

**WALLERSTEIN'İN MODERN DÜNYA SİSTEMİ
MODELİ AÇISINDAN MODERNLEŞME KURAMI**

Fecri ARSLAN

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Yrd. Doç.Dr. Hüseyin KOÇAK

Temmuz, 2011

Afyonkarahisar

**T.C.
AFYONKOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**WALLERSTEIN'İN MODERN DÜNYA SİSTEMİ
MODELİ AÇISINDAN MODERNLEŞME KURAMI**

**Hazırlayan
Fecri ARSLAN**

**Danışman
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin KOÇAK**

AFYONKARAHİSAR 2011

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Wallerstein’in Modern Dünya Sistemi Modeli Açısından Modernleşme Kuramı**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakça’da gösterilen eserler den oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

28/07/ 2011
Fecri ARSLAN

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

imza

Tez Danışmanı: Yrd. Doç.Dr. Hüseyin KOÇAK

Jüri Üyeleri: Doç.Dr.Ahmet UYSAL.....

Yrd. Doç.Dr. Ahmet Kemal BAYRAM.....

Sosyoloji Anabilim Dalı tezli yüksek lisans öğrencisi Fecri ARSLAN'ın “Immanuel Wallerstain'in Modern Dünya Sistemi Modeli Açısından Modernleşme Kuramı” başlıklı tezini değerlendirmek üzere 25.07.2011 günü saat 15: 30 da Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınavı Yönetmenliğinin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ
MÜDÜR

ÖZET

WALLERSTEIN'İN MODERN DÜNYA SİSTEMİ MODELİ AÇISINDAN MODERNLEŞME KURAMI

Fecri ARSLAN

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

Temmuz 2011

TEZ DANIŞMANI: Yrd. Doç. Dr. Hüseyin KOÇAK

Bu çalışmanın amacı, Wallerstein'in modern dünya sistemi modeli açısından modernleşme kuramının analizini yapmaktır. Wallerstein'in modern dünya sistemi kuramı 16. yüzyılda başlayan ve 21. yüzyılda daha da genişleyen kapitalist dünya ekonomisi sistemidir. Modern dünya sistemi, toplumsal, siyasal ve ekonomik boyutları olan bir sistemdir. Modernleşme kuramı ise 20. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan gelişmeler sonunda, Amerika Birleşik Devletleri'nde sosyal bilimler çevresinde geliştirilen bir kuramdır. Modernleşme kuramının öne sürdüğü tezler modern dünya sisteminin kökleşmesini sağlamıştır. Modernleşme kuramıyla birlikte genelde Avrupa, özelde Amerikan evrenselliği dünya çapında geniş bir alana yayılmıştır. Modernleşme kuramıyla yeni ülkeler ve yeni bölgeler bu sistemin bir parçası haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Modern Dünya Sistemi; Modernleşme Kuramı; Kapitalizm; Liberalizm

ABSTRACT

MODERNIZATION THEORY in THE CONTEXT of WALLERSTEIN'S MODERN WORLD SYSTEM MODEL

Fecri ARSLAN

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
THE INSTITUTE of SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT of SOCIOLOGY**

July 2011

Advisor: Assist. Professor. Dr. Hüseyin KOÇAK

The aim of this study is to analyse the modernization theory in the frame of Wallerstein's modern world model. Wallerstein's modern world system is a capitalist economic world system that began in the 16th century and extended to the 21st century. Modern world system is a system that consists of several dimensions, such as social, political, and economical. Social scientists in the United States came up with Modernization theory and developed it in the middle of twenty century based on the new developments. The tenets of modernization theory enhanced the modern world system. European universality, in particular, American universality has become very popular all around the world since that time. With this theory, both new countries and regions become the parts of this system.

Key Words: Modern World System; Modernization Theory; Capitalization; Liberation

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	i
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR DİZİNİ	viii

GİRİŞ	1
-------------	---

BİRİCİ BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. SOSYO-POLİTİK KAVRAMLAR.....	9
1.1. MODERN.....	9
1.2. MODERNLİK	10
1.3. MODERNİZM	15
1.4. MODERNLEŞME.....	17
2. MODERNLEŞMEYE KLASİK YAKLAŞIMLAR.....	20
2.1. MODERNLEŞME KURAMININ İLK İŞARETLERİ.....	20
2.1.1. Weber	20
2.1.2. Durkheim	21
2.2. MODERNLEŞME KURAMLARI	21
2.2.1. Samuel N. Eisenstadt ve Modernleşme	23
2.2.2. Alex Inkeles ve Modern Birey Anlayışı	26
2.2.3. Daniel Lerner ve Modernleşme.....	28
2.2.4. Talcott Parsons'ın Modernleşme Kuramı.....	30
2.2.5. Neil. J. Smelser ve Modernleşme	34
2.2.6. W.W. Rostow ve Modernleşme	36
2.2.6.1. Geleneksel Toplum Tipi	36
2.2.6.2. Kalkış Aşamasına Hazırlanan Toplum Tipi	36
2.2.6.3. Kalkış Aşamasındaki Toplum Tipi.....	37
2.2.6.4. Olgunluğa Doğru Gidiş	37
2.2.6.5. Kitle Tüketimi Aşaması.....	38
2.3. MODERNLEŞME KURAMLARININ TEMEL VARSAYIMLARI	38

İKİNCİ BÖLÜM
WALLERSTEIN VE MODERN DÜNYA SİSTEMİ MODELİ

1. WALLERSTEIN'IN HAYAT HİKÂYESİ	42
1.1. WALLERSTEIN'IN ESERLERİ.....	45
1.1.1. Wallerstein'nın Türkçeye Çevrilmiş Kitapları	45
1.1.2. Wallerstein'nın Türkçeye Çevrilmemiş Kitapları	46
1.1.3. Editörlüğünü Yaptığı Dergiler	47
2. KAPİTALİZMİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ	47
2.1. BİR EKONOMİK SİSTEM OLARAK KAPİTALİZM VE DEVLET	47
2.1.1. Gece Bekçisi Olarak Devlet	48
3. WALLERSTEIN'IN DÜNYA SİSTEMİ MODELİ	52
3.1. MODERN DÜNYA SİSTEMİ KAVRAMLAŞTIRMASI	53
3.1.1. Devletlerarası Sistem	57
3.1.2. Dünya Üretimini Yapısı	57
3.1.3. Dünya Emek Gücünün Yapısı	57
3.1.4. Dünyadaki Beşeri Refah Kalıpları	58
3.1.5. Devletlerin Toplumsal Birliği Sağlama Gücü ve Bilgi Yapıları	58
3.2. MODERN DÜNYA SİSTEMİNDE DEVLETLERİN EGEMENLİĞİ	59
3.2.1. Yasal Bir Mekanizma Olarak Ulus Devlet	59
3.2.2. Modern Dünya Sistemi ve Egemenlik Hiyerarşisi	60
3.3. MERKEZ - ÇEVRE KAVRAMSALLAŞTIRMASI	61
3.3.1. Merkeze Karşı Çevre	61
3.3.2. Yarı Çevre	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MODERN DÜNYA SİSTEMİNİN YAYILMASI

1. MODERN DÜNYA SİSTEMİNİN GENİŞLEME MANTIĞI	66
1.1. AMERİKA KITASININ İSTİLASI	66
1.1.1. Kapitalizmin Yayılımının İlk Örneği	66
1.2. MEŞRULAŞTIRMA ARACI OLARAK ORYANTALİZM	70
1.2.1. Etnografik Bir Çalışma.....	71
1.3. MODERNLEŞME KURAMI	75

1.3.1. İkinci Dünya Savaşı ve İki Kutuplu Dünya Algısının Yıkılışı	78
1.3.2. Sömürgeci Anlayışının Sonu	80
1.3.3. Modernleşme Kuramı ve Aydınlanma Geleneği	81
1.3.4. Modern Dünya Sisteminin Geliştiren Bir Unsur Olarak Modernleşme Kuramı	83
1.4. MODERN DÜNYA SİSTEMİ MODELİNE YÖNELİK ELEŞTİRİLER	93
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	97
KAYNAKÇA	104

KISALTMALAR DİZİNİ

- a.e. : Aynı eser
a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
s. : Sayfa
ss. : Sayfalar arası
S. : Sayı
v.d. : Ve diğeri
Yay. : Yayınları

GİRİŞ

1950'lilerin ortalarına doğru gelindiğinde gerek Avrupa'da gerekse Afrika ve Asya kıtasında çözülmemiş birçok sorun mevcuttu. II. Dünya Savaşının ağır sonuçları bütün sertliğiyle devam etmekteydi. Siyasal, toplumsal ve kültürel alanda çeşitli sıkıntılar mevcuttu. II. Dünya Savaşı'nda, sömürgelerini kaybeden ülkeler hem iç hem de dış politikada sıkıntı yaşarken, bu kaybedilen sömürgelerden yeni filizlenen devletler, var olma mücadelesini vermekteydi. Bir yanda bunlar yaşanırken diğer yanda ise sosyal bilimlerin dayandığı pozitif bilim anlayışı sarsılmaya başladı. Hakim olan bilim anlayışı, mevcut sorunlara çözüm getiremiyordu. Wallerstein'nın da arasında bulunduğu bir çok düşünür hakim olan bu bilim anlayışının değişmesi gerektiğine inanıyordu. Wallerstein, bu toplumsal ve siyasal kargaşayı açıklamak amacıyla kendi kuramını oluşturdu. Ona göre, sorunları çözmek amacıyla daha önce ortaya atılan teoriler, sorunlara reçete işlevi görmekten çok uzaktı. Çünkü ortaya atılan çözüm önerileri, sorunların asıl kaynağına inemiyordu. Yapılan çalışmalar, büyük resmi göstermiyordu.

Wallerstein, diğer düşünürler tarafından yapılan analizlerin, yakın dönemle sınırlandırılmasını yanlış buluyordu. Ona göre, meydana gelen değişmelerin kökleri, daha eski tarihlerde aranmalıydı. Bu düşünce ekseninde hareket eden Wallerstein, modern dünya sistemi kuramıyla, meydana gelen değişimlerin nedenini, 16. yüzyıldan beri varlığını sürdüren iktisadi anlayışa dayandırdı.

1950'lerde meydana gelen değişimleri açıklamak amacıyla çeşitli analizler yapıldı. Bu analizlerin bir kısmını, Batı dışı toplumlarda ve coğrafyalarda meydana gelen değişimi anlamak, açıklamak ve kontrol altına almak için oluşturulan modernleşme kuramları oluşturmaktadır. Pozitivist, devrimci, ilerlemeci ve tedrici bir anlayış çerçevesinde şekillenen modernleşme kuramları, liberalizm merkezli ve antikomünist bir anlayışa dayanmaktaydı.

Batı dışında meydana gelen değişimleri açıklamak için çeşitli çalışmalar yapan düşünürlerden birisi Samuel N. Eisenstadt'tır. Modernleşme kuramcılarında olan Eisenstadt, modernleşmenin batı dışı toplumlarda nasıl meydana geldiğini açıklamak istemiştir. Modernleşmenin ortaya çıkardığı tıkanıklıkları araştıran Eisenstadt'a göre, modernleşmenin merkezinde değişim isteği yatmaktadır. Eisenstadt modernleşmeyi, toplumsal hareketliliğin, farklılaşmanın, uzmanlaşmanın

ve daha geniş, karışık ve yoğun toplumsal mekanizmanın olduğu toplumsal gelişme olarak ifade eder. Modernleşme ile birlikte, toplumda farklı bürokratik örgütlemeler ortaya çıkar. Seçme ve seçilme faaliyetleri yapılmaktadır. Modernleşme konusunda ön plana çıkan bir diğer düşünür de Alex Inkeles ve onun modern birey anlayışıdır. Modern toplumun merkezine bireyi koyan Inkeles, modernleşme konusunda bireyin önemine vurgu yapmaktadır. Inkeles'e göre birey ile modernleşme süreci arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Birey, hem modernleşmeden etkilenen hem de modernleşmeyi etkileyen bir aktördür. Birey bir yanda modernleşme sürecinde aktif bir rol oynarken diğer yandan modernleşme sürecinden etkilenir. Modernleşme konusunda yazıları olan bir diğer teorisyen de Daniel Lerner'dir. Lerner, Orta Doğu'da yaptığı çalışmalardan hareketle modernleşme sürecini, eğitim, kentleşme ve medyanın oluşu gibi çeşitli parametrelere bağlamaktadır. Modernleşmenin evrensel bir süreç olduğuna işaret eden Lerner, bu sürecin hızını, eğitim, kentleşme ve medyanın oluşu gibi parametrelere bağlamaktadır. Modernleşmeyle ilgilenen bir diğer düşünür de Talcott Parsons'tur. Yapısal işlevselciliğin temsilcilerinden olan Parsons'a göre toplum, birbiriyle ilişki halinde olan çok sayıda küçük birimden oluşmuştur. Toplum bir bütündür. Toplumu oluşturan sistem, aktörlerden oluşmuştur. Aktörler, toplumda çeşitli statüsü olan bireylerdir. Bu aktörler sistem içerisinde etkileşim içersindedir. Modernleşme konusunda gelişmiş ülkelere dikkat çeken Parsons'a göre ABD, modernleşme konusunda örnek alınabilir bir ülkedir. Smelser da modernleşme konusunda genel analizler yapmıştır. Smelser'e göre modernleşme, aletten teknolojiye, geçimlik tarımdan ticaret tarımına, insan ve hayvan gücüne dayanan çalışmadan endüstriyel çalışmaya ve kırsal nüfustan kentsel nüfusa doğru seyreden bir süreçtir. Üzerinde durulan bir diğer gelişme kuramcısı ise W.W. Rostow'tur. Rostow, beş aşamadan oluşan gelişme fikrine işaret etmektedir. Geleneksel toplum, hazırlık aşamasındaki toplum, harekete geçme aşamasındaki toplum, iktisadi aşamadaki toplum ve kitle toplumu olmak üzere toplumları toplumsal ve iktisadi olarak beş aşamada değerlendirmektedir.

Burada, kısaca değindiğimiz modernleşme kuramcılarının temel düşünceleri ifade edildikten sonra, modernleşme kuramlarının genel özellikleri de ifade edilmiştir. Genel olarak modernleşme kuramları, modern olmayan toplumların ihtiyaç duydukları gelişmeyi açıklamak için oluşturulmuş, siyasi olarak liberalizmi

iktisadi olarak kapitalizmi vurgulamaktadır. Bu vurgu, Wallerstein'e göre, modernleşme kuramlarının bir modern dünya sistemi olan kapitalizmin tüm dünyada yaygınlaşmasını sağladığı düşüncesini gündeme getirmiştir. 1950'li yıllarda ortaya atılan modernleşme kuramları, ABD merkezli dünya sisteminin daha da gelişmesini sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. Genelde üçüncü Dünya ülkeleri olarak adlandırılan ülkelere sunulan modernleşme kuramı, bu ülkeleri, kapitalist sistemin içine dâhil etmeyi amaçlamıştır.

Wallerstein'in modern dünya sistemi kuramıyla ifade ettiği sistem, kapitalist dünya ekonomisidir. Sosyal, siyasal ve ekonomik gibi çeşitli boyutları olan toplumsal bir sistemdir. Modern dünya sisteminin kökleri, 16. yüzyıla kadar götürülmektedir. Bu sistem/Kapitalizm, 16. yüzyılda başlayan ve giderek tüm dünyaya yayılan bir sistemdir. Modern dünya sistemi, gezegenimizin sahip olduğu sistemlerden birisidir. Wallerstein'a göre dünyamız bu güne kadar birden fazla sisteme tanıklık etmiştir. Modern dünya sistemi ise bu sistemler içinde en son ortaya çıkanıdır. Modern dünya sistemi giderek yayılarak zamanla tüm dünyada hakim tek sisteme haline gelmiştir. Lakin sonuçları itibarıyla eşit bir sistem olamamıştır. Wallerstein modern dünya sistemi kuramında üç bölgeden bahsetmektedir: Merkez, çevre ve yarı çevre. Merkez bölgeleri ekonomik açıdan gelişmiş, eğitim ve teknoloji bazında ise ileri olan kapitalist ülkeler oluşturmaktadır. Dünya üretiminde emeğin merkez ve çevre olmak üzere ikili bir yapısı vardır. Merkez ülkeler emek gücüne yani sermayeye sahip olan ülkelerdir. Merkezi oluşturan hükümler devletler emek gücüne sahip olan ve sahip oldukları bu gücünü yönlendiren ülkelerdir. Çevre ülkeler ise bu emek gücünden yoksun olan ve merkez dışında kalmış ülkelerdir.

Wallerstein'a göre modern dünya sisteminin mantığında bulunan dünya ölçeğinde *sonsuz sermaye biriktirme* süreci, dünyadaki üretim güçlerinin ve araçlarının sürekli olarak gelişmesini sağlamıştır. Bu gelişme üretim araçlarına sahip olanlar ile olmayanlar arasındaki farkı da giderek artmıştır. Bu da son derece eşitsiz bir yapının doğmasına neden olmuştur. Merkez-çevre olmak üzere bu ikili yapı buradan kaynaklanmaktadır. Merkez ülkeler daha ileri, gelişmişken ve zenginken çevre ülkeler ise aksine gelişmemiş ve fakirdir. Çevre olarak adlandırılan bölgeler, merkezdeki ülkelerle ters orantılı bir şekilde, gelişmemiş ve geri kalmış ülkelerden

oluşmuştur. Çevre bölgeler aynı zamanda merkez bölgelerdeki ülkelere bağımlı olan ülkelerdir. Üçüncü dünya ülkeleri olarak ifade edilen ülkeler, buna örnek verilebilir.

Wallerstein'nın modern dünya sisteminde yer edinen bir diğer kavram yarı çevredir. Yarı çevre kavramı, gelişmiş ülkelerle gelişmemiş ülkeler arasında kalmış ülkelerin konumunu ifade etmek için oluşturulmuş bir kavramdır. Bu ülkeler, sahip oldukları özellikleriyle ne tam olarak merkez ne de çevre de görünürler. Yarı çevre, merkezle çevre arasında, hem merkez hem de çevre ülkelerin özelliklerini taşıyan bir bölgedir. Bu özelliklere, üretim yapısı örnek verilebilir. Yarı çevre bölgelerde kartelleşmiş büyük şirketlerin yanında kas gücüne dayanan daha geleneksel üretim yapıları da mevcuttur. Yarı Çevre ülkelere II. Dünya ülkesi dediğimiz Rusya, Güney Afrika Cumhuriyeti, Brezilya, Japonya, Türkiye gibi ülkeler örnek verilebilir.

Modern dünya sisteminde merkez ve çevre sabit değildir. Önceki dönemlerde çevrede olan ülkeler, zamanla merkez ülke konumuna gelebilir ya da önceleri merkezdeyken zamanla çevre ya da yarı çevreye düşen ülkeler de olabilir. Örneğin 16. ile 19. yüzyılları arasında merkez ülkeler Avrupa ülkeleri iken, 20. yüzyıldan itibaren bu ülkelerle birlikte Amerika Birleşik Devletleri merkez konuma geçti. Nitekim Wallerstein'e göre gelecek elli yıl içinde merkez ülkeler Japonya ABD ve Çin merkezli bir dünya olacak.

Modern dünya sistemi, yayılan bir sistemdir. Sistemin yayılması çeşitli yollarla olmuştur. Lakin yayılma sonunda ortaya çıkan toplumsal gerçeklikle entelektüel gerçeklik aynı olmadı. Bu düşüncüyü, modern dünya sistemi içerisinde gerçekleşen üç olayla ifade edilmiştir. İlk olarak 1492 yılında Çin'e gitmek için yola koyulan Colomb'un ABD kıtasını bulduktan sonra yerlilerle olan ilişkisi örnek verilmiştir. İkinci örnek 18.yüzyılda oryantalizm bilimi adı altında meşrulaştırılan uygulamalardır. Üçüncü örnek ABD sosyal bilim çevresinde geliştirilen modernleşme kuramıdır.

İlk örnek, 1492'de İspanyolların Amerikan kıtasını istila etmeleridir. Yapılan istila sonucunda İnka ve Aztek medeniyetleri yok edildi. Gerek hastalıklarla gerekse ateşli silahlarla bu iki medeniyet yok oldu. İspanyollar İnka ve Aztek medeniyetlerini istila etmeden önce meşru bir zemin hazırlamak için yerlilerin barbar, yamyam ve eğitimsiz olduklarını ifade ediyorlardı. Yerlilere medeniyet adına, kültür adına, oradaki masumları koruma adına müdahale edilmeliydi. Nihayetinde orayı

kolonileştiren İspanyollar oldu. Avrupalılar, Amerika kıtasını bulmakla yetinmediler. Colomb'dan sonra İspanyollar Aztek ve İnka medeniyetlerini yok ederek orada bugünkü anlamda dünyanın her yerine yayılmış kapitalist ekonomi yapısının ilk aşamasını uygulamaya başladılar.

Modern dünya sisteminin genişleme mantığına dair bir diğer örnek ise 18. yüzyılda ortaya atılan oryantalizmdir. Oryantalizmin temel mantığını ise Marx'ın cümlesiyle özetleyebiliriz: “*onlar (yani doğulular) kendilerini yönetemiyorlar, birileri gidip onlar yönetmeli*”... Bu cümle, aslında oryantalizmi net bir şekilde açıklamaktadır. Modern dünya sisteminin mantığına dair son örnek ise modernleşme kuramıdır. Modernleşme kuramı ise, Avrupa merkezli güç anlayışının gerilemesi sonucunda ortaya çıkan boşluğu, ABD'nin doldurması için Amerikan sosyal bilimler çevresinde geliştirilen bir kuramdır. Bu üç olay modern dünya sisteminin nasıl yayıldığına birer örnek teşkil etmektedirler.

Modern dünya sistemi, Avrupa merkezli ve sürekli genişleyen bir sistemdir. 21. yüzyılda modern dünya kapitalizmi neredeyse dünyada her kıtada ve her ülkede varlığını devam ettirmektedir. Modern dünya sistemi, sonuçları itibarıyla evrenselliği yakalamış olmakla beraber bu evrensellik, Avrupa merkezli bir evrenselliktir. Modern dünya sisteminin genişleme mantığı aslında hiç değişmemiştir. Çalışmada Wallerstein referans gösterilerek, bu mantık üç örnekle ifade edilmiştir.

Çalışmamızda Wallerstein'nın hayat hikâyesi ve çalışmalarıyla ilgili de bilgi verilmiştir. Wallerstein'nın biyografisi incelendiğinde çalışmalarında bir çeşitlilik olduğu görülmektedir. Wallerstein'nın master tezi *McCarthyism* üzerinedir. Soğuk savaş döneminde ABD'de hakim olan anti komünist kuşkuculuğu ifade eden çalışması, o dönemde meydana gelen komünizm ile yapılan çeşitli mücadelelere değinmektedir. Wallerstein daha sonra Afrika'ya ilgi duyar. Afrika üzerine çeşitli eserleri söz konusudur. Gerek ABD toplumu gerekse Gana, Fildişi gibi ülkeler üzerinde çalışmalarda bulunan Wallerstein, 1970'lere geldiğinde daha sonra modern dünya sistemi olarak yayınlanmış eseri üzerinde çalışmaya başlar. Wallerstein bu dört ciltlik eserinde, günümüz dünyasında meydana gelen temel değişmelerin köklerini 16. yüzyıla kadar götürmektedir.

Çalışmaya ilham kaynağı olan bu eser dizisi, insanlığın gelişme çizgisini ifade etmektedir. Wallerstein, genel olarak çalışmalarında insanlığın gelişme

çizgisini ele alır ve bu gelişme sürecini, kapitalizmin bir yayılımı olarak ifade etmektedir. Ona göre, içinde bulunduğumuz zaman da ve bu zaman diliminin öncesinde meydana gelen gelişmelerin, savaşların, dönüşümlerin, olumlu ve olumsuz anlamda farklılaşmaların yaklaşık beş yüz yıldır devam eden kapitalist ekonomi sistemiyle ilişkisi vardır.

Wallerstein'nın bu düşüncesinden hareketle bu çalışmada,1950'li yıllarda temel çerçevesi çizilen modernleşme kuramlarının Wallerstein tarafında modern dünya sistemi olarak ifade edilen kapitalizmle olan ilişkisi ele alınmıştır. Bu ilişki, çalışmamızın temel konusunu oluşturmaktadır.

Çalışma, 1950'lerde Batı dışı toplumlar için oluşturulan modernleşme kuramlarıyla Wallerstein'nın modern dünya sistemi kuramı arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Bu çalışma yapılırken, Wallerstein'nın modern dünya sistemi ve modernleşme kuramı ile ilgili yazılı kaynaklar taranmıştır. Immanuel Wallerstein'in modern dünya sistemi kuramı ile ilgili eserleri ve konuyla ilgili çok sayıda kaynak analiz edilmiştir. Çalışma, kaynak taraması ve elde edilen kaynakların analizi yöntemiyle yapılmıştır. Çalışma yapılırken Wallerstein'nın ağırlıklı olarak Türkçe'ye çevrilen eserlerinden yararlanılmıştır. Ayrıca çalışmamız esnasında, Türkçe'ye çevrilemeyen çeşitli kaynakların İngilizce baskılarından ve internet adreslerinden faydalanmıştır.

Çalışmanın temel teorik varsayımı şudur: Modernleşme kuramları, modern dünya sisteminin çerçevesini genişletmektedir. Bu varsayım çerçevesinde, modernleşme kuramlarıyla modern dünya sistemi arasında ilişki ifade edildi. Bu varsayım doğrultusunda çeşitli sorular soruldu: Modern dünya sistemi nedir, modern dünya sistemi ne zaman ortaya çıktı, modern dünya sistemi nasıl yayılmaktadır, modernleşme kuramları modern dünya sistemini nasıl genişletmektedir? Soruları sorulmuş ve bu çerçevede çalışma tamamlanılmıştır.

Bu güne kadar modern dünya sistemi ya da modernleşme kuramı hakkında yapılmış çeşitli çalışmalar söz konusudur: *‘Wallerstein'nın dünya sistemi yaklaşımı’*, *‘Immanuel Wallerstein'in dünya-sistemler analizinin değerlendirilmesi’*, *‘Immanuel Wallerstein'in toplumsal değişim kuramı’* gibi çeşitli çalışmalar mevcuttur. Fakat modern dünya sistemi kuramı ve modernleşme kuramının birlikte irdelenmesi konusunda çalışmalar, Türkiye'de fazla

yapılmamıştır. Bu çalışmanın ana eksenini bu ilişki çerçevesinde oluşturulmuştur. Bu anlamda yapılan çalışmanın modern dünya sistemi kuramı ile modernleşme kuramı arasındaki bağlantının anlaşılması açısından sosyoloji literatürüne katkı sunabileceği düşünülmektedir.

Çalışma üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde modern, modernlik, modernizm, modernleşme kavramı ve modernleşme kuramlarından bahsedildi. Tezin kavramsal çerçevesini oluşturulan bu kavramlar arasında karşılıklı bir ilişki mevcuttur. Modern, geçmişten ziyade geleceğe yönelik bir zihniyet, modernlik ise bir toplum durumu olarak sunulmuştur. Modernizm bir ideoloji olarak ifade edildikten sonra modernleşme modern olanın istenmesi şeklinde ele alınmıştır. Çalışmanın bu bölümünde ifade edilmiş bir diğer konu da modernleşme kuramlarıdır. Klasik modernleşme kuramlarının ilk örnekleri olan Weber, Durkheim ve Comte gibi düşünürlerin çalışmalarına genel bir şekilde değinildikten sonra 1950'li yıllarda kavramsal çerçevesi çizilen modernleşme kuramları ifade edilmiştir. İlk bölüm, modernleşme kuramlarının genel özellikleri ve eleştirisi verilerek tamamlanmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Wallerstein'nın biyografisi, eserleri ve görüşleri yer almaktadır. Wallerstein'nın biyografisi verilirken düşünsel altı yapısını belirleyen etkenler ifade edilmiş gerek aile hayatında, gerek öğrencilik hayatında gerekse akademisyenlik hayatında tanıştığı kişiler ve karşılaştığı meseleler düşüncesinin gelişmesinde ve çeşitlenmesinde etkili olduğu görülmüştür. Wallerstein'nın biyografisi verildikten sonra çalışmaları hakkında bilgi verilmiştir. Türkçeye çevrilen eserleri ardından Türkçe'ye çevrilmeyen eserleri İngilizce isimleriyle verilmiştir. Ayrıca editörlüğünü yaptığı kitap ve dergilerin isimleri de verilmiştir. Aynı zamanda bu bölümde Wallerstein'nın modern dünya sistemi kuramı açıklanmıştır. Wallerstein'nın görüşleri modern dünya sistemi ve merkez çevre kavramsallaştırılması başlıkları altında açıklanmıştır.

Çalışmanın son bölümünde, modern dünya sisteminin genişleme mantığı ve Wallerstein'nın çalışmalarına yönelik eleştiriler ifade edilmiştir. Modern dünya sisteminin genişleme mantığı, Amerikan istilası, oryantalizm ve modernleşme kuramları başlıkları altında ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Klasik sosyoloji kuramları adı altında ilk dönem gelişme sürecine yönelik çalışmalara birinci bölümde

değinilmiştir. Bu bölümde modernleşme kuramlarıyla modern dünya sistemi arasındaki ilişki de ifade edilmiştir.

Çalışmanın son kısmında, modern dünya sistemine yönelik eleştirilere de değinilmiştir. Wallerstein'e yönelik eleştiriler, genellikle yakın çevresinden gelmiştir. Eleştiriler kısmında, Frank, İnsel, Ragin, Chriot ve Gills gibi düşünürlerin görüşlerine yer verilmiştir. Bu eleştirilerin, kuramın eksikliklerine yönelik olduğu ifade edilmiştir.

Wallerstein'nın çalışmalarına yönelik bazı eleştiriler sonuç bölümünde yer almıştır. Özellikle okumalarda, modern dünya sistemi kuramının yıkılışına dair çok sayıda iddiayla karşılaşmıştır. Wallerstein'a göre, modern dünya sistemi tüm sistemler gibi ölümlüdür; Sistem, yaklaşık 50 sene içerisinde çökecektir. Lakin alternatif sistem hakkında pek bilgi edinilmemiştir. Wallerstein'nın, gelecek sistemin niteliği hakkında net bilgi sunmadığını görülmüştür. Hem modernleşme kuramlarına hem de Wallerstein modern dünya sistemi kuramına yönelik yapılan eleştirilere yer verilmesinin temel sebebi, yapılan eleştirilerin doğruluğundan ziyade ortaya konulan analizleri, daha geniş bir perspektiften değerlendirmektir. Çalışma sonucunda dile getirilen eleştiriler de bu bakış açısına sahiptir.

BİRİCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. SOSYO-POLİTİK KAVRAMLAR

1.1. MODERN

Aydınlanma ile birlikte ortaya çıkan ‘‘Modern’’ kelimesi, Latince bir kelime olan Modernus’tan gelmektedir. Modernus, hodiernus (*hodi*’den bugün anlamına gelmektedir) kelimesinden gelmektedir. Hodiernus ise Latince kelime olan Modo’dan (‘‘son zamanlar’’, ‘‘tam şimdi’’) türetilmiştir (Kumar, 2004: 88). Kelime ise ‘‘şu ana’’ vurgu yapmaktadır ve hemen-şimdi anlamına gelmektedir. ‘‘Modernus’’ kelimesini ilk olarak M.S 5. Yüzyılda Hıristiyan dünyası, kendini Romalı ve pagan geçmişten ayırmak için kullanılmıştır (Kızılçelik, 1996: 9). Paganlıkla eski dünya ifade edilirken, Hıristiyanlıkla yeni bir dünya ifade edilmekteydi. Paganlık karanlığı simgelerken, Hıristiyanlık aydınlığın simgesiydi (Kumar, 2004: 88).

10. yüzyılda ise kimi zaman övücü anlamda, yeniliklere açık gelişmeye, ilerlemeye önem verme, olanla yetinmeme anlamında kullanılmıştır. Kimi zamansa aşağılayıcı bir anlam ifade edecek şekilde modaya düşkünlük olarak ifade edilmiştir. Modern, yeninin ve var olanının eş anlamlısı şeklinde sürekli gelişmiştir (İlgaz, 2005: 53-63). İster olumlu anlamda, ister olumsuz anlamda kullanılsın, modern, modaya yakın olmaktır. Modern yeni anlayış, bir zihniyettir. Toplumsal, siyasal, ekonomik vb. alanlarda farklılaşmayı ifade eder. Modern kendinden söz edebilen ve aynı zamanda talep edilen şeydir (Jeanniere, 2004: 20-21). Türkçede ‘‘Asri’’ anlamında kullanılan modern kelimesi, çağın değişmesiyle birlikte ifade ettiği anlam da sürekli değişmiştir. Her ne kadar içerik olarak değişse de modern olma, yani eskiden yeniye geçiş olarak sürekli kullanılmıştır (İlgaz, 2005: 19). Bu eskiden yeniye geçiş arasında kopukluk vardır, çünkü modern kendi kurallarını oluşturan ve geçmişe referans göndermeden yeni bir döneme vurgu yapmaktadır (Callinicos, 2005: 32). Berman, modern olma haline ilişkin anlayışını, şöyle tanımlamaktadır:

Modern olmak, kişisel ve toplumsal yaşamı bir girdap deneyimi gibi yaşamak; insanın kendini ve dünyasını sürekli bir çözülüş, yenileme, sıkıntı, kaygı, belirsizlik ve çelişki içinde bulması demektir. Kısaca, katı olan her şeyin eriyip havaya karıştığı bir evrenin parçaları olmak... Öte yandan bir modernist olmak, insanın kendini bu girdabın içinde bile bir şekilde evinde hissetmeyi başarması, bu

girdabın ritimlerini özümsemesi; bu girdabın akıntıları arasında, mahvedici akışının ortaya çıkmasına izin verdiği gerçeklik, güzellik, özgürlük ve adalet biçimleri arayışında olmak demektir (Berman; 2002: 460).

Eskiden farklı olana göndermede bulunan modern kavramı, başta toplumsal alanda olmak üzere, keskin değişmelerden sonra ortaya çıkana verilen isimdir. Modern olmak, geleneksel olmamaktır. Çevrede değişen ve gelişen olay ve olguları akli yöntemlerle değerlendirmektir. Modern olmak, belki de Tanrıyı referans göstermemektir. Modern dediğimiz dünya, yeni ve geri döndürülemez bir dünyadır. Modern, kendini önceleyen atalarından koparmıştır ve kendini atasının kültürüyle taban tabana zıt bir şekilde tanımlamıştır. Modern olmak artık düne ait olmayan yeni bir dünyada yaşamaktır (Jeanniere, 1994: 16).

Modern hayatı ve bu hayat stilini besleyen birçok etmen mevcuttur. Bunları; fen bilimlerindeki ilerlemeler, evren hakkındaki paradigmanın değişmesi, bilimsel bilginin teknolojiye dönüşümü, insanları atalarından kalan yerlerden eden ve bu köksüz insanları barındıran kentleşme, sürekli gelişen ulus devletler ve insanların çalışma hızını ve çalışma şeklini değiştiren gelişmeler şeklinde ifade edebiliriz (Jeanniere, 1994: 20).

Üzerinde düşünülmesi gereken diğer kavramlarsa modernleşme, modernizm veya modernlik ya da modernitedir. İfade edeceğimiz modernlik, modernleşme ve modernizm modern olan ile ilgili tartışmaları içermektedir.

1.2. MODERNLİK

Modernlik, modern dünyada ortaya çıkan yaşam şeklidir (Demir, 2000: 147). Anthony Giddens'a (1998: 11) göre modernlik, 17. yüzyılda Avrupa'da başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam biçimlerini ifade eder. Modernlik toplumsal, siyasal ve kültürel alanda meydana gelen değişimler sonunda ortaya çıkan toplum biçimine işaret etmektedir (Altun, 2002: 22). Modernlik ekonomik, politik ve kültürel alanlardaki değişme sonucunda ortaya çıkan bir toplum tipidir (Swingewood, 1998: 9). Bu toplum biçiminde gelenekselliğe ait bütün değer, norm ve inançlar uzaklaşılması gereken ve kaçınılması gereken sevimsiz şeyler olarak gösterilmiştir. Toplumların geçmişle bağlarını kesen modernlik, geçmişi temsil eden gelenekselliği dışlamış ve yeniyi, şu an olanı

kutsamıştır. Modernlik ile ilgili çalışmaları olan Durkheim, Simmel ve Parsons gibi sosyologlara göre ise modernlik:

...farklılaşmanın, uzmanlaşmanın, bireyselleşmenin, karmaşıklığın sözleşmeye dayalı ilişkilerin, bilimsel bilginin ve teknolojinin hâkim olduğu bir yaşam şeklidir. Modernliğin temel parametreleri genel olarak kapitalizm, endüstriyalizm, kentlilik, demokrasi, ussallık, bürokrasi, uzmanlaşma, farklılaşma, bilimsel bilgi, teknoloji ve ulus-devlet'dir (Akt. Aslan ve Yılmaz; 2001: 98).

Modernlik, şimdinin sınırlandırılmasından ziyade geleceğe göndermede bulunmaktadır. Geleceğin keşfi anlamına gelmektedir. Daha önce görülmemiş, yapılmamış, kurulmamış olanı; görülmemişi görmeyi, yapılmamış yapılmayı kurulmamış kurmayı ulaşılabılır kılmaktadır (Therborn, 1996: 62). Modernlik bir yaşam biçimidir. Bu yaşam biçiminde dinsel bir öğeye yer yoktur. Sürekli üretilen ve sürekli üretilenin tüketildiği, emeğin metalaştığı bir yaşam biçimidir (Bauman, 2003: 20). Modernlik hem kendini hem de kendini önceleyen olaylardan farklıdır. Modernlik, kendini üstün olarak anlamlandırmıştır. Modernliğin dayandığı üstünlük varsayımı, 18. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmıştır. Modernlik, 18. yüzyılda zuhur eden gelişme fikrinden ilham almaktadır (Berger vd., 1985: 13-14).

Modernlik, Aydınlanma düşüncesinden etkilenmiştir. Aydınlanma, İngilizce bir kelime olan ve Türkçe'de aydınlık kavramına karşılık gelen "light" kelimesinde türetilmiştir. Aydınlanma 18. yüzyılda ortaya çıkan ve o dönemde hakim olan totaliterliğe, kastçı-feodal toplum yapısına, ve kilisenin hakimiyetine karşı burjuvazinin özgürleşme hareketidir (Aslan ve Yılmaz, 2001). Aydınlanma düşüncesinin merkezine özgür birey konulmuştur. Aydınlanmış birey ise kendi aklını kullanan ve kendi akılı dışında başka kılavuza gerek duymayan öznedir. Aydınlanma hareketinin amacı insanları, kötü diye nitelenen mit, önyargı ve hurafelerin oluşturduğu bir dünyadan kurtarmaktır (Çiğdem, 2001: 13).

Modernliği belirleyen özelliklerden birisi bireyciliktir. Bireycilik, modern uygarlığın bir kazanımıdır. Modern uygarlıkta insanlar kendi yaşam biçimlerini belirlemeye başladı. Seçme ve seçilme hakkına sahip oldu. Modernliği belirleyen bir diğer özellik ise araçsal aklın önem kazanmasıdır. Araçsal akılla belirtilen nitelik, belirli bir amaca ulaşmak için araçların uygun bir şekilde kullanılmasıdır. Modernliğin bir diğer niteliği ise teknolojidir. Lakin modernliğe ait olan bu nitelikler, yalnızlık ve çevre kirlenmesi gibi çeşitli sıkıntılara da neden olmaktadır (Taylor, 1995: 10-17). Ejder Okumuş'a (2007: 5) göre modernlik, bilimsel, akılcı,

teknolojik ve idari etkinliğin ürünlerinin yaygınlaşmasından dolayı toplumsal hayatın çeşitli alanlarını (siyaset, ekonomi, aile, eğitim sanat din vs) giderek farklılaştırmaktadır. Aydınlanma fikrinden beslenen modernite/modernlik ortaçağda siyasi olarak monarşiye, ekonomi alanda hüküm süren bir sistem olan feodalizme ve felsefi alanda skolâstik düşünceye karşı çıkan bir akımdır (Çiğdem, 2001: 13-14).

Jeanniere; modernliği oluşturan dört devrimden bahsetmektedir. Bu devrimler bilimsel, siyasal, kültürel ve endüstriyel devrimlerdir; bunların her biri modernite olarak ifade ettiğimiz şeklin iskeletinin köşe taşlarını oluşturmaktadır. Belki de biri olmasaydı diğeri olmazdı. Bu devrimlerden birisi bilimsel alanda meydana gelen değişimleri içermektedir. Bilimsel devrimin merkezine Newton konulmaktadır. Newton yer çekimi yasasını keşfederek nesnelere düşüş nedenini açıkladı. Düşen nesnelere aslında doğal yerlerine gitmiyorlardı. Bu nesnelere tanrı istediği için düşüyorlardı. Bu nesnelere Newton'a göre yer çekimi olduğu için düşüyorlardı. Tanrının mükemmeliyetini anlatan bir dünya, yavaş yavaş insanın hükümlerine geçti. Bu dünyada artık bilimsel ve teknolojik gelişmeler söz konusudur. Geleneksel paradigma çökmüştür. Çöken geleneksel paradigma yerine insan merkezli bir dünya ortaya çıkmıştır. Bir diğere devrim ise siyasal alanda meydana gelen devrimdir. Siyasal devrim ile iktidarın kaynağı değişti. Otorite el değiştirdi. Geleneksel dönemde otoritenin uygulayıcıları gücünü tanrıdan ve tanrının yeryüzünde ki temsilcilerinden alıyordu. Bu devrimlerle birlikte yeni oluşan dünyada otoritenin kaynağı artık tanrı değildi. Otoritenin kaynağına insan konuldu, iktidarın kaynağı halktı ve aynı zamanda otorite halkın onayı ile meşrutiyet kazanmaya başladı. Hükümdarın geleneksel kuralları bilmesi ve onlara uygun olarak iktidara gelmesi yeterli değildi. Hükümdar artık ussal bir çerçevede davranması gerekmektedir. Artık otorite uygulamalarının çerçevesini akıl oluşturmaya başladı. Demokrasi bir yönetim biçimi halinden çıkıp tek yönetim biçimi haline geldi. Jeanniere vurguladığı bir diğere devrim ise endüstri devrimidir. Endüstri devrimi ile insan doğaya hâkimiyet kurdu. Endüstri devrimiyle birlikte insan emeği soyut hale geldi. Doğayı kontrol etmek için kullanılan teknoloji adeta bir zafer kazandı. Aletten makineye bir geçiş olarak ifade edilen Endüstri devrimiyle birlikte, artık, emek doğrudan insan müdahalesinden ziyade makineye bağlı hale geldi. Emek artık soyutlanmıştır. Endüstri devrimi diğere devrimsel süreçlerden bağımsız

düşünemeyiz fakat bu bağlantı esneklik arz etmektedir. Her birey bunlardan farklı etkilenmektedir. Bir alan da modern olan birey başka bir alanda modern olmayabilir. Endüstriyel devrim diğer siyasal, kültürel ve bilimsel devrimlerle birlikte olgunlaşmıştır. Endüstri devrimi teknik devrim olarak ta ifade edilmektedir. Bu tanımla endüstri devriminin teknik niteliği vurgulanmak istenmektedir. Jeanniere'e göre bir diğer ve son devrim ise kültürel alanda meydana gelmiştir. Kültürel devrim elbette bir gecede ortaya çıkmamıştır. Kültürel devrim çeşitli aşamalardan sonra ortaya çıkmıştır. Her şeyden önce kültürel devrime düşüncenin rasyonelleşmesi kaynaklık etmiştir. Doğada, siyasi alanda ve toplumda tanrının yetkilerini kaldıran insanlar; düşünsel ve kültürel alanda da tanrının yetkilerini kaldırılmıştır. Artık kültürel gelişmelerin arkasında rasyonel akıl durmaya başlamıştır. Bu laik düşünce kendini dinsel alanda da gösterdi. Artık Toplumsal hayatın temelleri akıl çerçevesinde şekillenmeye başladı. Din kültürel gelişmelerde bir ölçüt olma görevini kaybetmişti (Jeanniere, 1994: 16-21).

Modernite/modernlik kavramı, her türlü ilahi anlamdan arındırılmış, merkezine insan konulmuş bir hayatın ifadesidir. Bu hayatta, meşru güç kullanma tekeli ulus devlete verilmiştir. Pozitif bir aklın egemen olduğu ve bu pozitif akla kurtarıcı rolünün verildiği bir hayattır. Dünyanın rasyonelleşmesi söz konusudur (Tuna, vd., 2011: 68). Modernlik bir bilinçtir ki, bu bilinç 17. yüzyıl başlarından itibaren ortaya çıkar. Modern olma bilinci, aydınlanmayla beraber kendi düşünsel temellendirmesini oluşturmuştur (Berger vd.,1985: 14). Bu anlamda modernlik, yaşanılan zamanı ya da içinde bulunulan anı tanımlama çabasında olan bir bilinç durumudur (Çetin, 2003: 97).

Berman, (2002: 27-30) modernliği, bugün dünyanın her yerinde ve her kesiminde olan, milyonlarca insan tarafında paylaşılan bir deneyim tarzı olarak değerlendirmektedir. Berman, modernliği, bizlere serüven, güç, coşku ve gelişme katan, kendimizi ve dünyayı dönüştürme olanakları sunan bir deneyim tarzı olarak sunmaktadır. Berman göre modernlik, bir taraftan bunları sunarken aslında bir diğer tarafta ise sahip olduğumuz her şeyi yok etmekle tehdit etmektedir. Modernliği dünyanın her yerinde ve farklı toplumlarda olan bir deneyim tarzı olarak ifade edersek; bu ifade tarzının aynı zamanda insanları ortak bir birlikteliğe götürdüğünü, toplumları homojenleştirdiğini söyleyebiliriz. Ancak bu birliktelik, Berman'a göre

bir yanılısamadır. Modernliği, birliktelik ve homojenleştirme adı altında aslında insanlığı bir parçalanmaya götürdüğünü ifade etmektedir. Bu parçalanma sonucunda toplumda bir belirsizlik söz konusu olmaya başlar. Marx ise bu durumu “katı olan her şey buharlaşır” olarak ifade etmektedir.

Demir’e (1992: 27) göre modernlik, aklın öğretisine bağlı ve aydınlanma felsefesine dayanan felsefi bir akımdır. Tekeli (1999: 25) ise Modernliği bir aydınlanma projesi olarak tanımlamaktadır. Tekeli’nin aydınlanma ile ifade etmek istediği şey: Akılcı bilim anlayışı ve bu anlayışın sonucunda da bireyin özgürleşmesidir. Birey artık dinsel ve diğer geleneksel değerlerin baskısından kurtulmuş, rasyonel düşünen bir hal almıştır. Ona göre modernlik sadece bilgi anlayışıyla değerlendirmek eksik bir değerlendirme olacaktır. Eğer modernliği içinde bulunduğu toplum tipiyle ifade edebilirsek; modernlik daha iyi anlaşılacaktır.

Berman modernliğin tarihini 3 evrede ele almaktadır: İlki, 16. yüzyılın başından 18. yüzyılın başına kadar olan evredir. İlk evrede, insanlar modern hayatı algılamaya başladılar. İnsanlar, içinde buldukları ve bir türlü anlamadıkları ortamı anlamaya çalıştılar. Tam bir sonuca ulaşamadılar. O dönemde bir ümitsizlik ortamı söz konusuydu. İnsanlar umutsuzca bu değişimi ifade edecek kelimeler aradı. İkinci evre ise 1790’larda meydana gelen Fransız Devrimi’yle başladı. Fransız Devrimi’nin sonuçları Dünya çapında çeşitli değişmelere neden oldu. Bu patlama ile birlikte insanlarda yeni bir çağda yaşadığına dair duygular uyandı. İnsanlar bu patlamanın getirdiği sonuçların neye benzediğini hatırlamaktadırlar. Ama bu hatırlamanın yanında insanların kafasında ikili bir duygu da oluşmaya başladı. İnsanlar iki ayrı dünyayı birlikte düşündü. Berman’a (2002: 28-30) göre 3. ve son aşama ise 20.yüzyılda ortaya çıktı. Bu yüzyılda Modernleşme düşüncesi neredeyse dünyanın her köşesinde hissedilmeye başlandı. Modernist dünya anlayışı sanatta ve düşünce alanında kalıcı ve etkileyici etkilere neden oldu. Artık modern kamu oluşmuştu. Bu modern kamu genişledikçe parçalara ayrılan bir hal almaya başlamıştı.

Tekeli’ye (2001: 8-10) göre modernliğin aralarında gerilimleri olan dört boyutu söz konudur. Bu boyutlardan ilki ekonomik boyuttur. Modernliğin ekonomik boyutu kapitalizmdir. Yapay enerjiye dayanan kapitalist iktisadi üretim anlayışında sanayileşme söz konusudur. Modernliğin ikinci boyutu ise bilgiye yaklaşım biçimidir. Tekeli’ye göre modern toplumlardaki bilgi, bilimsel bilgidir.

Toplum anlayışı rasyonel bilgi anlayışına dayanmaktadır. Toplum sorunlarını çözmek amacıyla toplum bilimi söz konusudur. Toplum bilimin diliyse Tekeli'ye göre saydam, tarafsız ve sadık bir araçtır. Evrensel değerler çerçevesinde yapılandırılmıştır. Modernliğin üçüncü boyutunda geleneksellikten kurtulmuş bir yapı söz konusudur. Toplumsal alanda kendi kendini yöneten bireyler vardır. Belli bir bölgeyle sınırlanmayan ve çok uzaktaki gelişmeleri ve değişimleri takip eden bir birey söz konusudur. Toplumdaki bireyler eğitim sürecinden geçmiş ve modern toplumun birer yurttaşı haline gelmiştir. Kamusal alanda yurttaş bilinçli bir şekilde davranmaktadır. Aynı zamanda bu bireyler toplum içinde eşitlikçi anlayışıyla davranmaktadır. Tekeli'ye göre modernitenin dördüncü boyutu ise toplumun kurumsal yapısıdır. Kapitalist ekonomiye, rasyonel birey anlayışına dayanan bir toplum kendine göre bir kurumsal yapı da geliştirir. Bu kurumsal yapı ulus devlet ve demokrasidir. Tekeliye göre modern toplum her şeyden önce geleneksellikten kurtulmuştur. Modern toplumda sürekli değişen bir yapı söz konusudur ve bu yapı dünya çapında meydana gelmekte ve değişmektedir. Modern toplumda kendine özgü kurumsal yapılar vardır. Bu toplumlarda üretim organik olmayan enerji kaynaklarına dayanmaktadır. Bu üretim şeklinde ürünler metalaşmaktadır. Ücretli emek ortaya çıkmaktadır. Kentleşme ve nihayetinde ulus devlet yapısı söz konusudur (Tekeli,2001: 11-12).

Yaygın kullanımı çerçevesinde modernlik, aydınlanma döneminde ortaya çıkan toplum tipini işaret etmektedir. Hollinger'a (2005: 32) göre bu toplum tipinde karmaşık iş bölümü, endüstrileşme, kentleşme, bilim ve teknoloji gibi toplumsal döngüler ortaya çıkmıştır. Kapitalist pazar sisteminin hakim olduğu bir toplum tipidir. Modern toplumlar geleneksel toplumların aksine endüstrileşmiş toplumlardır. Heterojen bir nüfus kitlesi söz konusudur. Oldukça özgül sosyal farklılaşmalar mevcuttur. Bilim ve teknoloji giderek egemen bir hal almıştır. Sekülerleşme söz konusudur. Üzerinde durulması gereken bir diğer kavram ise bir ideoloji olarak modernizmdir.

1.3. MODERNİZM

“Modernizm esasen sübjektif (öznel-enfüsi) olanın düşüncede her şeyin merkezine yerleştirilmesidir. Süjenin kendisini, dünyayı, çevreyi ve hatta insanüstü âlemi yine kendi iç prensiplerinden itibaren yeniden kurması işlemidir. Tecrübenin

öne çıkarılması, arkasından da eskiden ontolojik birer mihenk taşı mesabesinde kabul edilen Tanrı (vahiy ya da onun yorumu) ölümsüzlük, insanüstü varlıklar, hatta aklın bilimsel merceklerinden geçmeyen her şeyin tali konuma, pasif mevkiye düşmesi yani kısaca sekülerizasyondur” (Eryiğit, 2001: 3).

Berman’a (2002: 11) göre modernizm, modern insanların modernleşmenin nesnesi oldukları kadar özneleri de olmak, modern dünyada sıkıca tutunabilecekleri bir yer bulmak ve kendilerini bu dünyada evde hissetmek için giriştikleri çabalarıdır. Modernizm, 19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın ilk yarısına kadar sanat ve edebiyatta meydana gelen değişimleri adlandırmak için kullanılır (Marshall, 1999: 508). Yayla’ya (2004: 156) göre modernizmin iki anlamı söz konusudur: Modernizmin ilk anlamı, modern dönemde ortaya çıkan entelektüel akımları tanımlamak için kullanılmasıdır. Modernizmin ikinci anlamı ise kültürel ve sanatsal faaliyetler ilgilidir. Ona göre Marx ve Mill ilk anlamda modernisttir. Eliot ve Pound ise ikinci anlamda modernisttir. Modern dönemde egemen bir ideoloji ya da düşünce tarzı olan modernizmin genel karakteristik özellikleri şöyle özetlenebilir: Modernizm, büyük anlatıları olan bir ideolojidir; özgürlük, eşitlik, adalet, rasyonalizm ve devrim gibi değerlerin herkes için geçerli olacağını düşünmektedir (Erbaş, 2007: 18). Modernizm, modern dünyanın merkezine bireyi koymaktadır. Bu birey rasyonel, yani kendi aklını kullanan bireydir. Modernizmin bir diğer özelliği ise toplumsal alanı oluşturan tüm kurumlarda rasyonalizmi aramasıdır. Bu kurumların hepsinin araçsallaştırılmış akıl çerçevesinde işlemesi gerektiğini varsaymaktadır (Demir, 2000: 148). Modernizmin ileri sürdüğü düşünce tarzında Batı uygarlığının sahip olduğu değerler evrensel sayılmaktadır. Bu değerler diğer toplumlara kurtuluş için sunulmaktadır. Diğer bir deyişle; Batı uygarlığı dünyanın merkezine konulmuştur (Karatepe, 2009: 20). Modernizmin bir diğer varsayımı ise ekonomi alanında meydana gelen sanayileşme, kalkınma gibi gelişmeler tüm uluslara mutluluk getireceği düşüncesindedir. Aynı zamanda modernizm, ulus devlet yapılanmasını ve siyasal sistem olarak demokrasiyi savunan bir dünya görüşüdür (Demir, 2000: 148). Modernite ile modernizm kavramları arasındaki ilişkiyi şöyle özetlenebilir: Modernizm insanları modernitenin hem öznesi hem de nesnesi haline getiren ve insanlara çevresini değiştirebilme imkânını sunan fikirler bütünüdür. Yani

modernizmle birlikte bir aydınlanma projesi olarak modernitenin getirdikleri değerler ideolojileştirilmiş ölçütlere dönüşmüştür (İnaç, 2003: 345).

Bu temel varsayımlara dayanan modernizm, kimi düşünörlere göre Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte, kimi düşünörlere göre ise 20. yüzyılın ortalarında yerini postmodernizme bırakmak zorunda kalmıştır. Modernizmin yerini postmodernizme bırakmasının temel sebebi ise dayandığı ve insanlığa mutluluk getireceğine inandığı aydınlanma paradigmasının iflasıdır.

Modern, modernlik modernizm kavramları ifade edildikten sonra söz edilmesi gerekli bir diğerkavramda modernleşme kavramıdır.

1.4. MODERNLEŞME

Tarihsel olarak modernleşme ilk olarak 17. yüzyılda Batı Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da başlayan ve daha sonra tüm dünyaya yayılan toplumsal, ekonomik ve politik alanda meydana gelen değışimin adıdır. Önce Avrupa'da başlayan bu değışimler zamanla Güney Amerika, Asya ve Afrika'ya yayıldı (Eisenstadt, 2007: 11). Modernleşme, batı dışı toplumların ve coğrafyaların sanayileşmiş batı toplumlarının sistemlerine sahip olmak amacıyla sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik, iletişim, teknoloji, eğitim gibi alanlarda yaptığı düzenlemelerin genel adıdır (Huntington, 2002: 89). Modernleşme konusunda fikir beyan eden Harvey, modernleşmenin adeta kurtarıcı bir görev üstelediğini söylemektedir:

Amaç, özgür ve yaratıcı biçimde çalışan çok sayıda bireyin katkıda bulunduğu bir bilgi birikimini, insanlığın özgürleşmesi ve günlük yaşamın zenginleşmesi yolunda kullanmaktır. Doğa üzerinde bilimsel hâkimiyet, kaynakların kıtlığından, yoksulluktan ve doğal afetin rastgele darbelerinden kurtuluşu vaat ediyordu. Rasyonel toplumsal örgütlenme biçimlerinin ve rasyonel düşünce tarzlarının gelişmesi, efsanenin, dinin, boş inancın akıl dışılığından, iktidarın keyfi kullanımından ve kendi insan doğamızın karanlık yanından kurtuluşu vaat ediyordu. Ancak bu tür bir proje aracılığıyla, bütün insanlığın evrensel, sonsuz ve değışmez nitelikleri ortaya çıkarılabildi (Harvey,1999: 25).

Modernleşme özünde ilerlemeyi barındıran sosyal ve toplumsal değışim sürecidir (Bayram, 2008:196). Bu kapsamda, değışmeyle şehirleşme, mesleki alanda oluşan değışmeyle ortaya çıkan uzmanlaşma, toplumsal hareketlilik, siyasal alandaki çoğulculuk, temsili demokrasi gibi alanlarda meydana gelen değışmeleri ifade edebiliriz (Bendix, 1983: 79-82).

Tabii, modernleşme ideolojisini yukarıdaki gelişmelerle sınırlı tutmamak gerekir. Modernleşmeyle birlikte insanların dünya algısı değışmiştir. Bireyin

beklentileri değişmiştir. Bütün bunları dikkate alarak modernleşmeyi, kapitalizmin toplumsal, siyasal, kültürel alanlarda yarattığı gelişmeler olarak da ifade edebiliriz (Çulhaoğlu, 2007: 170). Modern olanın batı dışı toplumlar tarafından talep edilmesi ile birlikte modernleşme süreci doğmuştur. Modernleşme gelenek merkezli sosyal, siyasal ve kültürel değerlerin evrimine işaret etmektedir. Geleneğin modern ölçütlerle yer değiştirme sürecidir (Çetin, 2003: 94). Modernleşmeyi dünyanın belli bir yerinde ve belli bir zaman diliminde batı dışında her hangi bir toplumda meydana gelen sosyal bir gerçeklik olarak ifade edebiliriz. Bu sosyal gerçeklik tek yönlüdür, doğrusal ve nedenseldir (Gülerce, 2005: 11-12). Tek düzlemli modern olma düşüncesiyle ortaya çıkan modernleşmenin ana vatanı Avrupa kıtasıdır. Modernleşme zamanla tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Batı dışı toplumlarda ortaya çıkan modernleşme ideolojisi Avrupa'daki kapitalist devletlerin, dünyanın çeşitli bölgelerinde meydana getirdikleri değişmeler modernleşme sürecinin somut biçimini ifade etmektedir. Diğer bir deyişle; kapitalist devletlerin, kapitalizmin belirli biçimlerini batı dışı dünyada inşa etmek istemeleri şeklinde de modernleşmeye somut örnekler verilebilir. Modernleşme başı olan bir süreçtir ama sonunu da tahmin edemediğimiz bir süreçtir (Çiğdem, 2004: 68). Touraine'nin (2002: 350) deyişiyse modernleşme, eylem halindeki modernliği ifade eder.

Mardin modernleşmeyi şu şekilde tanımlar:

Modernleşme, toplumların aynı zamanda gittikçe farklılaştıkları ve merkezileştikleri bir süreçtir. Batı Avrupa'da feodalizmin çöküşü ile başlayan bu süreç burjuvazinin gelişmesi, sanayileşme ve siyasal hakların nüfusun daha büyük kesimlerine yayılması gibi unsurları kapsar. Bu gelişme esnasında toplumun bazı fonksiyonları merkezde toplanırken öte yandan yeni gruplar doğar, toplumun fonksiyonları birbirinden ayrılır. Fakat belki en önemlisi bu ayrılmanın doğurduğu kopuklukları da dolduracak yeni yapılar gelişir. Vatandaşlık kavramı, milli kültür gibi yapılar merkezin ve yeni ortaya çıkmış olan sosyal ve iktisadi yapı parçalarının birbirine bağlanmasını sağlar (Mardin, 1999: 25-26).

Modernleşme modernizmin siyasal, iktisadi süreci ve sonuçlarıyla ilgilidir (Çetin, 2003: 94). Modernleşme Batı dışı toplumlarda meydana gelmektedir. Modernleşmek modern olmak anlamına gelmemektedir. Diğer bir deyişle Batı dışı toplumlar modernleştiklerinde “modern toplum” olmamaktadırlar. Çünkü modernleşme, modern olmayanların modern olma çabası sonucunda oluşan bir süreçtir. Ondan dolayı ki modern olan bir daha modernleşmek istemez.

Modernleşme modern olmayan batı dışı toplumların modern olma taleplerini içerir. Örneğin İngiltere özde moderndir. Modern olma halinin öz değerleri o toplumun özünde bulunur. Türkiye gibi ülkeler ise modernleşirler. Çünkü bu ülkeler, modern olma halini kendi iç dinamiklerine dayanarak oluşturmazlar. Çiğdem'e (2004: 68) göre Batı dışı toplumların yaşadığı modernleşme, modernitenin kurumsal alt yapısıyla eklenilebildikleridir. Modern eskiden yeniye geçişi ifade eden bir döneme işaret etmektedir. Modern olanın belirlediği kriterler bir olgu olarak modernliği doğurmuştur. Modern olanın batı dışı toplumlar tarafından talep edilmesi ise bir süreç olarak modernleşmeyi doğurmuştur. Modernlik kavramı genel olarak ileri düzeyde gelişmiş ülkelerdeki ortak özelliklere vurguda bulunurken, (siyasi, ekonomik ve toplumsal özellikler) modernleşme kavramı ise Batı dışı diğer ülkelerin bu gelişmelere ulaşma sürecini ifade etmektedir (Çetin, 2003: 96).

Modernlik ile modernleşme arasında çeşitli farklılıklar söz konusudur. Nilüfer Göle (2002: 162) bu farkı şöyle açıklamaktadır: “Modernlik evrenselliği içermektedir. Modernleşme ise, farklı ülkelerin tarih ve kültürlerinden yola çıkarak çizdikleri güzergâhın adıdır. Başka bir deyişle, modernleşme zaten kendi içinde çoğuldur, diyebiliriz. Fransa'nın Jakoben sanayi modernleşmesi ile İngiltere'nin piyasa ekonomisine dayalı liberal modernleşme modelleri farklılık taşımaktadır”.

Kapitalizmin gelişmesine eşlik eden süreçler aynı zamanda modernleşme dediğimiz sürece de kaynaklık etmiştir. Kapitalizme neden olan ve kapitalizme eşlik eden süreçlere baktığımızda merkezi bir pazarın oluşması, piyasa ekonomisine geçilmesi, teknolojinin gelişimi sonucu ortaya çıkan metalaşmanın baş göstermesi, ücretli emeğin ortaya çıkması gibi ilk anda görebileceğimiz süreçlerdir. Bu süreçler aynı zamanda modernleşmeyi de tetiklemiştir. Modernleşme bağlamında değerlendirebileceğimiz süreçlere baktığımızda okullaşma, kentleşme, kitle iletişim araçlarındaki gelişmeler, siyasal partiler, otoritenin rasyonelleşmesi gibi göstergeler ortaya çıkmıştır. Kısacası modernleşme kapitalizmin fabrikasının mahsulüdür (Çulhaoğlu, 2007: 170). Bunlara ek olarak istikrar, meşruluk, katılma, mobilizasyon, dağılım, bütünleşme, eşitlik farklılaşma, derinleşme, rasyonelleşme gibi olguları sayabiliriz (Çetin, 2003: 94).

Şu ana kadar modern, modernlik/ modernite, modernizm ve modernleşme kavramlarından bahsedildi. Üzerinde durulması gereken bir diğer konuda modernleşme kuramlarıdır.

2. MODERNLEŞMEYE KLASİK YAKLAŞIMLAR

Klasik sosyoloji kuramları ya da ilk modernleşme kuramları, sosyolojinin ilk kuramcıları tarafından ortaya atılan teorilerdir. Bu kuramcılar doğa bilimlerinden etkilenmişlerdir. Bundan dolayı, klasik sosyoloji kuramları doğa bilimlerinin kavramları kullanılarak oluşturulmuştur. 18. yüzyıldaki düşünce bu kuramların kaynağını oluşturmaktadır (Altun, 2002: 88). 18. yüzyılda Avrupa merkezli evrensel bilim anlayışı ile birlikte o dönemde meydana gelen olayların Dünyanın tüm uluslarını etkilemesinden dolayı 19. yüzyılda oluşturulmuş klasik sosyoloji kuramları makro ölçekli kuramlardır. Batı merkezli tarih felsefesinden etkilenmiş olan klasik sosyoloji kuramlarının konusu düzen ve düzensizliktir. İnsanlığın başlangıcından günümüze kadar geçirmiş olduğu değişimleri açıklamayı amaçlayan bu kuramlar, geleneksel toplumdaki modern topluma geçişte karşılaşılan sorunları çözmek için ortaya atılmış kuramlardır. Bu kuramların çoğu pozitivistten (Weber'in çalışmaları hariç) ve evrim teorisinin öne sürdüğü düşüncelerden etkilenmiştir. Bu kuramcılar Weber, Durkheim, Tönnies, Marx, Comte, Spencer, Pareto, gibi düşünürlerdir.

2.1. MODERNLEŞME KURAMININ İLK İŞARETLERİ

Klasik modernleşme kuramcıları olan Weber ve Durkheim 1960'larda oluşturulan modernleşme kuramlarının temelini oluştururken Marx'ın fikirleri ise 1970'lerde oluşturulan ekonomi temelli Dünya-Sistemleri kuramına ve Bağımlılık Okulunun tezlerine kaynaklık etmiştir (Cirinlioğlu, 1999: 28).

2.1.1. Weber

Modernleşme kuramcılarının etkilendiği klasik sosyologların başında gelen Weber'in çalışmalarının temel ögesini rasyonalite oluşturmaktadır (Weber, 2005: 94). Kapitalizmle Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkiyi ifade eden Weber, ekonomik bir sistem olan kapitalizmin ve modernitenin Avrupa'da oluşmasını rasyonellikle ifade etmektedir. Weber, rasyonelliği J. Calvin'nin 16. yüzyılda dinde meydana getirdiği yeniliklerle ifade etmektedir. İnananların yeryüzünde başarılı olması gerektiği düşüncesine dayanan kalvinist anlayış kapitalist sistemin mantığına uygundu. Bu

anlayış ticari hayata olanak sağladı. Gelişmişliğin ölçütünü rasyonellikle ifade eden Weber'e göre modern toplumlar rasyonel toplumlardır. Weber, rasyonelliğin olmadığı toplumları ise geleneksel olarak ifade etmektedir. Weber'e göre gelişmek ve ilerlemek isteyen toplumlar bu rasyonelliği yaşamalıdır (Cirhinlioğlu,1999: 31). Modern olmanın rasyonel olma ile eş değer olduğunu ifade eden Weber bürokrasiyi rasyonelleşmenin en belirgin örneği olarak göstermektedir (Bilton, vd., 2008: 31).

2.1.2. Durkheim

Weber gibi Durkheim'de 1950'lerde oluşturulan modernleşme kuramlarına ilham kaynağı olmuş bir düşünürdür. Durkheim, geleneksel ve modern olmak üzere iki toplum tipinden bahsetmektedir. Geleneksel toplum, tarımsal üretim ve bu üretim yapısı çerçevesinde gelişen birincil ilişkilerin var olduğu bir toplum tipidir. Ona göre geleneksel toplum tipinde mekanik dayanışma söz konusudur. Durkheim'ın kategorileştirdiği diğer toplum tipi ise modern toplumdur. Geleneksel toplumların evrimiyle ortaya çıkan modern toplum tipinde organik dayanışma söz konusudur. Ona göre Biraradrlığın ve tarımsal aktivitenin olduğu geleneksel toplum tipinin aksine modern toplumlar, farklılaşmaya ve endüstrileşmeye dayanmaktadır. Sonuç olarak Durkheim de Weber gibi toplumların gelişimini açıklamak istemiştir. Gerek Weber gerekse Durkheim toplumların gelişimini geleneklerden arınma ilkesiyle açıklamıştır (Cirhinlioğlu, 1999: 31-32).

2.2. MODERNLEŞME KURAMLARI

1950'li ve 1960'lı yıllarda ABD sosyal bilim çevresinde oluşturulan modernleşme kuramları klasik sosyoloji kuramlarının devamıdır. 1950'li dönemde oluşturulan modernleşme kuramları da klasik modernleşme/sosyoloji kuramlarıdır. Modern dönemin ve modernleşme sürecinin sosyal bilimlerce teorik bir çerçeveye oturtulması 1950'li dönemine denk gelmektedir. Klasik modernleşme kuramcıları olan Max Weber, Karl Marx, Ferdinand Tönnies, Auguste Comte, Emile, Durkheim gibi Samuel /Shmuel Noah Eisenstadt, Alex İnkeles, Daniel Lerner, Talcott Parsons, Neil J. Smelser ve W.W. Rostow gibi modernleşme kuramcıları da klasik modernleşme kuramcılarıdır. 1950'li yıllarda oluşturulan modernleşme kuramları da büyük teorilerdir. Evrensel bilim anlayışını savunan kuramlardır. Bu kuramlar ilerlemeci, batı merkezci ve pozitivist kuramlardır (Tuna, vd.,2011: 72). Tüm bu

modernleşme kuramlarından bahsetmek demek, genel olarak modernleşme kuramından bahsetmek demektir. Bu kuramların sistemli bir şekilde formüle edilmesi, bize modernleşme kuramını vermektedir (Altun, 2002: 26). Modernleşme kuramı olarak ta ifade edilen modernleşme kuramları, evrimciliğin, yayılcılığın, yapısal işlevselciliğin ve sistem teorisinin bir birleşimidir (Harrison,2005: 1).

Modernleşme kuramları, modernleşmenin pratik olarak uygulama alanı bulmasıyla birlikte, Batı dünyasının Batı dışında meydana gelen değişmeye ilgi duyması ile oluşturulan kuramlardır (Tuna,vd.,2011: 67). Modernleşme kuramları, Batı dışında meydana gelen gelişmeleri anlamak, açıklamak ve yönlendirmek amacıyla oluşturulmuştur. Modernleşme kuramcıları, modernleşme sürecinin farklı boyutlarını ifade ederek, Batı dışı toplumlarda meydana gelen gelişmeleri ifade etmeye çalışmışlardır. Modernleşme kuramları, yaygın olarak siyaset alanındaki liberal ideolojiden ve sosyoloji bilimindeki işlevselci yaklaşımdan etkilenmiştir. Bu kuramlar bir ülkenin geri kalmasını o ülkenin özel şartları çerçevesinde değerlendirmektedir. Eğer geri kalmış bir ülke, gelişmek ve ilerlemek istiyorsa ya kendi toplumsal şartlarını düzeltmelidir ya da sahip oldukları bu değerlere sırt dönmelidir. Cirhinlioğlu'nun ifadesiyle *“modernleşme kuramları, gelişme sürecinde bir ülkenin iç dinamiklerine öncelik tanımıştır”* (Cirhinlioğlu,1999: 15). Modernleşme kuramları genel olarak batının doğu karşısında üstün bir konumda olduğunu var sayar. Bu üstünlük gerek kültürel bazında gerek ekonomik bazında gerekse teknik bazında kendini göstermektedir (Topses, 2005: 2). Batılı toplumlar, dört yüz yıllık bir sürede kendi iç dinamiklerine dayanarak toplumsal, siyasal, kültürel vb. alanlarda çeşitli gelişmeler yaşamışlardır. Bu gelişmeler batı medeniyetini, gelişmişlik piramidinin üst kısmına yerleştirmiştir. Bu gelişmişliğin talep edilmesi ise modernleşme kuramlarının esasını oluşturmaktadır.

Genel olarak modernleşme kuramları, Batı dışında kalan ülkelerin geri kalmışlıklarını o ülkelerin iç dinamiklerine bağlayarak adeta suçlayıcı bir ifadeye sahiptirler. Nitekim Wallerstein'in modern dünya sistemi modeli bu ifadeye bir itirazdır (Cirhinlioğlu, 1999: 16).

1950'li yıllarda oluşturulan modernleşme kuramlarından birisi Samuel Noah Eisenstadt'ın devrimci modernleşme anlayışıdır.

2.2.1. Samuel N. Eisenstadt ve Modernleşme

Batı dışında meydana gelen gelişmeleri açıklamak isteyen düşünürlerden birisi Eisenstadt'dır. Modernleşme konusunda çalışmaları olan Eisenstadt, medeniyetler sosyolojisi, demokratik toplumun dinamikleri, İsrail toplumu gibi çalışmalarda bulunmuştur. Eisenstadt, Modernleşme Kuramı üzerinde önemli çalışmalarda bulunan bir düşünürdür. İsrail toplumu, büyük nüfus hareketleri ve sosyoloji teorileri konusunda çalışmaları olan Eisenstadt diğer (Lerner, Parsons, Inkeles, vb). modernleşme kuramcıları gibi yapısal işlevci bir bakışa sahiptir. Eisenstadt, yapısal işlevselci düşünceye karşı çıksa da yapısal işlevci anlayışın dışına pek çıkmadı (Altun,2002:137). Eisenstadt, modernleşme sürecini 17. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasında Batı Avrupa ve Kuzey Amerika da meydana gelen sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda meydana gelen değişimleri ve 19. yüzyıl ile 20. yüzyılları arasında Güney Amerika, Asya ve Afrika'da meydana gelen süreçleri ifade etmek için kullanmaktadır. Eisenstadt geleneksel ya da premodern(modern öncesi) toplumları, modern toplumların bir alt basamağı şeklinde görmektedir. Yani modern toplumlar kendisinden önceki geleneksel toplumların değişmesiyle ortaya çıkan toplum tipleridir (Eisenstadt, 2007: 12).

Modernleşme kuramcılarında olan, modernleşmenin Batı dışı toplumlarda nasıl meydana geldiğini ve modernleşmenin doğurduğu tikanlıkları araştıran Eisenstadt, modernleşmenin merkezine değişim isteğini koymaktadır. Eisenstadt, temelde üç tür modernleşme üzerinde durmaktadır. Bu değişimlerden ilki bütünsel değişimdir. Eisenstadt, bütünsel değişim türünün, darbe başkaldırı gibi durumlardan sonra ortaya çıktığını söyler. Bu değişim türüyle, var olan sistem değiştirilmek istenmektedir. Bir diğer değişim türü ise marjinal değişim türüdür. Bütünsel değişime göre maliyeti daha az olan değişim türüdür. Bu değişim türünde mevcut düzenin görünümüne yönelik değişimlerdir. Eisenstadt, göre son değişim türü olarak da uzlaşmacı değişim türünü örnek verir. Uzlaşmacı değişim ise mevcut olan norm ve kurallara saldırı olmaksızın bir takım düzenlemeler yapmaktır (Altun,2002: 147). Eisenstadt'a(1964: 580) göre modernleşme, toplumsal hareketliliğe, kurumsal alanda meydana gelen farklılaşmaya, uzmanlaşmaya ve daha geniş, karışık ve yoğun toplumsal mekanizmaya denk gelmektedir. Modern toplum, farklı bürokratik

örgütlemenin olduğu, seçme ve seçilme faaliyetlerin yapıldığı, ekonominin pazar mekanizmasına dayandığı bir toplum biçimidir.

Eisenstadt, tarihte, batının önderliğine vurgu yapmaktadır. Ona göre modern olmak tarihe önderlik yapmaktır. Tarihi, modern toplumların yönlendirdiğini ifade eden Eisenstadt'ın bu düşüncesi, modernleşme kuramının batı merkezli anlayışına da gönderme yapmaktadır. Eisenstadt'ın modernleşmeye ve modernliğe doğru gerçekleşen yolculuğu, aşamalar zincirine tabi bir gelişme olarak değerlendirmesi bu düşünceden kaynaklanmaktadır. Bu düşünce, aynı zaman Eisenstadt'ın evrim düşüncesinden etkilendiğini de göstermektedir (Altun, 2002: 141). Modernleşme süreci üzerine çeşitli çalışmalar yapan Eisenstadt, hem Batı dışı toplumlardaki modernleşmenin niteliklerini anlamak ister hem de Batı dışı toplumlarda meydana gelen modernleşmenin oluşturduğu toplumsal, siyasal ve kültürel değişimleri ele almak ister. Eisenstadt, modernleşme çalışmalarıyla Batı dışı toplumlardaki sıkıntıların üzerinde dururken, aynı zamanda bu toplumlardaki modernleşme sürecinin evrimini açıklamak ister (Eisenstadt, 2007: 8).

Eisenstadt, bir toplumda modernleşme sonrasında ortaya çıkan değişimler ve bu değişmelerin getirdiği sıkıntıların, o toplumun kültürel yapısından kaynaklandığını söyler. Buna örnek olarak Türkiye ve Tunus'u vermektedir. Türkiye ve Tunus'ta modernleşme sürecinin iyi olmasının sebebi her iki ülkenin İslam geleneğine sırt dönmesidir. Diğer toplumlarda modernleşmenin sıkıntılı olması, Eisenstadt, o toplumların kendi geleneksel değerlerinden vazgeçmemelerine bağlamaktadır. Örneğin Eisenstadt, İslam dini modernleşme konusunda engel teşkil ettiğini söyler. Modernleşmenin beraberinde getirdiği bir diğer sıkıntı ise bütünleşme sorunudur. Eisenstadt, modernleşmenin bütün türdeşleştirme çabalarına rağmen bunu başaramadığını ifade etmektedir. Eisenstadt'a göre modern toplumlar hareketliliğin çok olduğu toplumlardır. Bu hareketlilikle birlikte modern toplumlar aynı zamanda farklılaşmış toplumlardır. Modernleşme sürecinden geçen toplumlar, karşılaştıkları sosyal, kültürel, ekonomik sıkıntıları ancak toplumsal hareketlilikle çözebilirler (Altun, 2002: 144 Eisenstadt, 1965: 663). Modernleşme süreci ve bu sürecin meydana getirdiği etkiler üzerinde duran Eisenstadt, modernleşmenin birden fazla boyutuna dikkat çeker. Ona göre modernleşmenin siyasi, ekonomik ve kültürel boyutları vardır. Eisenstadt, ekonomik modernleşmeyle ekonomi alanında meydana

gelen değişmeleri anlatmak istemektedir. Ekonomik alanda meydana gelen değişimlerle birlikte pazar anlayışı değiştiiğini büyük ve karmaşık pazarlar ortaya çıktığını söyler. Uzmanlaşma meydana gelmiş ve ekonomik roller değişmiştir. Bu kapsamda geleneksel üretim biçiminden modern üretim biçimine geçilmiş ve endüstriyel ve hizmet sektörleri önem kazanmıştır. İnsan ve hayvan gücünden yararlanılarak yapılan geleneksel tarım yerine, makine gücünden yararlanılarak daha modern tarım yöntemleri kullanılmıştır. Ekonomik alanda uzmanlaşma meydana gelmiştir. Tüketim ve pazarlama alanları oluşturuldu (Eisenstadt, 2007: 14).

Eisenstadt'a (2007: 15) göre modernleşmenin bir diğer boyutu ise siyasi alanda meydana gelen değişikliklerdir. Siyasi modernleşmeyle, o geleneksel siyaset yapma biçimi yerine ideolojiye dayalı modern siyasetin geçişini ifade eder. Eisenstadt, seçme ve seçilme hakkı, yasal ve idari düzenin kökleşmesi gibi modern siyasete ait olan öğeler üzerinde durmaktadır. Devletlerin bölgesel faaliyet alanı genişlemiştir. Toplum, merkezi idari ve siyasi erkin yoğunlaştığı alan olmuştur. Modernleşmeyle birlikte toplumlar, yavaşta olsa demokratik olmaya başladılar. Eisenstadt'a (2007: 16) göre modernleşmenin bir diğer boyutu da kültürel alanda meydana gelen modernleşmedir. Din (Tanrı), bilim (akıl) ve felsefenin ayrışması, okuma yazma oranının artması, seküler bir eğitimin olması gibi değişiklikler üzerinde durur. Eisenstadt'a (2002: 146) göre tam bir modernleşme siyasi, kültürel ve ekonomi alanında meydana gelen değişimlerin tamamlanmasıyla ortaya çıkar. Modernleşmenin bu alanların hepsinde aynı anda meydana gelmesi biraz zordur. Böyle bir şeyi beklemek bizi yanıltabilir. Eisenstadt, modernleşmenin evrensel bir süreç olduğunu vurgulamaktadır. Modernleşmeyle bütün toplumlar, modern batılı devletleri örnek alarak liberal ve kapitalist bir düzende birleşeceklerini ifade etmektedir. Eisenstadt, her ne kadar modernleşmenin evrenselliğine vurgu yapsa da modernleşmenin farklı başlangıç noktalarına sahip olduğunu da ifade eder. Bir toplumsal değişme süreci olan modernleşmenin toplumsal arka planları, toplumdan topluma göre değişmektedir (Eisenstadt, 2007: 7).

Eisenstadt, 1960'larda, kendi modernleşme düşüncesine ve görüşlerine eleştirel bir tutum sergilemiştir (Altun, 2002: 136). Eisenstadt'a (1989: 461) göre modernleşme Batı toplumları dışında kalan toplumlarda çeşitli sosyal ve kültürel problemlere neden olmaktadır. Kültürel köksüzleşme bu problemlerden birisidir.

Altun(2002:136) bunun, kendini temize çıkartma çabasından başka bir şey olmadığını ifade etmektedir. Özellikle 1960'larda ve 1970'lerde modernleşme kuramına yöneltilen eleştiriler Eisenstadt'ı böyle bir düşünceye sevk etmiştir. Her ne kadar Eisenstadt kendi klasik modernleşme çalışmalarını eleştirse de onun modernleşme kuramının ortaya çıkmasındaki etkisi göz ardı edilemez.

2.2.2. Alex Inkeles ve Modern Birey Anlayışı

Modernleşme kuramı hakkında fikir beyan eden bir diğer düşünür de Ales Inkelestdir. Inkeles, 1960'larda Harvard Üniversitesi uluslararası ilişkiler merkezinde ekonomik gelişmenin toplumsal ve kültürel boyutları isimli bir araştırma projesine başkanlık yapmaktadır. Ford Vakfı, Rockefeller Vakfı, Ulusal Bilim Vakfı, Ulusal Zihin Enstitüsü gibi kuruluşların desteklediği bu araştırma Inkeles'in de içinde bulunduğu bir grup bilim adamı tarafından Hindistan, Pakistan, İsrail, Nijerya, Arjantin ve Şiili'de 6000 kişi üzerinde yapılır (Inkeles, 1969: 208).

Bu araştırmanın sonucu; Inkeles'in modernleşme kuramı ile ilgili düşüncelerini bize vermektedir. Inkeles'in çalışmaları, modernleşme kuramının sosyo-psikolojik sonuçlarının irdelemeye ve modern bireyin profilini belirlemeye yöneliktir. Inkeles, bireyin modernleşme süreciyle iki yönlü bir ilişkiye girdiğini ifade eder. Bireyin, modernleşmeden etkilenen ve modernleşmeyi etkileyen bir konumu söz konusudur. Birey bir yandan modernleşme sürecinde aktif bir rol oynarken diğer yandan modernleşme sürecinden etkilenen bir duruş sergilemektedir (Altun, 2002: 127). Bir taraftan modernleşmeye şekil veren modern birey diğer taraftan modernleşmeden etkilenerek şekillenen bireydir. Inkeles, modernleşen toplumlarda bireyin önemli bir rolü olduğuna işaret eder. Onun anlayışında, birey, toplumu dönüştüren bir işlevle sahiptir (Köker, 2005: 39-42).

Toplumun modernleşmesinde bireyin tutumları önemlidir. Bu tutumlar, modernleşme sürecini hızlandırabileceği gibi modernleşme sürecini sekteye uğratabileceği şekilde de olabilir. Inkeles, modern bireyin bireyselliğinin yanında bireyin toplumdaki toplumsallığına da dikkatleri çekmektedir (Altun, 2002: 130). Inkeles'e (1975: 328) göre modern bireyde olması gereken özellikler şunlardır: Modern birey, yeni deneyimlere hazır, yenilik ve değişime açıktır. Sabit fikirli değildir ve çevresini anlamada esnekler. Modern insan yalnız kendi çevresinde değil, onun dışında da birçok sorunlar ve konular hakkında kanaatler edinme ve bu kanaatleri

değerlendirme eğilimindedir. Gerek yerel, gerek ulusal, gerekse uluslar arası meselelerde modern birey kanaat geliştirir. Bu olaylara kayıtsız kalmaz. Modernleşmeyle ortaya çıkacak olan ya da hali hazırdaki modern birey tipi çevresindeki düşünsel çeşitliliğinin farkındadır. Bu farkları destekleyip kabul edebildiği gibi bu fikirleri reddedebilir. İktidar hiyerarşisinde kendisinden üstte olanların kanaatlerini hemen kabul etmediği gibi, altındakilerin kanaatlerini de hemen reddetmez. Modern birey planlıdır, geçmişe takılmaktan ziyade geleceğe doğru koşmayı sever. Çevresinde gelişen zorluklar karşısında kaderci değildir. Planlamaya ve örgütlemeye yöneliktir ve bunlara ilgi duyar; bu tür faaliyetleri, hayatı düzenlemenin bir aracı olarak görür. İnsanın amaç ve hedeflerini gerçekleştirmede doğadan azami dereceden yararlanır. Bunu yaparken de çevreye egemen olmayı öğrenebileceğine inanır. Dünyanın açıklanabilir ve kontrol edilebilir bir nesne olduğunu düşünür. Başkalarının da kendisi gibi çeşitli haklara sahip olduğunu düşünür ve bu hakların bilincindedir. Modern birey, çevresindeki insanların kişisel haklarına saygı gösterir. Bilimsel ve teknolojik gelişmelere ihtiyaç duyar. Dağıtıcı adalete, ödüllerin kişinin özel niteliklerine göre değil, yeteneğiyle yaptığı katkıya göre dağıtılması gerektiğine inanır (Inkeles, 1969: 209- 210, Harrison, 2005: 20, Altun, 2002: 129). Söz konusu bu özellikler, modernleşerek geleneklerinden sıyrılmış ya da sıyrılacak birey tipidir (Tuna, vd., 2011: 107).

Inkeles'in modern bireyin nasıl olması gerektiği konusunda düşüncelerini açıkladıktan sonra, modern bireyin nasıl oluştuğu sorusu ile ilgili düşüncelerine bakıldığında: Modern olmayan birey, içinde yaşadığı geleneksel toplumdan eğitimle modern bireye dönüşecektir. Bireyin dönüşümüyle birlikte toplum da modern anlamda dönüşecektir. Modernleşmek ve modern olmak, okullaşma oranıyla doğru orantılıdır. Inkeles'e göre birey, modern birey doğrultusunda dönüştürecek bir diğer kurum ise fabrikadır. Okulda alınan eğitimin yanında bireyin fabrikada meydana getirdiği üretimle birlikte toplumsal dönüşüm gerçekleşecektir (Altun, 2002: 130).

Sonuç olarak Batı dışı toplumların modernleşmesini sadece ekonomiye bağlamayan Inkeles, bir toplumun dönüşümünde eğitilmiş bireyin önemine de vurgu yapmaktadır. Modernleşmenin sağlıklı olması için toplumun bütün kurumlarıyla bu sürece dâhil olması gerekmektedir.

Modernleşme konusunda çalışmaları olan bir diğer kuramcı da Daniel Lerner'dır.

2.2.3. Daniel Lerner ve Modernleşme

Alex Inkeles gibi Daniel Lerner'de modernleşme kuramına ilham kaynağı olmuş düşünürlerden birisidir. Modernleşme kuramını anlamada Lerner'in düşünceleri bize önemli referans noktaları sunmaktadır. Modernleşmenin akılcı ve pozitivist yanına vurgu yapan Lerner, en temelde modernleşmenin evrenselliği üzerinde durmaktadır. Ona göre modernleşmek, aynı zaman da küresel bir süreçtir. Hiçbir toplum bu süreçten bağımsız kalmaz. Lakin İslam Medeniyeti bu pozitivist ve rasyonalist süreç karşısında savunmasız kalmıştır (Harrison,2005: 16). Türkiye'de, Lübnan'da, Mısır'da, Ürdün'de ve İran'da çalışmalarda bulunan ve bu saha araştırmalarından elde ettiği bilgilerden hareketle, Lerner, modernleşme konusunda çeşitli tespitlerde bulunmuştur: Lerner'a göre modernleşme, geleneksel ve katılımcı (siyasal katılım) olmayan toplumdaki, katılımcı modern topluma geçmektir. Lerner, Orta Doğu'da yaptığı çalışmalardan hareketle; gelişme sürecinin eğitim, kentleşme ve medyanın oluşuyla paralel olduğunu ifade etmektedir (Akt.Tuna, vd., 2011: 86).

Lerner'in modernleşme hakkındaki düşüncelerini özetlemekte fayda söz konusudur:

- a) Ekonomide kendi kendini besleyen bir büyümenin ya da en azında gerek üretimde gerekse tüketimde düzenli olarak gündeme gelen talepleri karşılayabilecek bir büyümenin sağlanması,
- b) Siyasete kamusal katılım oranının artması ya da hiç olmazsa tanım düzeyinde demokratik temsil imkânının ve farklı siyasal alternatiflerin gündeme gelmesi,
- c) Weber'ci veya Parsons'cı terimlerle formüle edildiği şekliyle, kültürde seküler ve rasyonel normların yaygınlaşması,
- d) Toplumsal hareketliliğin artması,
- e) İşlevsiz toplum kesimlerinin yukarıdaki niteliklere uygun olarak düzenlenen bir toplumsal yapı içerisinde aktif hale getirilmesi, onlara gerekli donanımın kazandırılması Reiseman'nın deyişiyle öteki yönelimli oluşun sağlanması yada empati becerisinin elde ettirilmesi (Akt. Altun, 2002: 112).

Lerner'a göre modernleşme ideolojisi evrensel bir niteliğe sahiptir. Dünyada geleneksel toplum tipi ortadan kalmaktadır, yerini modern toplum tipine bırakmaktadır. Modernleşme her hangi bir ırka, renge ya da dine bağlı olmadan meydana gelmektedir. Lerner'a göre Ortadoğu ya da Üçüncü Dünya ülkeleri

dediğimiz coğrafyalarda bulunan devletler, karşılaştıkları problemleri ancak modernleşme ile çözebilirler. Bu toplumların modernleşmeden, bu sıkıntıları atlatalmaları imkânsızdır. Batı dünyasında modernleşmeyi hızlandıran seküler toplumsal değişme, Üçüncü Dünya toplumları için birer reçete olabilir. Onun için batı dışı toplumlar, batılı toplumları takip etmelidir. Modernleşme sürecinde akılcı ve pozitivist anlayışı vurgulayan Lerner'e göre modernleşmek Avrupalılaşmak değildir. Modernleşmek Avrupalılaşmaktan farklı bir süreçtir. Örneğin Hindistan'ın İngilizleşmesinden bahsedildiğini ancak daha genel olan Avrupalılaşma kavramının kullanıldığını ifade etmektedir. Daha sonra Avrupa merkezli Dünya anlayışının yıkımı ile birlikte Avrupa devletleri sömürgelerden geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu kez de ABD, dünyanın güçlü bir ülkesi olarak ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak Avrupa'nın ABD'leşmesi ve dünyanın ise batılılaşması durumu ortaya çıkmıştır. Dünyanın batılılaşması ise genel olarak modernleşme olarak ifade edilmektedir (Akt. Altun, 2002: 113).

Lerner' a göre modernleşme sürecini hızlandıran unsurlar vardır: Bunların başında TV ve radyo gelmektedir. Bunlar, modernleşmeyi hızlandıran unsurlardır. Bunların dışında iletişimde ve teknolojiye gelişmelerle birlikte modernleşme daha da hızlanır. Bu ilerleme sonucunda ortaya çıkan modernleşmenin belirli özellikleri kentleşme, okuryazarlık ve kitle haberleşme araçlarındaki gelişme şeklinde ifade edilir (Akt. Kongar, 2000: 227). Modernleşme sürecinde kentleşmeye, kitle iletişim araçlarına, okuryazarlık gibi modernleşmeyi hızlandıran unsurlara vurgu yapan Lerner, modernleşmenin sadece kurumlarla sınırlandırılmaması gerektiğini ve bireyin modernleşmedeki rolünü vurgulamaktadır. Lerner, bireylerde meydana gelen değişimin, toplumsal değişimi de tetiklediğini vurgular (Akt. Tuna, 2011: 86).

Modernleşme konusunda Türkiye üzerine yaptığı analizlerle dikkat çeken Lerner'a (1960: 28-31) göre Türk modernleşmesinde ordu önemli bir görev üstlenmiştir. Ordunun kendini modern standartlara göre düzenlemesi ve değiştirmesi toplumun da değişmesini tetiklemiştir/ sağlamıştır. 1948'de ABD'nin askeri yardımı ile birlikte Türk ordusu yeni bir nitelik ve misyon kazanmıştır. Kendi içindeki geleneksel öğeleri tasfiye etmiştir. Böylece ordu yeni bir görev kazanmıştır. 1952'de ABD'nin ordudaki subayları yetiştirmesi de aynı kapsamda değerlendirilebilir. Ordu giderek modernleşmenin öncü aktörü haline gelmiştir. Ordu yeni bir kimliğin

verildiği yer olmuştur. Bireyler askeri vazifeleri boyunca çok şeyler öğrenmektedir. Askerde öğrenilen okuma-yazma, buna en temel örnektir. Bireyler, askerde öğrendikleri eğitimle çevresine farklı bir perspektifle bakmaktadır. Bu perspektif modern bir perspektiftir. Askerde öğrenilerek edinilen bu nitelikler, yaygınlaşmaya başladığında, toplumda önemli değişimleri meydana gelmektedir. Dolayısıyla bireylerdeki değişimle beraber toplumsal değişme de meydana gelmektedir. Böylece toplum, yeni bir kimlik kazanmaktadır (Lerner,1960: 31).

Lerner'in üzerinde durduğu bir diğer kavram ise hızlandırılmış tarih kavramıdır. Batı dışı toplumların modernleşmek için batıyı örnek seçmeleri ve modernleşme çabaları, hızlandırılmış tarihe bir örnektir. Çünkü batı coğrafyasındaki ülkeler, modernleşmeyi kendi iç dinamikleriyle beş yüz yıllık bir süreçte yaşadılar. Fakat modernleşmek isteyen toplumlar bunu beş yüz sene içinde yaşamak niyetinde değildir. Belki bunu beş ya da on sene içinde yaşamak istiyorlar. Dolayısıyla burada hızlandırılmış bir tarih söz konusudur. Lerner' a göre bu hızlandırılmış tarih olumlu bir durumdur. Modernleşmek isteyen toplumlar isteseler bile bunu 300 senede yaşamak gibi bir durumları söz konusu olamaz. Batılı toplumların örnek alınmasıyla bunu daha hızlı bir şekilde ve kısa bir sürede tamamlayabilirler (Altun, 2002: 112-121). Modernleşme sürecinin evrenselliğine değinen Lerner, modernleşmenin kaçınılmaz bir süreç olduğunu da ifade etmektedir. Bu kaçınılmaz süreçte çeşitli problemlerin ortaya çıkabileceğine işaret etmektedir. Bu süreçte yaşanan sosyal, siyasal ve kültürel değişimler kontrolsüzlüğe neden olabilir. Lerner'ın ifade ettiği bir diğer problem de hızlı değişim sürecinde ortaya çıkan kimliksizlik krizidir. Bu ve buna benzer problemler, toplum da memnuniyetsizliğe neden olabilir (Harrison, 2005: 17).

2.2.4.Talcott Parsons'ın Modernleşme Kuramı

Parsons, sadece modernleşme kuramının mimarlarından değildir. O aynı zamanda modernleşme kuramına öncülük eden düşünürleri de yetiştirmiştir. Modernleşme kuramı Harvard Üniversitesi'nin sosyal bilimler çevresinde geliştirildiği zaman Parson, üniversitede hatırı önemli bir konuma sahipti (Altun, 2002: 98). Modernlik üzerinde yoğun çalışmaları olan Parsons' a göre modernliğin en uygunu ve en gerçek biçimi Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşanmaktadır. Parsons'a göre modernliği yaşamak ya da yakalamak isteyen modern olmayan

toplumlar Amerika Birleşik Devletlerini örnek almalıdır, çünkü ona göre lider ülke ABD'dir (Tuna, 2011: 83). Parsons, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki yıllarda klasik sosyolojinin modernleşme hakkındaki kuramlarını yeniden ele aldı. Özellikle de ABD'de sosyal bilimler çevresinde önemli çalışmalarda bulundu. Parsons, bütüncül bir yaklaşımla daha kuramsal analizlerde bulundu. Yaptığı çalışmalar daha sonra yapısal işlevselcilik adını kazandı. Yapısal işlevselciliğe göre, toplum parçalardan oluşmuş bir sistemdir. Toplum bir bütündür. Toplumu oluşturan sistem aktörlerden oluşmuştur. Aktörler, toplumda statüsü olan bireylerdir. Bu aktörler, toplumsal sistemde çeşitli etkileşimler içersindedir. Bu sistemi oluşturan bütün parçaların belirli bir fonksiyonu vardır (Swingewood, 1998: 272) . Bu bütünsel yapıyı oluşturan kurumların, rollerin ve normların belirli bir işlevi söz konusudur (Kongar, 2000: 156). Bu bütünsel yapının devamı, toplumsal sistemi oluşturan öğelerin bir biriyle uyumlu çalışmasına bağlıdır. Eğer bu öğeler (kurumlar, normlar ve roller) iyi belirlenmezse ve bunlar bir biriyle uyumlu şekilde çalışmazsa toplum ya da var olan bütüncül yapı çalışmaz hale gelir ve dağılır. Parsons'a göre bu bütünü oluşturan öğelerin her birinin olumlu bir işlevi söz konusudur. Bunların uyumlu çalışması gereklidir. Yine de sistemi oluşturan bu yapılar kusursuz değildir. Örneğin sistemi oluşturan toplumsal aktörler, bazen gerektiği gibi davranmayabilir, suç işlerler. Toplumsal denetim mekanizmaları da bu yüzden vardır (Swingewood, 1998: 274) .

Toplumu oluşturan bu parçaların uyumlu çalışması ise bir birine bağlıdır. Biri iyi çalışırsa diğerler de iyi çalışır, şayet biri sekteye uğrarsa kendisiyle birlikte diğerlerini de sekteye uğratar. Sistemde belli bir işleve sahip olan öğeler bulunur, her hangi bir fonksiyonu olmayan öğeleri sistem barındırmaz. Aynı zamanda belli işlevini kaybeden parçaları da sistem kendi içinde barındıramaz, onu dışarı atar. Eğer sistem işlevini kaybetmiş parçaları dışarı atmazsa, sistem yavaş yavaş çalışamaz bir hal alır. Görevini yerine getirmeyen bir sistem en sonunda dağılmaya başlar. Böylece toplum yıkılır (Altun, 2002: 100). Sosyal bir sistemin kendi içinde uyumlu olması sistemin denge durumuyla ilgilidir. Çeşitli birimlerden oluşmuş sistemin denge durumu sistemi oluşturan alt sistemlerin uyumluluğuyla ilgilidir (Esgin, 2008: 97). Parsons'a göre bir sistemin bir birine bağımlı öğelerin birbirleriyle anlaşması gerekir. Bu anlaşma ise dört şarta bağlıdır. Ancak o zaman sistemde denge meydana

gelir ve sistem kendisi idame ettirir. Aksi takdirde sistem parçalanır. Bunlardan ilki, uyumdur. Parsons'a göre bir sistemi meydana getiren öğeler bir biriyle uyumlu olmalıdır. Sistemin devamını sağlayan bir diğeri ise bütünleşme işlevidir. Parsons'a göre sistem bir birine uyumlu öğelerin bir araya gelmesiyle meydana gelir, eğer bir araya gelmiş bu uyumlu öğeler bir birleriyle uyumlu bir şekilde bütünleşme sistem varlığını devam ettiremez. Yapının/sistemin/toplumun bütünlüğünü sağlayan bir diğeri husus ise amaç birlikteliğidir. Bir arada uyumlu birliktelik oluşturan bu parçalar aynı amacın çerçevesinde fonksiyonlarını eda etmelidirler. Parsons'a göre sistemi meydana getiren bir diğeri zorunlu konuda davranış kodlarının korunmasıdır. Bir sistem dışarıdan gelen duruma, çevre şartlarına uygun olarak kendisini düzenleyebilmeli, başlıca amaçlarına göre uygun sistemler geliştirmeli, sistem kendisi düzenleyebilmeli, kendisini kontrol etmelidir. Sistem kendi bünyesinde barındırdığı bütün öğeler arasında bağlantıyı sağlamalıdır. Ayrıca sistem hem kişisel becerisini geliştirebilmeli hem de motivasyon sağlama becerisini geliştirebilecek kültürel modelleri geliştirebilmelidir. Parsons'ın ileri sürdüğü bu dört işlevsel zorunluluk aynı zamanda dört eylem sistemiyle yakından ilişkilidir. Bunlardan ilki davranışçı organizmadır. Bu eylem sisteminin görevi dış dünyayı düzenleyerek ve dönüştürerek uyarılma fonksiyonunu yerine getirir. Bir diğeri eylem ise kişilik sistemidir. Bu eylem, sistemin amaçlarını saptar ve bu amaçları yerine getirmek için gerekli olan kaynakları sunar (Altun, 2002: 100-103). Kişilik sistemi aktörlerin eylemleri doğrultusunda oluşan ve aynı zamanda aktörlerin amaç ve eylemleriyle uyumlu olan bir etkileşimdir (Kongar, 2000: 158). Bir diğeri eylem türü ise toplumsal sistemdir. Toplumsal sistem aktörler arasındaki etkileşimden doğmaktadır. Toplumsal sistem, sistemi oluşturan öğelerin bir arada kalmasını sağlar. Son eylem türü kültürel sistemdir. Bu da norm ve değer aracılığıyla aktörlerin motivasyonunu sağlar ve davranış kodlarının korunması görevini yerine getirir (Altun, 2002: 101).

Parsons'ın ilgilendiği konulardan birisi de düzen problemidir. Onun sosyolojik analizlerinin içinde düzen problemi merkezi bir konuma sahiptir. Parsons düzen meselesine açıklık getirmek istemiştir. Parsons'a göre sistemin devamı için düzenin olması gerekmektedir (Altun, 2002: 105). Bir sistemde düzenin olması için de sistemi oluşturan öğelerinin bir biriyle uyumlu bir şekilde çalışması gerekmektedir. Örneğin bireylerin ilk yaşamsal ortamı olan aile kurumuyla bireylerin

manevi/ruhsal durumunu düzenleyen din kurumu bir birini desteklemelidir. Nihayetinde Parsons'a göre bütün dinler aile kurumunu desteklemektedir. Okul, kilise veya camilerde verilen eğitim aynı zamanda aile kurumunu meşrulaştırmaktadır (Özkalp, 1998: 77).

Yine Parsons'a göre sistemin sürmesi için sistemi oluşturan düzen öğelerin düzen içinde ilerleme anlayışına sahip olması gerekir. Düzen içinde, değişme konusuna vurgu yapan Parsons, evrimci bir değişme çizgisini benimser. Bu çerçevede yola çıkan Parsons, toplumların değişim süreçlerini analiz eder. Ona göre toplumların düzen içinde evrilmesi ise teknoloji, dile dayalı bir eğitim, akrabalık örgütlemesi ve din gibi kurumlara bağlıdır. Modern toplum birleşenlerini bu dört unsur oluşturmaktadır. Parsons'a göre evrimci gelişme paradigmasında farklılaşma temel bir bileşendir (Altun, 2002: 102).

Parsons'a göre bir toplumdaki kurumlar toplumsal değişimde önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü bireyler toplumsal hayatta davranırken bu kurumların etkisinde kalarak davranmaktadır. Başka bir ifadeyle, bireyler özgür seçimde bulunmamaktadır. Bireylerin davranışlarını onaylayan bu kurumlar toplumsal değişimde önemli bir role sahiptir. Toplumsal değişimin dayandığı bireysel değişim bu kurumlarla ilişkilidir. Bireyi çevreleyen bu kurumlar ne kadar esnek olursa toplumsal değişim de bir o kadar hızlanır (Tolan, 1996: 56).

Batılı toplumlar evrim sürecini daha hızlı bir şekilde yaşarken batı dışı toplumlarda ise bu durum çok yavaştır. Bazı toplumlarda iç toplumun iç dinamikleri evrim hızını tetiklerken bazı toplumlarda ise, o toplumun iç dinamikleri evrim hızını engellemektedir. Parsons'a göre önemli olan bir kez evrim çizgisini başlatmaktır. Gelişimi bir kez yakalayan toplumlar artık geriye doğru gitmezler. Toplumlarda meydana gelen gelişmeler süreklidir. Bir toplumda evrim bir kez başlayınca artık devam eder. Evrim aşaması toplumlarda aynı sonuçları doğurmayabilir. Örneğin Avrupa dışındaki toplumlarda gelişme çizgisi sömürgeleşmeyle ilerlemiştir. Yani batı dışı toplumlarda gelişmelerin yaşanması için müdahaleye gerek vardır¹. Bu

¹ Gerçi bu noktada çok sayıda tartışma söz konusudur. Batı tarafından batı dışı toplumlara yapılan müdahaleler o toplumun gelişmesi için mi yapıldı, Yoksa gelişmiş toplumlar gerçekten kendi menfaatleri için mi müdahale ettiler? Wallerstein batı tarafından batı dışı toplumlara yapılan müdahalenin temel amacının kendi çıkarlar olduğunu ifade etmektedir. Wallerstein ABD'nin ikinci dünya savaşında kullandığı insan hakları, demokrasi gibi kelimelerin bir retorikten ibaret olduğunu ifade etmektedir. Aslında bu düşünce çok eskilerden beri vardır.. Nitekim İspanyollar Amerika kıtasına ilk ayak bastıklarında oradaki yerlilerin eğitilmesi gerektiğini ifade etmişlerdi. İspanyollar Amerikan kıtasında yaşayan yerlilere insanlık ve medeniyet götürceklerini

noktada Parsons önder ya da yol gösterici olarak, Amerika Birleşik Devletleri'ni göstermektedir. Ona göre ABD bu rolü yerine getirebilecek uygun devletlerin başında gelmektedir. ABD, diğer toplumlardan daha fazla akılcı hale geldiği için bu rolü iyi yapabilir. Parsons'a göre artık iş bölümü evrensel kriterlere göre düzenlenmektedir. Dünya ekseninde yapılan göçlerin artmasıyla birlikte etnik ve ulusal kimlik tanımının giderek aşındığını ifade etmektedir. Bununla beraber artık evrensellik söz konusu olmuştur (Altun, 2002: 102). Evrenselcilik egemen bir yönelim haline gelmiştir. Amerikan toplumu bu evrensel yönelimin merkezinde yer almaktadır. Bundan dolayıdır ki evrenselleşmek, aynı zamanda Amerikanlaşmak anlamına gelmektedir. Amerikan kültürü, modern olmanın merkezine konulduktan sonra, bu kültür Batı dışı toplumların önüne konulmuştur. Artık modernleşmek Amerikanlaşmaktır. Amerikanlaşmak ise evrenselleşmektir. Artık modern kültürün temsilcisi Amerika Birleşik Devletleridir. Amerika'nın sunduğu birikimden yararlanmak ve gösterdiği yolda ilerlemek, modern Dünyaya doğru evrilme anlamına gelmektedir. Parsons'nın bu değer yönelimli açıklamaları, toplumsal yapıların ve kültürel öğelerin önemini vurgulayan Modernleşme Kuramının en temel dayanak noktalarını oluşturmaktadır (Altun, 2002: 103).

2.2.5. Neil J. Smelser ve Modernleşme

Smelser, modernleşme konusunda genel analizler yapmıştır. Smelser'in asıl ilgi alanı ekonomi-toplum noktasında olmuştur. Ekonomiyle toplumsal yapı arasında analizlerde bulunan Smelser, ekonomik gelişmenin toplumsal yapıların üzerindeki etkilerini analiz etmiştir (Harrison, 2005: 22). Smelser'in değişme ve modernleşme konusundaki analizleri toplumun kuruluşu ile ilgilidir. Toplumun oluşturan öğeler nelerdir? Bu öğeler nasıl bir arada bulunmaktadır? Biçiminde soruları sormuştur. Smelser'e göre toplum dört öğeden meydana gelmiştir. Bunlar; amaç birlikteliği, uyum, bütünleşme ve gizli model idamesi ile gerilim yöntemidir(Altun,2002:133).

Smelser'in sorduğu diğer soru ise toplumlarda değişimin nasıl olduğu ve bu değişime tepkilerin neler olduğudur? Smelser'e göre modernleşme basit aletten karmaşık teknolojiye, geçimlik tarımdan ticari tarıma, insan ve hayvan gücüne dayanan çalışmadan endüstriyel çalışmaya ve kırsal nüfustan kentsel nüfusa doğru

vadediyorlardı. Ama Wallerstein bunun orayı işgal etmekte meşrulaştırıcı rol oynamaktan başka bir şey yapamadığını ifade etmektedir. O dönemdeki düşünceyle ABD'nin Orta Doğu ile ilgili politikalarda kullandığı insan hakları retoriği arasında bir benzerlik söz konusudur

olan gelişmeleri kapsar (Harrison, 2005: 22). İlk olarak teknoloji alanında geleneksel araç ve aletlerden, modern teknolojiye doğru bir değişim görünür. Teknoloji alanına bilimsel bilginin de uygulanması sonucu karmaşık bir donanım ortaya çıkar. Tarımsal alanda meydana gelen değişimlere baktığımızda ilk etapta tarım anlayışının değiştiğini görmekteyiz. İnsanlar artık sadece kendi ihtiyaçlarını karşılamak için üretmemektedir. Bunun yanında insanlar ürettiklerini satmaktadır. Tarımsal alanda meydana gelen bir diğer değişimse geleneksel bir yöntem olan hayvan gücünden yararlanma sona ermiş olup, tarımda modern teknolojinin bir göstergesi olan traktör tarımsal alanda kullanılmıştır. Endstrileşmeyle birlikte modern toplumlarda artık karmaşık makinelerle üretim yapılmaktadır. Seri retim söz konusudur (Altun, 2002: 134). Smelser, modernleşmenin eşzamanlı bir süreç olmadığını ifade etmektedir. Kimi toplumlarda modernleşme süreci, erken başlarken kimi toplumlarda ise bu süreç geç başlamıştır. Modernleşmeye kaynaklık eden etmenler de toplumdan topluma değişmektedir. Ayrıca modernleşme hızı, kültürden kültüre değişmektedir. Kimi toplumlarda modernleşme süreci hızlı yaşanırken kimi toplumlarda bu süreç yavaş işlemektedir. Bunlarla birlikte Smelser, modernleşme sürecinin sonuçlarının benzer olduğunu ifade etmektedir. Örneğin modernleşme ile birlikte toplumlarda yapısal farklılıklar ortaya çıkar. Aile fonksiyonlarını kaybeder. Dinsel ve sosyal alan ayrımı ortaya çıkar. Toplumsal hayat, karışık ve yoğun bir hal alır. Söz konusu olan bu değişimler genelde çoğu toplumda meydana gelir. Toplumsal dönüşümler modernleşme sürecinde etkili bir rol oynamaktadır. Örneğin savaşlar ve doğal felaketler gelişme sürecinde olumsuz anlamda etkilidir (Harrison, 2005: 22-23).

Çevresel alanda değişimler (peyzaj anlayışı) meydana gelir. İnsanlar geleneksel köy ya da kasaba yaşamından çıkıp modern olarak inşa edilmiş kentlerde yaşamaya başlar. Kentlilik bilinci gelişir. Toplumda oluşan bu farklılaşmalar, toplumu oluşturan değer ve normlarda da gelişmelere neden olur. Böylece toplum modern olma yolunda ilerler. Bu gelişmeler, toplumu oluşturan değerlerin yanında aile hayatında da değişmelere neden olur. Bu gelişmelerle birlikte hem toplumsal hayatta hem de dinsel hayatta değişmeler meydana gelir. Bu gelişmelerle birlikte toplumda dinin etki alanı sınırlandırılır. Din, ancak bireysel alanda varlığı devam ettirir. Toplumsal alanda meydana gelen bu değişmeler aynı zamanda çeşitli sıkıntılı da beraberinde getirmiştir. Kentleşmeyle birlikte anonim duygusu, evre

kirliliği, gürültü gibi sıkıntılar ortaya çıkar. Kadın ve çocuklar çalışma şartlarından olumsuz etkilenir. Bu sıkıntıları aşmak için sivil toplum dediğimiz çeşitli gönüllü örgütler ortaya çıkar (Altun, 2002:134).

2.2.6. W.W. Rostow ve Modernleşme

Üzerinde durulması gereken bir diğer gelişme kuramı ise W.W. Rostow'un beş aşamada oluşan gelişme fikridir. Bütün toplumları gelişimini beş döneme ayıran Rostow, modernleşmenin kaçınılmazlığına vurgu yapan bir iktisatçıdır. Diğer modernleşme kuramcıları gibi evrimci ve Avrupa merkezli bir anlayışa sahiptir. Rostow, geleneksel toplum, hazırlık aşamasındaki toplum, harekete geçme aşamasındaki toplum, iktisadi aşamadaki toplum ve kitle toplumu olmak üzere toplumları toplumsal ve iktisadi olarak beş aşamada değerlendirmektedir (Rostow, 1999: 17).

2.2.6.1. Geleneksel Toplum Tipi

Rostow'un ekonomik aşamalarının ilki geleneksel toplum aşamasıdır. Bu toplum aşamasında bilimsel ve teknolojik gelişmelerin az ve ekonominin tarımsal faaliyetlere dayandığı Newton öncesi toplum anlayışına sahip toplum tipidir. Bu toplum tipi, geleneklerin hakim olduğu, kısmen de olsa dinamik bir yapının olduğu bir toplum tipidir. Aile ve klan bağları güçlü olduğu ve bireyin grup içinde silik kaldığı toplumsal organizasyondur. (Rostow, 1999: 17-18). Bu aşamada teknoloji, toplum hayatına hakim değildir. Bundan dolayı üretimin, tüketimin az olduğu bir dönemdir. Var olan kaynaklardan sınırlı faydalanma söz konusudur. Bu toplum tipinde sınırlı bir toplumsal dikey hareketlilik söz konusudur. Aile ve klan bağlarının hakim olduğu geleneksel toplum tipinde modern bilim fazla gelişmemiştir (Altun,2002: 70).

2.2.6.2. Kalkış Aşamasına Hazırlanan Toplum Tipi

Rostow'un üzerinde durduğu bir ikinci gelişme aşaması ise harekete geçiş hazırlıklarının yapıldığı kalkış aşamasındaki toplum tipidir. Bu aşamada gelişme için gerekli koşullar hazırlanır. Sermayenin akışını sağlayacak kurumlar inşa edilir, haberleşme ve ulaşım ağları kurulur. Sermayenin akışını belirleyen kurumların vasıtasıyla ekonomide canlanma gerçekleşir. Nüfus sayısında artma meydana gelirken ölüm oranında düşüş gözlemlenir. Yeniliklerin yanında geleneksel

değerlerin varlığını sürdürdüğü ikili bir toplum tipi söz konusudur (Cirhinlioğlu, 1999: 71). Rostow'a (1999: 19) göre bir toplumda ileriye dönük gelişmeler için zamana ihtiyaç vardır. Kalkış aşaması, bu ihtiyaç çerçevesinde yapılandırılmaktadır. Rostow, kendi iç dinamiklerinden hareketle meydana gelen gelişmelerin sadece İngiltere de ortaya çıktığını ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle kendi gelişmesini kendisi sağlayan tek toplum İngiliz toplumudur. Rostow'a göre İngiltere dışında diğer toplumların gelişme süreçlerini yaşamaları için dışarıdan zorlayıcı etkilere ihtiyaç vardır (Cirhinlioğlu, 1999: 71).

2.2.6.3. Kalkış Aşamasındaki Toplum Tipi

Rostow'un üzerinde durduğu bir diğer aşama ise kalkış aşamasıdır. Kalkış aşamasını başlatan etkenler çeşitli olabilir. Siyasi devrim ya da sanayi devrimi buna örnek verilebilir (Cirhinlioğlu, 1999: 71). Rostow'a (1999: 22) göre İngiltere ve İngiltere tarafından zengin olan ülkelerin gelişmesini sağlayan etmen teknolojidir. Bu aşama gelişmeyi engelleyecek etkenlerin kaldırıldığı ve harekete geçildiği aşamadır. Ekonomik gelişmeyi sağlayacak yatırımlar bu aşamada gerçekleşir. Örneğin yeni sanayi kolları bu aşamada hızla gelişmektedir (Rostow: 1999, 22). Tarihsel olarak 1783-1803 dönemine denk gelen bu aşama Türkiye'nin 1930'larını kapsar (Altun, 2002: 73).

2.2.6.4. Olgunluğa Doğru Gidiş

Harekete geçme aşamasıyla beraber artık toplumlar da olumlu anlamda gelişme görülmektedir. Yeni sanayi kolları ile birlikte toplumda iktisadi anlamda bir iyileşme ortaya çıkar. Milli gelirin yüzde yirmilik kısmı yeniden yatırım için ayrılmaktadır. Bu aşamada ekonomik faaliyetler, uluslararası bir nitelik kazanır. Bu dönemde yeni ürünlere ihtiyaç olur ve bu ihtiyaçları karşılamak için yeni ihraç malları üretilir (Rostow: 1999, 23). Teknoloji eskisine oranla daha yoğun ve karmaşık bir hal alır. Bütün alanlarda teknoloji kullanılmaya başlanır. “*Ağır sanayiden daha hafifi sanayiye doğru bir gelişme olur*”(Cirhinlioğlu, 1999: 71). Almanya, İngiltere, Fransa ve ABD bu aşamayı 20. yüzyılın başlarında yaşamıştır (Altun, 2002: 74).

2.2.6.5. Kitle Tüketimi Aşaması

Rostow'a göre son aşama ise kitle tüketimi aşamasıdır. Diğer aşamaları yaşayan toplumlar bu aşamaya geldiklerinde çeşitli sektörlere dayanan mal ve hizmet üretimine başlarlar. Ulusal gelirler artmış ve istihdam olanakları gelişmiştir. Güçlü ve uluslararası bir pazar sistemine geçilmiştir. Artık temel ihtiyaç sorunu kalmamıştır (Cirhinlioğlu, 1999: 72). Amerikalılar bu aşamayı geçerken, batı Avrupa ve Japonya bu aşamaya hızlı bir şekilde ilerlemektedir (Rostow, 1999: 25). Sonuç olarak; toplumların gelişimini beş aşamada değerlendiren Rostow toplumların gelişimini sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan değerlendirmektedir. Modernleşmenin kaçınılmaz bir süreç olduğunu ifade eden Rostow, gelişme adına kolonileştirmenin dahi yapılabilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Cirhinlioğlu, 1999: 73).

Bu bölümde modern, modernlik, modernizm ve modernleşme sosyo-politik kavramları üzerinde duruldu. Modern, bir dönem (zaman) olarak ifade edilirken, modernlik modern dönemde ortaya çıkan toplum tipi olarak ifade edildi. Modernizm bir ideoloji olarak ele alındıktan sonra modernleşme kavramı açıklandı. Üzerinde durulan bir diğer konu ise klasik modernleşme/sosyoloji kuramlarıdır. Modernleşme, bir süreç olarak işlemeye başladığında, yani uygulama alanı bulunduğu, bu süreci açıklamak amacıyla modernleşme kuramları ortaya çıkmıştır. Batı merkezli ve evrensel bir ifadeyle oluşturulan klasik modernleşme kuramları Batılı olmayan toplumlardaki gelişmeleri anlamak, açıklamak ve yönlendirmek amacıyla oluşturulmuştur.

2.3. MODERNLEŞME KURAMININ TEMEL VARSAYIMLARI

Batı dışı toplumların gelişim sürecini açıklamak için oluşturulan modernleşme kuramı çeşitli varsayımlara dayanmaktadır. Modernleşme kuramı, modern ve geleneksel olmak üzere iki toplum tipine dayanmaktadır. Bu tanımda modern toplum tipi ifade edilmektedir. Geleneksel toplum tipi ise bir tür modern olmamış ama modernliği yakalamak için çalışan ya da modernliği yaşaması gereken bir toplum tipi olarak ifade edilmektedir (Köker, 2005: 39). Samuel Huntington'ın modernleşme sürecine ilişkin olarak yaptığı açıklamalar aslında modernleşme kuramını, tamamen olmasa da, çoğu zaman özetlemektedir: Modernleşme, devrimci bir süreçtir. Geleneksel dünyadan modern dünyaya geçişle birlikte, modern rasyonel bireyin atasının kültürü, aidiyetleri, mitleri, değerleri, artık modern insan için değer

ifade etmez. Bu değerler modern dünyada önemini kaybetti. Büyünün sırrı bozuldu. Modernleşme sürecine ait olan bir diğer özellik ise modernleşme sürecinin karmaşıklığıdır. Modernleşme sürecinin karmaşıklığı, modernleşmenin çok yönlü olmasından kaynaklanmaktadır. Modernleşme kolay kolay tek bir boyuta indirgenemez. Modernleşme insana ait olan bütün alanlarda meydana gelen bir süreçtir. Modernleşme, kentleşme, toplumsal mobilizasyon, farklılaşma, endüstrileşme, sekülerleşme ve eğitimdeki değişimler gibi birçok boyutu olan bir süreçtir. Modernleşme evrensel hale gelmiş bir süreç ve olgudur. Avrupa'dan çıkmış ancak zamanla tüm dünyaya yayılmıştır. Batı dışı toplumlarda meydana gelen değişimleri ifade eder. Batı merkezli bir anlayışın tüm dünyada benimsetilmesidir. Modernleşme uzun soluklu bir gelişmedir. Modernleşme aşamalı süreçtir. Tüm toplumlarda meydana getirdiği değişimler benzer olduğu için, modernleşmenin homojenleştirme gibi bir özelliği söz konusudur. Modernleşmeyle birlikte toplumlarda meydana gelen değişimler ve süreçler benzerlik göstermektedir. Süreç sonunda benzer toplum biçimleri ortaya çıkmaktadır (Huntington, 1971: 288).

Modern ve geleneksel dikotomisine dayanan modernleşme kuramı temelde modern dünyayı tanımlamıştır. ABD sosyal bilimler çevresinde ortaya çıkan modernleşme kuramının merkezine, genelde Batı kültürü, özelde ise ABD kültürü konulmuştur. Truman doktrini ve Marshall planı bu çerçevede düşünülebilir. Bunlar Batı dışı toplumların Amerikan ve İngiliz rejimlerine benzer davranmasını tetiklemiştir (Karatepe, 2009: 19).

Modernleşme kuramının dayandığı varsayımlardan birisi de modern toplumlarda olması gereken insan-insan ve insan-doğa ilişkileridir. Köker'e (2005: 40-47) göre modern toplumları geleneksel toplumlardan ayrılan özelliklerden birisi, modern toplumlarda insan-insan ilişkilerindeki farklılıktır. Aydınlanma ile birlikte bireyin ya da rasyonel bireyin (kendi aklını kullanan birey) rollerinde değişimler meydana geldi. Artık yerküredeki her eşya bireyin hizmetine sunulmuştur. Modern insan kendi ihtiyaçlarını karşılamak ve kendi amaçlarını gerçekleştirmek için çevresine egemen olmaya başlamıştır. Bu egemenlik modern bireyin doğa ile olan ilişkisinin en temel yansımasıdır. Bireyin hizmetine sunulmuş olan evren ve bu evrende kendi isteklerini yerine getiren rasyonel birey anlayışı ortaya çıktı. Bu anlayış rasyonel bir dengeye dayanmaktadır. Rasyonel denge

anlayışıyla ifade edilen şey: iktisadın en temel öncülerinden olan insanın sınırsız bir tüketici olmasına karşılık doğanın sınırlı bir varlığa sahip olması anlayışıdır. Modern birey doğayla olan ilişkisinde bu dengeyi sağlayandır. Doğa, insanın yenildiği bir çevre olmaktan çıkmış aksine bireyin ihtiyaçlarının karşılanması için egemen olunması gereken bir nesnelere topluluğu haline gelmiştir.

Modern toplumda insan-insan ilişkilerinde en temel öge eşitliğe dayanan anlayıştır. Bütün bireyler modern toplumda eşittir. Modern toplumun ifade ettiği bireyse Lovis Dumant şöyle tanımlamaktadır: “ bütün toplumlarda bulunan konuşma, düşünme ve irade sahibi, ampirik özne, insanlığın bilinmeyen birimi öncelikle bizim modern insan ve toplum ideolojimizde buluna bağımsız, özerk ve bu nedenle de özünde toplumsal olmayan varlık”(Levent Köker, 2005: 43).

Modern toplumlarda olması gerekenle ilgili bir diğer varsayım iktisadi gelişmelerle ilgilidir. Modern insanın belki de en belirgin özelliği, özünde tüketici olmasıdır (İnkeles, 1965: 155). Eşitlikçi anlayış çerçevesinde işleyen modern toplumda, bütün bireyler kendi emeği üzerinde özgürce tasarruf etmek hakkına sahiptir. Dolayısıyla insanın eylemlerinin modern toplumda başarıyla sonuçlanmasında bu itici güç önemli bir rol oynar. Modern toplumda modern bireyin kendi emeği üzerinde özgürce hareket etmesi aynı zamanda bize kapitalizmi hatırlatmaktadır. Yani modern toplumda olan ekonomik sistem, kapitalizmdir (Köker, 2005: 45). Kapitalist iktisadi yapıda, bireyler özgür bir şekilde iktisadi faaliyetlerde bulunmaktadır. Modern kapitalist ekonomik yapı piyasa ekonomisine dayanmaktadır. Bu sistemde insan kendi emeği üzerinde tasarruf hakkına sahiptir. İnsanın emeğinin metalaşması söz konusudur (Wallerstein, 2009a: 32).

Modern toplumlarda bir diğer varsayım da olması gereken siyasi yapı ile ilgilidir. Modern toplumda modern bireyin yeni konumuna bağlı olarak çoğulculuk, katılımcılık ve otoritenin rasyonelleşmesi söz konusudur. Siyasal alanda çoğulculuk, katılımcılık, özgürlük hâkimdir (Köker, 2005: 47). Meydana gelen değişimleri kontrol altına almak için modernleşme kuramı, siyasal alanda “liberal demokrasiyi” iktisadi alanda ise kapitalizmi savunur (Karatepe, 2009: 19)

Modernleşme kuramları incelendiğinde, bu kuramların Batı merkezli olduğu ve Batı dışı toplumlarda meydana gelen değişimleri açıklamak amacıyla oluşturulduğu görülecektir. Modern Batı kendini tanımlayarak, kendini merkeze

olarak diğer toplumlari açıklamıştır. Öteki olarak ifade edilen diğer toplumlar geleneksel, gelişmemiş ya da az gelişmiş şeklinde ifade edilmiştir. Bu inşa sürecinin sonunda Batı, öteki olanı medenileştirme çabasına girmiştir (Tuna, 2011: 106). Avrupa’da meydana gelen Rönesans, reform hareketleriyle başlayan ve halen devam etmekte olan gelişme süreci Batıda sosyal, siyasal, kültürel ve bilimsel alanlarında çeşitli değişmelere neden olmuştur. Bu gelişmeler beraberinde şehirleşmeyi getirdi. Hızlı şehirleşmeyle birlikte okuma yazma oranı artmıştır. Artan okuma yazma oranı, kitle iletişimin yaygınlaşmasını sağladı. Bu gelişmeleri ifade etmek amacıyla oluşturulan modernleşme kuramlarına göre batının yaşadığı bu gelişmeler modernleşme değildir.

İKİNCİ BÖLÜM

WALLERSTEIN VE MODERN DÜNYA SİSTEMİ MODELİ

1. WALLERSTEIN'IN HAYAT HİKÂYESİ

Immanuel Wallerstein, 28 Eylül 1930'da New York'ta dünyaya geldi. Nazizm'e karşı savaş, faşizm gibi politik konuların konuşulduğu bir evde doğan Wallerstein, lise öğrenimi İkinci Dünya Savaşı yıllarında New York'ta tamamlar. İkinci Dünya savaşı'ndaki siyasi sorunlar ve Wallerstein'nın ailesinin bu olaylarla ilgilenmesi, Wallerstein'ı daha genç yaşta Avrupa dışı Dünya ile ilgili çeşitli araştırmalara sevk etti (www.yale.edu.tr,2011). 1947'de sosyoloji eğitimini almak için Colombia Üniversitesine başvurdu. Kabul aldığı Colombia Üniversitesi'nde sosyoloji eğitimine başladı. Wallerstein, bu üniversiteden, 1951'de B.A., 1954'te M.A. ve 1959'da Ph.D. derecelerini aldı. Columbia Üniversitesi'nde meslek hayatına başlayan Wallerstein 1958 ile 1971 yılları arasında Columbia Üniversitesi'nin sosyoloji bölümünde çalışmalarını sürdürdü (www.wikipedia.org, 2011).

Öğrenciliğin ilk yılında üniversitenin önemli bir politik örgütlemesi olan AVC (American Veterans Committee)'ye katıldı. Gerek üniversite, gerekse lise yıllarında gözlemlemiş olduğu komünistlerin sosyal demokratlara ve sosyal demokratların komünistlere ilişkin söyledikleri, gelecekte üzerine çeşitli kitaplar yazacağı "sistem karşıtı hareketler" konusuyla ilgilenmesini sağlamıştır. Colombia Üniversitesi'nde lisans eğitimini 1951 yılından bitirdi. Ardından uluslararası gençlik kongresi'ne katıldı ve daha sonra Afrika'nın siyasi meseleleriyle ilgilenen insanlarla tanıştı. Doğru yerde doğru zamanda ve doğru isimlerle tanışmış olması, Wallerstein'na daha sonra Afrika konusu üzerine yapacağı çalışmalara ilham kaynağı oldu. 1952'de Dakar'da katıldığı gençlik kongreleri, dikkatini, Afrika'da meydana gelen özgürlük hareketlerine çevirmişti. Daha sonra Colombia üniversitesi'nde sosyoloji bölümünde akademisyenliğe başladığında ilgi alanı yine Afrika'daki temel siyasi meseleler oldu. Fransızca'yı iyi bilen Wallerstein ilgisini, O dönemde özellikle Fransız sömürgesi olan Batı Afrika'da olan bitenlerle ilgilidir. Bu sebeple Paris'te belli süre kalmıştır. Paris'te bulunduğu o dönemde Annales Okulu ile yakın ilişkisi oldu. Bu ilgi, ilk cildi 1974 yılında yayımlanacak olan modern dünya sistemi adlı önemli eser dizisinde belli bir metodolojiyi benimsemesini sağlamıştır (Kaya, 2005: 9).

Wallerstein 1951 ve 1953 yılları arasında Amerikan ordusunda askerliğini yaptıktan sonra tekrar Colombia üniversitesine döner ve ‘‘*McCarthyism and Conservative*’’ adlı master tezini yapar. Wallerstein’ın McCarthyism üzerine tezi o dönemde hakim olan koşullardan kaynaklanmaktadır. O dönemde Amerikan dış politikası ve Amerikan toplumunda var olan antikomünizm faaliyetleri Wallerstein’ı böyle bir çalışma yapmaya sevk etti (Kaya,2005: 10). Wallerstein Colombia Üniversitesi’nde 1954 yılında master, 1959 yılında doktorasını yaptı. Wallerstein, tezinde Gana ve Fildişi sahilindeki derneklerin çalışmalarını inceledi. Derneklerin milliyetçi hareketlerin yükselişindeki rolü üzerine doktora yapan Wallerstein, Daniel Lerner, S.N.Eisenstadt gibi klasik modernleşme kuramcılarının çalışmalarından yararlanarak çeşitli kuramsal çalışmalar yaptı, fakat daha sonra bu kuramların işlemediğini gösterir. Gerek doktora tezi 'The Road to Independence: Ghana and the Ivory Coast' (Bağımsızlığa giden yol: Gana ve Fildişi Sahili, La Haye: Mouton 1964) gerekse kitapları 'Africa, The Politics of Independence' (New York 1964) ve 'Africa: The Politics of Independence' (New York 1961) çalışmaları, Wallerstein’ın Afrika ilgisini göstermektedir (Skocpol, 1999: 280). Wallerstein Afrika üzerinde yaklaşık 20 yıl çalıştı. Afrika kıtasının birçok yerini ziyaret eden Wallerstein gözlemlerinden derlediği bilgilerle Afrika üzerine çok sayıda makale ve kitap yazan bir düşünürdür (Kaya, 2005: 10).

Wallerstein, 1968’de doçentlik yaptığı Colombia Üniversitesi’nde, arkadaşı Trence Hopkins ile birlikte meydana gelen çeşitli öğrenci faaliyetlerine katılmıştır. Bu anlamda onların bu faaliyetleri, Wallerstein’ın çalışmalarının siyasetten uzak olmadığını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle Wallerstein’ın sosyolojik çalışmaları siyasetten uzak değildir. Wallerstein’in bu dönemki öğrenci hareketleriyle ilgili deneyimleri ve gözlemleri ‘‘University in Turmoil: The Politics of Change’’ (New York 1969) adlı çalışmasında görülebilir (www.zmk.uni-freiburg.de, 2011). Bir Amerikalı sosyolog olan Wallerstein’ın 1970’lerde akademik bir kültür oluşturmasının dört tane sebebi vardır. Çok az sosyologa nasip olmuş bu başarının ilk nedeni, Wallerstein’ın modern dünya sisteminin fiilli Dünyada olan gelişmeleri tutarlı bir şekilde ifade etmesidir. 1950’lerde meydana gelen değişimleri açıklamak için çeşitli modernleşme teorisi oluşturuldu. Bu teoriler, liberal ve kapitalist bir ifadeyle, tüm toplumların gelişmiş ülkeleri takip etmesi gerektiğini vaaz ediyordu.

Eğer bir toplum gelişmek, ilerlemek ve çağdaş medeniyetlerin seviyesine ulaşmak istiyorsa gelişmiş ileri toplumları takip ederek bunu başarabilir. Bunun gibi çeşitli argümanlara sahip olan modernleşme kuramı 1960'larda eleştiriye maruz kaldı. Bu teorilerin başarısızlığı ve ikiyüzlülüğü Wallerstein'nın düşüncesinin benimsenmesini sağlayan etkenlerden biri oldu. Wallerstein'nın başarısını belirleyen bir diğer etken ise Wallerstein'nın fikirlerine sarılan bilim insanlarının öğrenciliklerini 1960'lı yıllarda yapmış olmasıdır. Öğrencilerde bulunan Amerikan rüyasının bitmesi, özellikle de Amerikan toplumunda beliren sınıf ayrımı ve sömürünün olması, Marksizmi bir reçete olarak sundu. Wallerstein'nın başarısının altında yatan üçüncü etmen de Marksizmde bir tarih felsefesi olarak beklenmeyen gelişmeleri açıklamak istemesidir. Bir diğer ve son unsur da işlevselci pozitivistten yorulan bilim insanlarının somut tarihsel bilgiye ulaşmak istemeleridir. Wallerstein'nın bu dört özelliği barındırması onu bir kült haline getirdi (Skocpol, 1999: 278).

Batı dışı toplumların gelişme sürecini açıklamak için oluşturulmuş modernleşme kuramları 1960'larda ve 1970'lerde çeşitli eleştirilere maruz kaldı. Bu eleştirilerin çoğu Marxizm ve Neo-Marxizm'den geldi. Bu eleştirilerin en çok bilinen adı Bağımlılık kuramlarıdır. Bağımlılık kuramcılarına göre modernleşme kuramları bilinen iyimser argümanların aksine kötümser sonuçlara neden oldu. Gerek Paul Baran olsun, gerek Samir Amin gerekse Cardoso olsun bağımlılık teorisyenlerin hemen hepsi az gelişmiş ülkelerin az gelişmişliğini çok gelişmiş ülkelerin çok gelişmişliğine bağlamaktadırlar (Cirhinlioğlu,1999: 140-147, Keyder, 2009: 101). 1970'lerde modernleşme kuramları gibi modernleşme kuramlarına eleştirel bir ifadeyle ortaya çıkan bağımlılık kuramları da eleştiriye maruz kaldı. Gerek modernleşme kuramlarının geliştirmekte olan toplumların üzerindeki olumsuz etkisine gerekse bağımlılık kuramlarının ideolojik yapısına vurgu yapan Wallerstein ve etrafındaki araştırmacı grup, yeni bir açıklama getirmek istediler. Wallerstein'nın eserleri bu açıklamaları oluşturmaktadır (Cirhinlioğlu,1999: 161). Wallerstein, yapılan açıklamaların sınırlı ve ideolojik bir yapıya sahip olduğunu ifade etmektedir. Örneğin Wallerstein, kapitalizm hakkında yapılan çalışmaların sürekli iki hatadan birisine düştüğünü ileri sürmektedir. Bu hatalardan birisi kapitalizmi yakın bir noktada başlatmalarıdır. Oysa Wallerstein'a göre kapitalizm, 500 yıldır var olan tarihsel bir sistemdir. Gerek Marksistlerin gerekse diğer düşünürlerin düştüğü bir

diğer hata ise düşünürlerin sahip oldukları Mantıksal tümden gelimdir. Çeşitli tanımlardan yola çıkılarak kapitalizmin gelişimini çeşitli yakın zaman ve mekânlarda araştırmak Wallerstein'a göre bilim insanlarının düştüğü bir diğer handikaptır. Oysa ona göre kapitalizm tüm tarihi içersinde değerlendirilmelidir (Wallerstein,2009: 7). Wallerstein'nın Modern Dünya Sistemi adlı eseri ve diğer çalışmaları, bir tarihsel sistem olan kapitalist ekonomi pratiğinin bir açıklamasıdır (Skocpol, 1999c: 276).

Wallerstein, 1969 yılında Stanford Davranış Bilimleri İleri İncelemeler Merkezi'ne, 1971'de Montreal'deki McGill üniversitesine gitti ve orda 1976 yılına kadar sosyoloji profesörü olarak görev yaptı. McGill'deki bazı meslektaşları ile yaşadığı çeşitli problemlerden dolayı Binghampton'da görev yapmakta olan arkadaşı Terence K. Hopkins'in yanına gitti. Bu tarihten itibaren Binghampton Üniversitesinde çalışmalarını sürdürdü (www.zmk.uni-freiburg.de). Wallerstein Binghampton üniversitesinde 2005 yılına kadar çalışmalarına devam etti. 2005 yılında emekliliğe ayrılan Wallerstein, ABD'nin dış politikası ve dünya meseleleri (Libya, Tunus gibi Arap dünyasındaki devrimler) ile ilgili yazılar yazmaktadır.

1.1. WALLERSTEIN'NIN ESERLERİ

1.1.1. Wallerstein'nın Türkçeye Çevrilmiş Kitapları

Wallerstein'nın Türkçeye çevrilmiş kitapları şunlardır: Modern Dünya Sistemi Cilt1 Kapitalist Tarım ve 16.Yüzyıl'da Avrupa Dünya Ekonomisinin Kökenleri, Bakış Yayınları, İstanbul, 2004. Modern Dünya-Sistemi-Cilt2 Avrupa Dünya-Ekonomisinin Pekiştirilmesi ve Merkantilizm 1600-1750, Bakış Yayınları, İstanbul 2005. Modern Dünya Sistemi Cilt 3 Kapitalist Dünya Ekonomisinin Büyük Yayılımının İkinci Evresi 1730-1840, Yarı Yayınları, İstanbul,2011. Dünya-Sistemleri Analizi, Çev. Nuri Ersoy ,Ender Abadoğlu Bgst yayınları İstanbul 2011. Irk Ulus Sınıf Belirsiz Kimlikler, Çev. Nazlı Ökten, Metis Yayınları, İstanbul 2007. Avrupa Evrenselciliği, Çev. Sinan Önal, Aram Yayınları, İstanbul 2007. Sistem Karşıtı Hareketler, Çev. C. Kanat, B. Somay, S. Sökmen, Metis Yay., İstanbul, 1991. 21. Yüzyılda Siyaset, Çev. Taylan Doğan- Ender Abadoğlu, Aram Yayınları, İstanbul, 2005. Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyılın Sosyal Bilimi, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2009. Jeopolitik ve Jeokültür, Çev. M. Özel, İz Yayıncılık, İstanbul 1993. Liberalizmden Sonra, Çev. Erol Öz, Metis Yayınları, İstanbul, 2009. Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden

Yapılanması Üzerine, Çev. Şirin Tekeli, Metis Yayınları, İstanbul, 1996. Sosyal Bilimleri Düşünmemek: 19. Yüzyılın Paradigmasının Sınırları, Çev. Taylan Doğan, Avesta Yayınları, İstanbul, 1999. Tarihsel Kapitalizm, Çev. Nemciye Alpay, Metis Yayınları, İstanbul, 2002. Ütopistik ya da 21. Yüzyılın Tarihsel Seçimleri, Çev. Taylan Doğan, Avesta Yayınları, İstanbul, 2001. Yeni Bir Sosyal Bilim İçin, Çev. Ender Abadoğlu, Aram Yayınları, İstanbul, 2005.

1.1.2. Wallerstein'nın Türkçeye Çevrilmemiş Kitapları

Wallerstein'nın Türkçeye çevrilmemiş belli başlı kitapları şunlardır: Africa, The Politics of Independence. New York: Vintage.1961. The Road to Independence: Ghana and the Ivory Coast. Paris & The Hague: Mouton.1964. Africa: The Politics of Unity. New York: Random House.1967. University in Turmoil: The Politics of Change. New York: Atheneum.1969. Evelyn Jones Rich'le yazdığı Africa: Tradition & Change. New York: Random House.1972. The Capitalist World-Economy. Cambridge: Cambridge University Press.1979. Terence K. Hopkins ile birlikte yazdığı World-Systems Analysis: Theory and Methodology Beverly Hills: Sage.1982. Samir Amin, Giovanni Arrighi ve Andre Gunder Frank ile yazdığı Dynamics of Global Crisis. London: Macmillan.1982. The Politics of the World-Economy. The States, the Movements and the Civilizations. Cambridge: Cambridge University Press.1984. Africa and the Modern World. Trenton, NJ: Africa World Press.1986. Giovanni Arrighi ve Terence K. Hopkins'le yazdığı Antisystemic Movements. London: Verso.1989.Samir Amin, Giovanni Arrighi ve Andre Gunder Frank'la yazdığı Transforming the Revolution: Social Movements and the World-System. New York: Monthly Review Press.1990. Unthinking Social Science: The Limits of Nineteenth Century Paradigms. Cambridge: Polity.1991. Historical Capitalism, with Capitalist Civilization. London: Verso.1995. Utopistics: or, Historical Choices of the Twenty-first Century. New York: New Press.1998. The Uncertainties of Knowledge. Philadelphia: Temple University Press.2004. Alternatives: The U.S. Confronts the World. Boulder, Colorado: Paradigm Press.2004(www.wikipedia.org,2011).

1.1.3. Editörlüğünü Yaptığı Dergiler

Wallerstein'nın editörlüğünü yaptığı belli başlı dergiler ve çalışmalar şunlardır: Review Dergisi (1977-2005), Dünyanın Siyasi Ekonomisi Çalışmaları (Editör, 1978-Günümüz), Modern Kapitalizm Çalışmaları (Editör Yardımcılığı, 1979-Günümüz), Gelişme ve Değişme (1994-Günümüz), Siyasi Coğrafya (1982-Günümüz) Afrika Bugün (1968-Günümüz), Afrika Siyasi Ekonomi Dergisi (1986-Günümüz), Afrika Çalışmaları Bülteni (1965-69), Akdeniz Sosyal Bilimler Dergisi (1996-Günümüz), Asyalı Bakış Açısı(1995-Günümüz), Batı Afrika Sosyoloji Dergisi (1974- Günümüz), Kanada Sosyoloji Dergisi (1974-78), Fernand Braudel Merkezi'nin Serisi,(2004-Günümüz) (www.iwallerstein.com).

2. KAPİTALİZMİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

2.1. BİR EKONOMİK SİSTEM OLARAK KAPİTALİZM VE DEVLET

Kapitalizm kavramı, sermaye yani *kapital* sözcüğünden gelmektedir. Bu kavram 19. yüzyılda yoğun bir kapitalistleşme süreci yaşanmasına rağmen, Marxist olmayan iktisat okullarınca ender olarak kullanılmıştır. Kavramın ilk tanımı, 1854 yılının sonlarına doğru "Oxford English Dictionary" adlı sözlükte yapılmıştır. Sözlüğe göre kapitalizm, çeşitli şekilleriyle sermayenin, temel üretim aracını oluşturduğu üretim biçimidir. Kapitalizm, üretim araçlarından yoksun olanların bir ücret karşılığında iş güçlerini, işlerini vermemekle beraber, üretim araçlarına sahip olanlara satmasıdır. Ya da işçilerin üretim güçlerini sattıkları bir rejimdir (Akt. Denis, 1965: 22). Ölmezoğulları (1999: 27) kapitalizmi “bireylerin tek ya da gruplar halinde, toprak ve genel olarak üretken kaynakların özel mülkiyetine sahip oldukları ve diledikleri gibi kullanabildikleri bir ekonomik örgütlenme” şeklinde tanımlanmaktadır. Sermayenin aldığı biçim ne olursa olsun bir üretim biçimi olarak kapitalizmin temel özelliği, sermayenin, özel mülkiyetin kapitalist sınıfının elinde olmasıdır. Kapitalizm, yalnızca sermayenin varlığına dayalı üretim süreci değildir. Kapitalizm insan davranışını da içeren bir süreçtir. İnsan davranışı ile ilgili çeşitli varsayımları (insanın ussal, bencil, kişisel çıkar güdüsüyle davranmak, kısaca *homo economicus*) olan bir sistemdir. Kapitalizm hem maddi sermayeyi hem de insanın yeteneği ve emeğini içeren bir sistemdir (Ölmezoğulları, 1965: 79).

2.1.1. Gece Bekçisi Olarak Devlet

Kapitalizm, sermayenin özel mülkiyette olması demektir. Özel mülkiyet bireylerin elinde olduğu gibi anonim şirketi haline gelmiş ortakların elinde de olabilir. Rasyonel birey anlayışına dayanan kapitalizmde, mallar ya da üretim araçları belli tüzel kişilerin elinde olabilir. Bu durum özel mülkiyet anlayışının bir sonucudur (Aydın, 2003: 4). Bir sistemin ağırlıklı olarak özel teşebbüse dayalı olması, kişisel mülkiyet haklarının sınırsız ve kısıtlanamaz olduğu anlamına gelmez. Mülkiyet hakları değişen oranlarda kanunlara ve mali politikalara bağlıdır. Özel teşebbüs de değişen oranda devlet kontrolündedir (Dobb, 2001: 15).

Nitekim 2009'da, ABD'de meydana gelen ekonomik krize devlet müdahalesi bütün açıklığıyla ortadadır. Bu nedenle kapitalizmde devletin iktisadi hayat üzerinde hiçbir etkisi olmadığını söylemek yanıltıcıdır. Aslında tüm devletler değişik yollardan ve değişen oranda ekonomiye müdahale etmektedirler. Kapitalizmde bu müdahale çok yaygın olmamakla beraber tamamen devlet denetimi dışında bir durum da yoktur.

Kapitalizm, bireylerin kendi ekonomik amaçları çerçevesinde yerine getirdikleri eylemleri içermektedir. Kapitalizme ilişkin eylemler genelde rasyoneldir. Bu eylemler bir plan çerçevesinde meydana gelmektedir. Yalnız bu eylemler kapitalizmin, rasyonel ve planlama ilkesini benimsediğini ifade etmemektedir. Kapitalizmde bütün eylemler kazanma güdüsü çerçevesinde meydana gelmektedir. Nitekim "kapital" kelimesi dahi "para" anlamına gelmektedir. Bir ekonomik sistem olan kapitalizmde esas olan ideoloji değil, kazanma güdüsüdür (Gürüz, 2010: 55-56) .

Kapitalizm, bir ekonomik sistemdir. Bu ekonomik sistemde üretim araçlarının çoğu özel mülkiyettedir. Kapitalist ekonomik sistemde malların, fiyat mekanizmasına göre belirlenmiş fiyatı vardır ve piyasada bu mallar alınır ya da satılır. Bu piyasa sisteminde malik yani mal sahiplerinin temel hedefi maksimum kardır (Yayla, 2004: 117). Kapitalizm, özel girişim ve piyasa serbestliğine dayanan üretim sistemi olarak da değerlendirilebilir. Ama esas olarak büyük çapta gelişmiş teknik sermayeye ve mali sermayenin egemenliğine dayanmaktadır. Kapitalist rejimde iktisadi etkinliğin temel amacı, kar elde etmenin yanında, bir diğer

özelliği ise kar dışında ayırıcı belli bir güvenlik araması ve yeterince büyüdüğü zaman da güç sahibi olmak istemesidir (Sombart, 1998: 118).

Ölmezoğulları'na (1999: 28) göre kapitalizm beş kurumdan oluşmaktadır: Bunlar özel mülkiyet, veraset, girişim özgürlüğü, rekabet kurumu ve fiyat mekanizması kurumudur. Bu kurumlar aynı zamanda kapitalizmin temel bileşenleri olup ekonomiyle ilgili kurumlardır. Dolayısıyla bu, diğer kurumların önemsiz olduğu anlamına gelmemelidir. Kapitalizm hem toplumsal kurumlardan hem de siyasal kurumlardan etkilenmektedir. Kapitalizm toplumsal kurumları hem biçimlendirir, hem de bu toplumsal kurumlardan etkilenir. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır: Konuşma özgürlüğü, basın özgürlüğü, demokratik yönetim, gibi ekonomi dışı alanları kapitalizmle özdeşleştirmemek gerekir. Bu toplumsal kurumlar olmadığı zaman da kapitalizm varlığını sürdürebilir. Birbirine bağlı şeyler değildir.

Kapitalist ekonomik sistemin dayandığı temel dayanaklardan ilki özel mülkiyettir. Özel mülkiyetin temel işlevi ise belirli ekonomik kaynakların, kim tarafından ve nasıl kullanılacağını saptamak ve tasarrufları özendirme ve sermaye birikimini sağlamaktır (Ölmezoğulları, 1999: 28). Sermaye birikimi bilindiği gibi kapitalizmde çok önemli bir yere sahiptir. Nitekim Avrupa'da kapitalizmin gelişmesindeki en önemli etken dışarıdan Avrupa'ya gelen yabancı kaynaklardır. Sermaye birikimi bireyin denetiminde gerçekleşebileceği gibi bir gurubun denetimi altında da gerçekleşebilir. Kapitalizmde özel mülkiyetin korunması da devletin güvencesi altındadır. Artı üretim anlayışı çerçevesinde şekillenen kapitalist ekonomi sisteminde devlet *gece bekçisi* konumundadır. Yani devlet malların güvenliğinden sorumlu bir örgütlü yapıdır (Aydın, 2003: 6). Modern dünya sisteminde, yani kapitalist ekonomi sisteminde özel mülkiyeti devlete karşı bir alternatif olarak da görmek mümkündür, çünkü özel mülkiyet aynı zamanda bireyin hakkını devlete karşı savunan bir kurumdur. Bireyin devlete karşı bağımsızlığını sağlar. Özel mülkiyet, devletin sert müdahalelerine karşı yürütülen faaliyetlerin temelini oluşturmaktadır (Asford, 2009: 54).

Öte yandan, Ölmezoğullarına göre kapitalizmi oluşturan bir diğer kurum veraset kurumudur. Özel mülkiyetin sürekliliği için veraset kurumunun bulunması gerekmektedir. Ona göre veraset hakkı “kişiye, sahibi olduğu ekonomik varlıklar üzerinde tasarruf hakkını ölümünden sonrası için planlama, aktarılan kişiye de bir

mülkiyet üzerinde hak talep etme yetkisini’’ vermektedir. Özel mülkiyette olduğu gibi veraset kurumunda sermaye özendirilmektedir. Buna karşın aslında veraset kurumu, kendi içinde bir çelişkiyi de barındırmaktadır: Bir yandan özel mülkiyetin oluşması için önemlidir. Öte yanda toplumda bireylerinin çalışması oranında ödüllendirilmesi ilkesiyle çelişmektedir. Kapitalizmin bir diğer önemli kurumu ise girişim özgürlüğüdür. Girişim özgürlüğü, kapitalist ekonomik sistemde bireylere sermayelerini kullanma hakkını vermektedir (Ölmezoğulları, 1999: 29-31). Girişim özgürlüğünde bireyler, diğer toplumsal guruplar ya da şirketler sahip oldukları mal ve hizmetleri istediği şekilde istediği alanda değerlendirebilirler. Serbest girişimin olduğu bir ekonomi sisteminde ya da toplumda bireyler mülk edinme hakkına sahiptirler. Kapitalist sistemin işleyişine göre tüm bireyler ya da bireylerden oluşmuş toplumsal birlikler, piyasa ekonomisinde özgür bir şekilde yer alabilir (Asford, 2009: 20).

Özel mülkiyete sahip olan şirketler ya da bireyler istediği şekilde tasarruf hakkına sahiptir. Örneğin bir toprak sahibi, toprağını dilediği şekilde kullanabilir, hiç kullanmaya da bilir. Toprak sahibi, toprağını, isterse kiraya da verebilir. Girişim özgürlüğü bireylere kendi çıkarlarını en iyi şekilde savunma özgürlüğünü de vermektedir. Girişim özgürlüğü bireyi ussal açıdan en uygun olana yöneltmektedir. Ölmezoğulları girişim özgürlüğünün kapitalist ekonomi işleyişinde üç işlevinden bahsetmektedir. Girişim özgürlüğünün ilk işlevi, malın kullanım alanına göre uygun dağılmasını sağlamasıdır. Bir anlamda arz talep dengesini sağlamaktadır. Girişim özgürlüğünün ikinci işleviyse mevcut kayaklardan tam yararlanmayı sağlamaktadır. Her hangi bir ürün bir alanda yeterli bir şekilde kullanılmamışsa bu ürünü başka bir alanda kullanma serbestliği doğar. Belki düşük bir fiyatta satılacaktır ama hiç satılmamaktan iyidir. Girişim özgürlüğünün üçüncü işleviyse yatırımlar ve yeni olanaklar için özendirici bir etki yapmasıdır. Kapitalist ekonomi sisteminin bir diğer kurumu ise rekabet kurumudur. Ölmezoğulları’na göre rekabet ekonomik amaç ve çıkarları geliştirmek isteyen ekonomik birimler arasında meydana gelen yarışmadır (Ölmezoğulları, 1999: 31-32). Girişim özgürlüğünün olduğu ekonomilerde rekabet görülmektedir. Rekabet nitelikleri aynı ya da benzer olan mal ve hizmetler için piyasa ortamında yapılan bir mücadeledir. Rekabet benzer nitelikler barındıran mal

ve hizmetler için genellikle bireyler ve şirketler arasında pazarlarda yapılmaktadır (Kaldırımçı, 1999: 148).

Rekabet kurumunda üreticiler ve tüketiciler vardır. Bunlar aynı zamanda piyasayı oluşturan unsurlardır. Piyasaya dayalı ekonomi sisteminde çeşitli rekabet türleri bulunabilir. Ancak kapitalist piyasa düzeninde serbest rekabet söz konusudur. Bunlarla birlikte rekabetin bir işlevi de çeşitli teşvikleri özendirmesidir. Rekabet kurumu aynı zamanda piyasada dengeyi sağlamaktadır. Bu ortamda devlete düşen görev ise bu şartların sağlanması için gerekli olan engellerin kaldırılmasıdır (Ölmezoğulları, 1999: 32).

Aslında burada bir sorun ortaya çıkmaktadır: Bu sorun, devletin piyasaya müdahalesi durumudur. Devlet piyasaya müdahale etmeli midir yoksa etmemeli midir? Bu soru iktisatçılar tarafında çok tartışılan bir sorudur. Aslında devlet bir noktaya kadar piyasadan uzak durmalıdır. Tekelleşmeleri önleme adına devletin müdahalesine gerek olduğu düşünülebilir. Ya da olağan dışı durumlarda devletin müdahalesi söz konusu olabilir. Nitekim 2009 dünya krizinde, piyasa ekonomisine dayanan ve liberalizmin kalesi olarak görülen ABD’de devlet müdahalesi kaçınılmaz olarak görüldü. Sonuçta devlet müdahalesi yapıldı.

Piyasa sisteminde meydana gelen serbest rekabetin işlevlerini dört madde altına özetleyebiliriz. Serbest rekabet kaynakların uygun şekilde ve uygun zamanda tüketilmesini sağlarken aynı zamanda fiyatlarda dengenin oluşmasını temin etmektedir. Bir diğer işlevi ise yenilikleri teşvik etmesidir. Yeni ürünlerin piyasaya girmesini sağlar. Serbest rekabetin bir diğer işlevi ise tüketicinin ihtiyacına cevap vermesidir. Rekabet karaborsanın oluşmasını engeller. Rekabetin son işlevi ise olumsuz anlamda olsa da başarısız olma riskini barındırmasıdır. Rekabet halinde olan üreticiler rekabet sonucunda başarısız olabilirler (Ölmezoğulları, 1999: 33). Bireyci ve akılcı bir sistem olan Kapitalizmi oluşturan bir diğer ve son kurum ise fiyat mekanizmasıdır. Ölmezoğulları’na (1999: 35-36) göre fiyat mekanizması ekonomik birim ve ajanların faaliyetlerinin koordinasyonunu sağlar. Kısacası hangi malların nerede, ne zaman, ne kadar harcanması gerektiğini fiyat mekanizması belirler. Piyasa ekonomisinde fiyat mekanizması ekonomiye esneklik kazandırarak ekonominin değişen şartlara uymasını sağlar. Fiyat mekanizması mübadelenin oluşmasını sağlamaktadır (Ofloğlu ve Toraman, 2002: 4). Adam Smith tarafından “*Görünmez*

el'' olarak ta ifade edilen fiyat mekanizması, ekonominin kendi kuralları çerçevesinde işlemesi gerektiği düşüncesine dayanmaktadır (Aydın, 2003: 4). Kapitalist ekonomi sistemi meydana getiren kurumlardan biri olan fiyat mekanizması üretim, tüketim, yatırım ve değişim gibi eylemlerin düzenli bir şekilde oluşmasını sağlar (Güriz, 2010: 58).

Buraya kadar genel olarak kapitalist ekonomi sisteminden bahsedildi. Wallerstein'in modern dünya sistemi kuramının açıklanmasında ve kuramın anlaşılmasında önemli bir katkı sunacaktır

3. WALLERSTEIN'İN DÜNYA SİSTEMİ MODELİ

Wallerstein'nın modern dünya sistemi modelini geliştirmesi yaşadığımız dünyayı anlama çabasından kaynaklanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nda meydana gelen değişimler, sosyal ve siyasi hayatta meydana gelen çalkantılar, hâkim olan bilim (pozitif ve ilerlemeci bilim) anlayışını kesintiye uğratmıştı. Toplumsal değişimler var olan bilimle açıklanmayacak kadar karmaşık bir hal almıştı. Modernleşme kuramı gibi sosyal kuramların gerçeği yansıtmadığı ortaya çıktı (Wallerstein, 1974: 9, Skocpol, 1999: 278). Wallerstein'e göre bu sosyal meseleler ancak tarihsel bir yaklaşımla anlaşılabilir. Çünkü ona göre içinde yaşadığımız hayatın kökenleri, 16. yüzyıla kadar götürülebilir (Wallerstein, 2011: 51). Ona göre kapitalizm, 500 yıllık bir dünya ekonomisi etiketine sahiptir ve kapitalizmin küreselleşmesi yeni bir olgu değildir (Negri ve Hard, 2008: 33). Wallerstein, modern dünya sisteminin tarihte ilk olarak ortaya çıkışını 16. yüzyıldan başlatır (Giddens,2005:132). Daha önce buna benzer çalışmalar Toynbee, Einstadt, Barrington, Moore gibi bir çok düşünür tarafından yapılmış olmakla beraber hiç biri Wallerstein'in modeli kadar geniş etki yapmamıştır (Özcan, 1974: 9).

Wallerstein'nin ifade ettiği modern dünya sistemi, kapitalizmin kendisidir (Wallerstein,1999: 101). Wallerstein'e göre modern dünya sistemi, sosyal bir sistemdir. Sınırları, üyeleri ve kuralları olan bir sistemdir. Bu sistem bir biriyle mücadele içinde olan güçlerden oluşmaktadır. Bir organizmanın özelliklerine sahiptir. Bu özellikler zaman zaman değişime uğrar ama sistem bütünlüğüyle varlığını 500 yıldır devam ettirmektedir. Wallerstein'in modern dünya sisteminde birbiriyle ilişkili yapılar vardır. Bu yapılar kimi zaman güçlü bir şekilde işler, kimi zaman da zayıf çalışır (Wallerstein,1974: 359-362).

Wallerstein, olması olmamasından daha iyi olan modern dünya sisteminin oluşumunu, insanlık tarihi için tarım devrimi kadar kıymetli, belli başlı dönüm noktalarından biri olarak görür. Wallerstein'a göre kapitalist bir dünya ekonomisi olan modern dünya sistemi, Batı'nın 1500'lerden itibaren dünyanın geri kalanından çok daha hızlı gelişmesini sağlamıştır. Wallerstein modern dünya sistemi kuramı ile 'İlerlemeyi sağlayan neden Avrupa oldu?' sorusuna açıklık getirmek istemektedir. Aslında bu soru Wallerstein'in çalışmasını bize özetleyen en önemli sorudur. Söz konusu bu soruyla Wallerstein öncelikle kapitalist dünya ekonomisinin Batı Avrupa'da ortaya çıkışını sağlayan şartları ortaya koymayı amaçlamıştı (Kaya, 2005: 36).

Wallerstein kuramını ortaya koyarken iki tür kavramlaştırmaya gider: Bunlardan biricisi *modern dünya sistemidir*. İkincisi ise *Merkez-Cevre* ilişkisidir. Merkez-çevre ise birbiriyle ilişkili olan bir çift terimdir. Bu ikili kavram işbölümü ile anlamını bulur. Wallerstein'e göre dünya ekonomileri merkez bölgeler ve çevre bölgeler olmak üzere ikiye ayrılır. Merkez bölgelerde devletler güçlüyken çevre bölgelerde güçsüzdür. Aslında burada da merkez devletleri güçlüdür. Yani, merkez bölgelerde bulunan devletler hem merkezde hem de çevre bölgelerde güçlü bir konuma sahiptir. Çevre bölgelerde bulunan yerel devletler ise kendi bölgelerinde bile güçlü değildir. Periferideki devletler sömürge durumunda ve düşük bir özerkliğe sahiptir. Merkez bölgeler ekonomide çok gelişmiş bölgelerdir. Merkez bölgeler aynı zamanda iletişimde de ilerlemiş bölgelerdir. Çevre konumuna sahip olan bölgeler ise gelişmemiş bölgelerdir (Wallerstein, 1974: 360-366). Çevre bölgeler, "periferi", merkezin zıttı olan uç bölgelerdir. Merkez-periferi ayrımı ekonomik bir ayrımdır. Merkez sömüren çevre ise sömürülen anlamına gelmektedir (Keyder, 2009: 118, Esgin, 2008: 23). Merkez sermayenin üretildiği, mekânsal hiyerarşiye göre çevreyi şekillendiren ve aynı zamanda şekillenen bölgedir (İnsel, 2000: 226).

3.1. MODERN DÜNYA SİSTEMİ KAVRAMLAŞTIRMSI

Kapitalizm üzerine genelde sol literatürden çalışmalar geldiğini söylemek yanlış olmaz. Ancak Wallerstein'e göre yazılan bu eserlerin hemen hepsi iki hatadan birine düşmüştür. Bu hatalardan ilki, mantıksal tümdengelimdir. Yani, kapitalizmin tanımlarından yola çıkıp çeşitli zaman ve mekânlarda ne ölçüde gelişme gösterdiğini saptamak olmasıdır. Diğeri ise kapitalist sistemin belli bir yakın zamanla

sınırlandırılmasıdır ve daha önceki zaman dilimlerini de tamamen mitolojileştirmektedir. Wallerstein yapılan bu tanımlamaların belli bir dönemi ele aldığı için eksik olduğunu ifade etmektedir. Yapılan açıklamaların aksine Wallerstein, kapitalizmi tüm tarih boyunca ve somut benzersizliği içinde tarihsel bir sistem olarak ifade etmek ister (Wallerstein, 2009: 8).

“Kapitalist bir dünya ekonomisi iç içe geçmiş pazarlar, firmalar, devletlerarası sistem içindeki çok sayıda devlet, hane halkları, sınıflar, statü grupları isimleri altında sıralayacağımız birçok kurumun bir toplamıdır. Bu kurumların hepsi kapitalist dünya ekonomisinin birer yaratımıdır. Devletlerin özellikle, firmalarla olan ilişkisi kapitalist dünya ekonomisinin işleyişinin anlaşılmasında önemlidir. Firmalar, yalnızca içinde buldukları devletin aldığı kararlardan değil, aynı zamanda başka birçok devletin aldığı kararlardan da etkilenirler. Çünkü mal, sermaye ve personel gibi firma bileşenleri sürekli olarak sınırlardan geçmektedir”(Kaya, 2005: 42). Bu sistem tek bir politik yapıdan meydana gelmemiş olup, içinde pek çok politik birim vardır; ancak yine de politik bir üst yapı mevcuttur. Bu birimler modern dünya sisteminin uluslararası sistemini oluşturur. Bu dünya ekonomisinde siyasal üst yapı, ‘hükümlan devletler’ ağıdır. Bu hükümlan devletler, politik üst yapıyı oluşturan devletlerdir (Wallerstein, 1993: 140). Nitekim kapitalizmin devamı için bu devletlerin varlığı, bir koşuldur (İnsel, 2000: 226). Hükümlan devletler sabit olmamakla beraber, genelde Batı coğrafyasın ait devletlerdir. 18. yüzyılda Avrupa devletleri bu hükümlanlığı temsil ediyorlardı, II. Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa merkezli bir hükümlanlık anlayışı ABD merkezli anlayışla yer değiştirdi. Avrupa devletleriyle birlikte ABD uzun bir süre sistemin temel belirleyicisi oldu. ABD merkezli anlayış yavaş yavaş değişmektedir. 50 yıl içerisinde Japonya ve Çin gibi ülkeler yeni dönemin temel güçleri olacaktır (Wallerstein, 1993: 140).

Wallerstein’e göre modern dünya sistemi siyasal, kültürel ve ideolojik özelliğe sahip bir sistemdir. Çünkü bünyesinde pek çok kültürü ve grubu barındırdığından sistem ne politiktir ne de sistemde kültürel bir homojenlik söz konusudur (Akt. Kaya, Wallerstein, 1993: 146). Modern dünya sisteminde tek bir pazar mevcuttur. Bu pazar merkezdeki devletlerin denetiminde olan bir pazardır (Keyder, 2009: 118).

Wallerstein, dünya tarihinde birden fazla dönemden bahsetmektedir. Her bir dönem kendisine özgü özelliklere sahiptir. Dönemlere özel ekonomik yapıları söz konusudur. İlk dönem, MÖ 8000 ya da 10.000 öncesi dönemdir. Bu dönem hakkında pek bir bilgiye sahip değiliz. İkinci dönem, MÖ 8.000 ya da 10.000'den MS 1500'e kadar olan dönemdir. Bu dönem, kendi içinde *Mini Sistemler, Dünya İmparatorlukları ve Dünya Ekonomileri* olmak üzere üç döneme ayrılmaktadır. Bir diğer dönem ise MS 1500'den günümüze kadar süren modern dünya sistemidir. Diğer sistemlerden farklı olarak içinde bulunduğumuz modern dünya sisteminin temel özelliği, *sonsuz* sermaye birikimine dayanmasıdır (Wallerstein,2003: 533). Kapitalist ekonomi sisteminde gerçek güç, sermaye ve sermayenin *sonsuz* birikimine dayanmaktadır. Bu sebeple sermaye, kapitalizmde/dünya sisteminde önemli bir konuma sahiptir. Sermaye ise birikmiş zenginlik anlamına gelmektedir. Üretilen sermaye ise modern dünya sisteminde güçlü devletlerin oluşmasını sağlamaktadır (Wallerstein, 2005: 53, İnsel, 2000: 226).

Tarihsel kapitalizm dediğimiz tarihsel toplumsal sistemin en önemli özelliği sermayenin kullanıma girmesi ve *kesintisiz sermaye birikimine* dayanmasıdır (Wallerstein, 2009a: 100). Sermayenin işlemindeki temel amaç ise sermayenin kendisini büyütmesidir. Kapitalist ekonomi sisteminde, geçmiş birikimlerde sermayeden yararlanıldığı oranda sermaye gerçek işlevini yerine getirir. Yani, sermayenin belki de en önemli, özelliği kendini ürettiği ölçüde sermaye olmasıdır. Kapitalist sermayeyi elinde tutan, durmak bilmeyen bir arzuyla hedefine ulaşmak için başka kişilerle ilişki kurmak zorundadır (Wallerstein, 2009: 12).

Wallerstein(2007: 143) kapitalizmi şöyle tanımlamaktadır:

“Bir üretim tarzı olarak kapitalizm nedir?... Kapitalizm artık yaratımının en üste çıkarılmasının, *perse* (kendisiyle) ödüllendirildiği tek üretim tarzıdır. Her tarihsel sistemde bir kısım üretim kullanım için, bir kısım üretim ise mübadele içindi; yalnızca kapitalizmde, tüm üreticiler birincil olarak ürettikleri mübadele değeri için ödüllendirilir ve buna aldırmadıkları ölçüde cezalandırılırlar. “Ödüller” ve “Cezalar”, “Pazar” adı verilen bir yapı aracılığıyla dağılır. Bu bir yapıdır ama bir kurum değildir. Birçok (siyasal, iktisadi, toplumsal, hatta kültürel) kurum tarafından biçimlendirilen bir yapıdır ve iktisadi mücadelenin esas arenasıdır. Sadece artık için en üste çıkarılmakla kalınmaz; artığı daha çok artık üretmek daha fazla sermaye biriktirmek için kullananlar, daha da çok ödüllendirilir”.

Kapitalizmde asıl amaç sermayenin kendisini sürekli büyütmesidir. Kapitalizm sermayenin sonsuz birikimi üzerine kurulmuş toplumsal bir sistemdir (Wallerstein, 2009: 12).

Kapitalizmde asıl üreticilerin emeğinin yarattığı artı değere el koymaları için ulusal ya da uluslararası acenteleri olan şirketler, ya da bireyler, yasal himayeler sağlayarak kar elde ederler. Şirketler ya da bireyler elde ettiği bu karı sadece kendileri harcamazlar. Bu şirketler elde ettikleri karı yalnız, kendileri harcasaydı kapitalizm olmazdı. Kapitalizmi meydana getiren, şirketlerin/kapitalistlerin elde ettikleri artı ürün fazlasını ya da sermayeyi sınırsız olarak tekrar üretmek istemeleridir (Wallerstein, 2007, 143, 2011: 52). Kapitalizmde sermaye sahipleri ve sermayeyi kontrol edenler artı değerini yalnızca bir kısmını kendi tüketimleri için ayırırlar. Diğer bir kısmını ise daha yeni yatırımlar için kullanırlar. Kendi üretmedikleri halde artı değerini bir bölümünü alan ve bunun büyük bir kısmını kendi ihtiyaçları için kullanan, diğer kısmını da ticaret için ayıran burjuvazi sınıfıdır. Burjuvazi sınıfını tanımlayan şey belirli bir meslek ya da yasal mülk statüsü değildir. Burjuvazi, ister bir sınıf olsun isterse, bir birey olsun, onun varlığını tanımlayan şey, üretmediği artı ürünün belli bir kısmını alarak onu tekrar piyasa ekonomisinde değerlendiren birey ya da gruplar olmasıdır (Wallerstein, 2007: 144). Bu artı değerini kontrol edilmesi ise, modern dünya sisteminde bölgelerin oluşmasını sağlamıştır (Keyder, 2009: 118).

Kapitalist dünya-ekonomisi ilk olarak 1500'lerde Batı Avrupa'da ortaya çıktı. 18. yüzyıla gelindiğinde dünyanın geri kalanını da içine alacak şekilde genişlemeye başladı. 21. yüzyılın başlarında neredeyse küreselleşme adı altında tüm dünyada yayılmış durumdadır (Kaya, 2005: 42, Giddens, 2005: 132). 16. yüzyıldan beri oluşan ve sürekli gelişen modern dünya sistemi, diğer bir ifadeyle kapitalizm, çeşitli kurumsal alanlara sahiptir. Bu kurumsal alanlar 16. yüzyıldan beri kendisini sürekli olarak yeniden üreterek modern dünya sistemiyle birlikte, varlığını sürdürmektedir. Wallerstein'e göre modern dünya sistemini oluşturan kurumsal alanlar vardır. Bu kurumsal alanlar, toplumsal eylemlerin içinde gerçekleştiği alanlardır. Bu alanlar karmaşıktır. Sürekli olarak yenilenen alanlardır (Wallerstein, 2000: 10).

Wallerstein' göre hiyerarşik, eşitsiz ve kutuplaştırıcı modern dünya sisteminin altı tane kurumsal alanı söz konusudur Bunlar birbirlerinden bağımsız bir şekilde gelişmemişlerdir, birinin varlığı diğerine göre oluşmaktadır.

3.1.1. Devletlerarası Sistem

Sistemin ilk kurumsal alanı devletlerarası sistemdir. Devletlerarası sistem adından da anlaşılacağı gibi bazılarının diğerlerine oranla daha güçlü olduğu birden çok devletin ilişkide bulunduğu güçlü bir sistemdir (Wallerstein, 2009a: 42). Bu sistem sürekli sabit kalan bir sistem değildir, sistemin değişen bir yapısı bulunmaktadır. Devletlerarası sistem birçok unsurun bir araya gelmesiyle vücut bulmuştur: diplomasi ve diplomasiyi belirleyen kurallar, devletlerarası protokoller ve çeşitli devletlerarası kuruluşlar gibi.

Bu sistemde devletlerin konumları sürekli değişmektedir. Güçlülerin istediklerini zayıflara ya da birbirlerine zorla kabul ettirdikleri bir çerçevedir. Bazen güçlü bir devlet, yapıyı oluşturan diğer devletler üzerinde hegomanya tesis edebilecek derecede kuvvetli bir konuma sahip olabilir. ABD'nin son yıllardaki konumu buna örnek verilebilir (Wallerstein, 2000: 11-13).

3.1.2. Dünya Üretimini Yapısı

Wallerstein'e göre modern dünya sistemini oluşturan bir diğer kurumsal alan, dünya üretimin yapısıdır. Modern dünya sisteminde zamansal ve mekânsal olarak sabit olmayan dünya üretimi, üretim araçlarına sahip olanla üretim araçlarından yoksun olanların bulunduğu, temel kaygının, sermayenin sonsuz birikimi olduğu, bireyci ve rasyonel kapitalist ekonominin kuralları içinde yürütülmektedir. Dünya üretim yapısının da devletlerarası sistemi gibi değişen bir yapısı vardır. Dünya üretimi ilk başlarda, yani 1500'lu yıllarda, sadece dünyanın bir kısmında varken günümüzde neredeyse tüm dünyada görünür hale gelmiştir. Dünya üretimi bir meta üretimi şirketi haline gelmiştir. Bu şebekede çok sayıda politik güç vardır. Bu politik güçlerin ekonomik faaliyetleri birbirine bağlıdır. Politik güçler kendi içlerinde dahi hiçbir zaman bu üretim sistemini tam olarak denetlemezler. Bunun nedeni üretim yapısının uluslar arası boyutudur (Wallerstein, 2000: 13).

3.1.3. Dünya Emek Gücünün Yapısı

Wallerstein'e göre modern dünya sistemini oluşturan bir diğer kurumsal alan, emek gücünün yapısıdır. Dünya üretiminde emeğin, merkez ve çevre olmak üzere ikili bir yapısı vardır. Merkez ülkeler emek gücüne sahip olan ve bu emek gücünü yönlendiren ülkelerdir (Wallerstein, 2000: 12). Çevre ülkeler ise bu emek

gücünden yoksun olan ülkelerdir. Dünya ölçeğinde sermaye biriktirme süreci dünyadaki üretim güçlerinin ve araçlarının sürekli olarak gelişmesini sağlamıştır. Yani, üretim araçlarına sahip olanlar ile olmayanlar arasındaki fark giderek artmıştır. Bu da son derece eşitsiz bir yapının doğmasına neden olmaktadır. Merkez-çevre olmak üzere bu ikili yapı da buradan kaynaklanmaktadır, Merkez ülkeler daha ileri ve daha zenginken çevre ülkeler ise tam tersine fakirdir (Wallerstein, 1974: 362). Modern dünya sisteminde kâr oranları her yerde aynı olsaydı belki de bu eşitsizlik süreklilik arz etmezdi. Uzun meta zincirleri ve tekelleşmeler bu orantısız kar anlayışından doğmaktadır (Wallerstein, 2000: 13).

3.1.4. Dünyadaki Beşeri Refah Kalıpları

Wallerstein'e göre modern dünya sistemini oluşturan bir diğer kurumsal alan, beşeri refah kurumudur. Bu alan, dünya sisteminin politik istikrarı için önemlidir. Modern dünya sisteminin önemli argümanlarından birisi de uzun vadede refah düzeylerinin birbirine yaklaşmasıdır (Wallerstein, 2000: 15). Devletlerarasındaki anlaşmazlıklar, kar etmek düşüncesiyle devletlerin bir biriyle fazla rekabet etmesi gibi meseleler devletlerarasında çatışmalara neden olmaktadır. Bundan dolayı modern dünya sistemi tarafında vadedilen beşeri refah kalıpları olan sağlık hizmetleri, kamu sağlığı önlemleri, gelir dağılımı ve eğitim gibi refah düzeyleri arasında gittikçe büyüyen farklar oluşur. Wallerstein'e (2005: 140) göre tüm bunlar devletlerarasında bölünmelere ve çatışmalara neden olur. Gelir dağılımdaki bu dengesizlikler, modern dünya sisteminde krize neden olur.

3.1.5. Devletlerin Toplumsal Birliği Sağlama Gücü ve Bilgi Yapıları

Modern dünya sistemini oluşturan bir diğer ve son kurumsal alan da devletlerin toplumsal birliği sağlama gücü ve bilgi yapılarıdır. 500 yıllık modern dünya sisteminde devlet yapıları daha da güçlü hale gelmişlerdir. Wallerstein'e (2005: 141, 2009a: 35) göre devletler şiddet araçlarını tekelleştirerek iç düzeni sağlama yoluna gitti. Devlet aynı zamanda kimliği tanımlamanın bir ölçütü haline geldi. Her ne kadar devletler toplumun üzerinde denetim sağlama gayretine girişmiş olsa da, bunu tam olarak başaramamıştır. Yalnız bazı devletler diğerine göre denetim kurmada başarılı olmuşlardır. Devletler, düzeni sağlamak için çeşitli yeteneklere ve kaynaklara sahiptir. Bu kaynaklar manevi, yani değersel, olduğu gibi somut

yetenekler de vardır. Örneğin milliyetçilik bir değer olarak manevi değerdir. Polis ve jandarma gibi somut kurumlar da devletin somut yeteneklerinin bir göstergesidir. Modern dünya sisteminde tüm devletler ulusal çıkarları ve uzun vadeli olarak istikrarı koruma iddiasındadır. Devletler bu amaçları elde etmek için milliyetçiliği bir araç olarak kullanmaktadırlar (Wallerstein, 2005: 142).

Wallerstein'in modern dünya sistemini oluşturan kurumsal alanları yanında modern dünya sisteminin bir diğer özelliği olarak da coğrafik yer değiştirmesidir. Toplumsal bir varlık olan bu sistem, tüm dünyada aynı anda var olmamıştır. Kapitalizmin toplumsal iş bölümü yeni bölgelere zamanla yayılmıştır. Taşımacılık teknolojisindeki gelişmeler ve silahlanma, dünya ekonomisini de genişletmiştir (Wallerstein, 2005: 16).

Wallerstein'e (2009: 34) göre aslında bu sistem dışında kalan bölgeler ilk etapta bu sisteme geçmede o kadar da hevesli değillerdir:

... genel olarak dış alanlar kapitalist dünyanın değil, kapitalist dünya dış alanların ürünlerinin peşinde olmuştur. Ne zaman askeri yollarla belirli yerler ele geçirilirse, kapitalist girişimciler şaşmaz bir şekilde oralarda gerçek pazarlar bulunmadığından yakınlıkla sömürge yöntemleri yoluyla beğeni yaratma işlemlerine girişmişlerdir.

Modern dünya sisteminin üzerinde durulması gereken bir diğer özelliği devletle olan ilişkisidir. Düşünülenin aksine kapitalizmde devletin ekonomi üzerinde belirleyici bir rolü söz konusudur. Kapitalist ekonomi düzeninde devletler önemli rollere sahiptir. Hükümetler pazar piyasasında, ekonominin işleminde ve tarafların kazanmasında önemli görevler üstlenmektedir (Wallerstein, 2005: 151).

3.2. MODERN DÜNYA SİSTEMİNDE DEVLETLERİN EGEMENLİĞİ

3.2.1. Yasal Bir Mekanizma Olarak Ulus Devlet

Wallerstein' a (1974: 360) göre *Kapitalizm de ekonomik kazanç "özel" ellere dağıtılırken, ekonomik kaybın sürekli biçimde siyasi oluşumlar tarafından emilmesine dayanır.* Devlet iktidarının iktisadi süreçler için kaçınılmaz bir işlevi vardır. Devlet iktidarının en temel görevi sınırları belli bir toprak parçası üzerinde kendi yargı gücünü oluşturmaktır. Devlet sahip olduğu bu sınırları kimi zaman yasalar yolu ile kimi zaman da diplomatik ilişkiler yoluyla elde etmiştir. Modern dünya sisteminde diplomatik ilişkilerde bir devletin, özellikle güçlü devletlerin, sizi tanınması esastır. Kapitalist dünya sisteminde, ulus-devletler kapitalist dünya

ekonomisinin bir ürünüdür. Sınırları belli bu devletler, kendi hâkimiyetlerdeki alanlarda birden çok yargı gücünü istemezler (Wallerstein, 2009: 40).

Devletler kendi sınırları üzerinde denetimi sağlamakla birlikte sınırlardan giriş ve çıkışları kontrol altına alır. Bu giriş ve çıkışta denetime tabi tutulan bir birey olabileceği gibi para/sermaye ve iş gücü hareketleri de olabilir. Devlet kendi sınırlarında olan her şeyi denetlemek istediğinden kapitalist dünya ekonomisinde toplumsal iş bölümüne bir dereceye kadar etki etmiştir. Modern dünya sisteminde devlet, egemenlik iddiasında bulunan kendine özgü yapılardır. Devletler hem içte hem de dışta egemenliği sağlamak için mücadele ederler. Bu mücadeleyi kazanan devletler merkezdeki devletlerdir. Aslında devletlerarasındaki bu mücadele merkez-çevre yapısını da oluşturmaktadır (Wallerstein, 2009a: 73). Toplumsal sistemde devlet iktidarının bir diğer fonksiyonu, toplumsal üretim ilişkisinde kuralları saptama hakkıdır. Wallerstein'e göre hukuk söz konusu oldu mu, devlet kendi yasama haklarının kapsamı üzerinde kendi koyduklarından başka sınır tanımaz. Buna vergilendirme gücü örnek verilebilir. Vergilendirme, kapitalist olmayan toplumlarda da vardı fakat kapitalizmle birlikte işlevlerinde değişmeye uğramıştır. Bu değişim iki yönde olmuştur. Vergilendirme önceden devletin resmi yargı alanı içinde ya da dışında yer alan kimselerden zorla ve düzensiz bir şekilde alınırken, kapitalizmde bu devletin başlıca ve düzenli alınan bir geliri haline gelmiştir. İkinci değişim ise "Kapitalizmle birlikte vergilendirmenin, kapitalist dünya ekonomisinin tarihsel gelişimi boyunca yaratılan ya da biriktirilen toplam değerın yüzdesi olarak durmadan büyüyen bir görüngü olmasıdır. Bunun anlamı, devletlerin denetimlerinde tuttukları ve sermaye birikimini hızlandırmalarına olanak sağlamakla kalmayıp kaynak dağılımı yoluyla sermaye birikimine doğrudan ya da dolaylı olarak giren kaynaklar bakımından önem kazanmasıdır"(Wallerstein, 2009: 44-45). Modern devletlerin temel gelir kaynaklarında olan vergilendirme sistemi işlevsel olmayan özellikleri beraberinde barındırmaktadır. İnsanlardan alınan ağır vergiler sermayenin birikimine engel olduğu için modern dünya sisteminde krizlere neden olmaktadır (Wallerstein, 2000: 141).

3.2.2. Modern Dünya Sisteminde Egemenlik Hiyerarşisi

Modern dünya sisteminin bir ürünü olan ve üzerinde durulması gereken bir diğer önemli nokta da devletlerin egemenliğidir. Genelde egemenlik iki devlet

arasında otorite mücadelesi olarak görünmektedir. Modern dünya sisteminde devletler hem kendi içlerinde hem de uluslararası arenada bunu keyfi şekilde kullanamazlar. Egemenlik bir iddiadır (Wallerstein, 1993: 180) Hem içe hem de dışa yönelik çifte bir iddiadır. İçe yönelik egemenlik anlayışında bir devlet uygun gördüğü şeyi yapar. İsteddiği yasayı çıkarır. Lakin dışa yönelik egemenlik anlayışında bir devlet istediği şeyi yapamaz. Egemenlik, başka siyasi otoriteler tarafında kabul görmese bir iddiadan öte bir şey olmaz (Wallerstein, 2009a: 72). Modern dünya sisteminde egemenlik meşruluğunu başka devletlerden alır. Bu da aslında modern dünya sisteminin “karşılıklı tanıma” gibi bir özelliğidir. Modern dünya sistemi birden fazla devletten meydana gelmektedir. Dolayısıyla söz konusu olan bu devletler birbirlerini karşılıklı olarak tanırlar (Wallerstein, 1993: 181). Modern dünya sisteminde kimi devletlerde, özellikle çevre dediğimiz coğrafyadaki devletlerde, egemenlik teoriden ibarettir. Bunun nedeni devletlerin özerk olmamasıdır. Çünkü merkezdeki güçlü devletler çevredeki güçsüz devletlere kolaylıkla müdahale ederler. Tabi tersi bir akıl yürütme de söz konusudur. Çevredeki güçsüz devletler merkezdeki devletlerin iç politikalarına müdahale edemezler (Wallerstein, 2009a: 72).

Modern dünya sisteminde devletlerin egemenliği değişmektedir. Devletlerin gücü merkeze yakınlıkla doğru orantılıdır. Merkezdeki devletler uluslararası rekabet durumuna hakim devletlerdir. Çevre devletler ise var olan sınırlı egemenliklerini sınırlı bir şekilde kullanmaktadırlar (Wallerstein, 1993: 189). Modern dünya sisteminde devletlerarası sistemde egemenlik rıza ya da fikir birliğiyle değil güçlü devletlerin isteğiyle olmaktadır. Modern dünya sisteminde güçlü devletlerin kısıtlamaları öncelikle güçsüz devletlere, sonra birbirlerine yöneliktir. Sistemde bulunan devletler güç hiyerarşisine dayanmaktadır. Güçlü olan en üstte bulunurken güçsüz olanda en altta bulunur. Devletin egemenliğini başlıca belirleyen özellik bu güç sıralamasıdır (Wallerstein, 2009: 40).

3.3. MERKEZ - ÇEVRE KAVRAMSALLAŞTIRMASI

3.3.1. Merkeze Karşı Çevre

Modern dünya sisteminde üzerinde durulması gereken bir diğer önemli kavram ise merkez, çevre ve yarı çevre kategorisidir. Wallerstein bu kavramları Bağımlılık Okulunun teorisyenlerinden olan Samir Amin'den almıştır. Aslında

Wallerstein, çevre kelimesini kullanmak niyetinde değildir. Çünkü merkezdeki devletlere oranla, çevredeki devletlerin olup olmaması o kadar önemli değildir. Sonuçta hep merkezdeki ülkelerin dedikleri olmaktadır (Wallerstein, 2004: 361).

Wallerstein bu kavramsallaştırmayı, modern dünya sisteminde bulunan devletlerarasındaki ilişkilere dayanarak yapmaktadır. Wallerstein böyle yaparak her bir bölgenin sistem içindeki göreceli konumlarını ve bölgesel olarak politik ve ekonomik durumlarını belirleyen özelliklere açıklama getirmeye çalışır. Modern dünya sisteminde devletlerarasındaki ilişkiler ya da iş bölümleri rızaya ya da isteğe (en azında periferideki devletlerin isteğine) göre değildir. Dağıtım, artı üründen fazla pay sahibi olma güdüsünden dolayı güçlü devletlerin istediğine göre olmaktadır (Kaya, 2005: 44). Modern dünya sisteminde dünya ekonomisinin varlığı bu üçlü arasında meydana gelen ekonomik iş bölümünün oluşturulmasına ve sürdürülmesine bağlıdır. Bu nedenle, dünya ekonomisinde ekonomik işbölümünün sınırları genişleyerek dünya ölçeğinde çok sayıda alana yayılmış ve gelişmiştir. Kapitalist dünya ekonomisinde devletler arasındaki hiyerarşi, iş bölümünde de söz konusudur (Wallerstein, 1999: 286-291). Söz konusu iş bölümü; üretimi merkeze özgü ürünlerin üretimi ve çevresel ürünlerin üretimi şeklinde bölerek merkez-çevre olarak kavramsallaştırılan belirli bir bölgesel dağılıma dayanır. Merkezde üretilen ürünler, yani, merkezin kısmen tekelleşmiş ürünleri güçlü bir konumdayken çevrenin rekabetçi ürünleri zayıf konumdadır. Bu da çevreden merkeze doğru sürekli bir artı değer akışına neden olmaktadır (Kaya, 2005: 39). Merkez devletlere artı ürünün gitmesiyle birlikte merkezde güçlü tekeller oluşmaktadır. Tekeller de zaten varlıklarını ancak devlet mekanizmasının güçlü olduğu yerlerde sürdürebilirler. Özellikle merkez devletler tarihsel olarak paranın ve malların merkez devletlere akması için zaman içinde ve dünya çapında düzenlemeler yapmışlardır. Bu bölgesel dağılımda üretilen ürünler değişiklik arz edebilmektedir. Diğer bir değişle teknolojinin standartlaşmamasından dolayı bazı ürünler çevre de üretilmemektedir (Keyder, 2009: 142).

Merkez çevre ilişkisel bir kavramdır ve sabit olmayan bir kavramdır. Yani belli bir devletin merkezde kalması hiçbir zaman süresiz değildir. Bu sistem içinde belli bir süre kalan bir ülke, zamanla yer değiştirebilir. Bu toplumsal sistemde merkezdeki devletlerin denetimleri daha güçlüdür. Çevredeki devletlerde merkeze

oranla devlet yapıları daha zayıftır. Bu durum modern dünya sisteminde, kapitalist devletlerin yapısına uygun bir sistemdir. Böyle bir güç hiyerarşisi olmasa belki de sistem bu kadar uzun sürmezdi. Wallerstein'e göre modern dünya sisteminde güçlü olmak demek, kapitalist sistemdeki devletler karşısında güçlü olmaktır. Güçlü devlet aynı zamanda özerk bir oluşumdur (Wallerstein, 2004: 366).

Kapitalist dünya ekonomisinde devlet yöneticileri ve bürokrasi devletin temel bileşenleridir. Merkez bölgelerde bürokrasiden ve yöneticilerden oluşan bu mekanizma daha güçlüyken çevre ülkelerde bu mekanizma ya yoktur ya da yok denecek kadar zayıftır. Bunların yanında çevre ülkeler genelde merkezdeki ülkelere hammadde sağlarlar. Bu hammadde, merkezde mamul madde haline getirilerek tekrar çevredeki ülkelere satılır (Kaya, 2005: 39). Wallerstein'e göre ekonomik ve siyasal düzeydeki küresel değişimler kapitalist dünya ekonomisinin genişlemesiyle birlikte oluşmuştur. Bu nedenle hiçbir tarihsel sistem kapitalist dünya ekonomisi kadar kendi içinde ilintili, karmaşık, yaygın ve ayrıntılı olmamıştır. Wallerstein'in yaklaşımına göre, kapitalist dünya ekonomisi genişlemeye her zaman gereksinim duymuştur. Bunun sonucu olarak son dört yüzyılda Avrupa merkezli bir sistemden bütün küreyi kapsayacak bir sisteme geçmiştir. Sistem bu süreçte çelişkilerini de göstermiştir: Bu süreç içerisinde merkez ülkeler kendi ulusal devletlerini güçlendirmiş, ekonomilerini kalkındırmış ve ulusal kültürlerini de geliştirmişlerdir. Buna karşın çevre ülkeler ise ekonomik olarak merkez ülkelere bağımlı ve geri kalmış ve böylece ulusal devletlerini güçlendirememişlerdir, ayrıca, çevre ülkeleri merkez ülkelerin kültürel etkisi altına girmiştir. Böylece ekonomik süreçte kapitalist sermayenin genişlemesine bağlı olarak dünya çapına yayılan küreselleşme, kültürel boyutu da içine alarak kapitalist dünyayı tek bir sistem haline getirmiştir. (Wallerstein, 2009b: 35).

3.3.2. Yarı Çevre

Wallerstein yarı çevre ya da semi-periferi kavramına da vurgu yapmaktadır. Semi periferi ya da yarı çevre, merkezle çevre arasında bulunan ama çevreye daha yakın olan bölgelerdir. Bu bölgeler daha önceki sistemlerde merkezi konumda olan bölgelerdi. Bazıları da daha sonra değişen dünya sisteminin konumu sonucu oluşan semi periferi devletlerdir. Yarı çevre ülkelerinde hem merkeze hem çevreye ait özellikler bir arada bulunabilir (Skocpol, 1999: 298). Yarı çevredeki ülkeler merkez

haline gelmeye çalışırlar. Bu ülkeler kendilerini çevre ülkeler konumunda kabul etmezler. Yarı çevre ülkeler merkezdeki ülkelerle mücadele sonucunda merkez ülkeler konumuna çıkabilirler. Tam tersi bir durum da söz konusudur. Şimdi yarı çevrede olan bir ülke yarın çevre ülke haline gelebilir. Yarı çevre ülkeler merkez konumuna gelmek için merkezdeki ülkelerle kıyasıya bir mücadeleye girer. Rusya buna örnek verilebilir (Skocpol, 1999: 300). Wallerstein'e (1974: 361) göre yarı çevre dünya sisteminin gerekli bir yapısal ögesidir. Bu ara bölgeler temelde çevre bölgelerine yerleşen grupların aksine merkez devletlere ve onların devlet aygıtları içerisinde ve bunların vasıtasıyla işleyen gruplara yönelteceği siyasi baskıları kısmen başka yöne çeviren ülkelerdir.

Bu mücadele sonucunda yarı-çevredeki ülkeler modern dünya sisteminde bir tür orta sınıf gibi hareket eder, tampon bölge işlevi görür (Kaya, 2005: 39). Aslında merkez ve çevredeki ülkelere oranla yarı çevredeki ülkeler politik arenada daha çok sıkıntı çekmektedirler. Bunun sebebi ise merkezdeki gelişmiş ülkelerin baskılarıdır. Yarı çevredeki ülkeleri baskı altına alan bir diğer husus, o bölgelerdeki çevreye düşme korkusudur. Bu yüzden yarı çevredeki ülkeler daha saldırgan olabiliyor ya da daha korumacı politika izlerler. 1917'deki Rus devrimini örnek verebiliriz. Wallerstein'e göre Rusya komünizme dönmeseydi yarı çevre konumunda çevre konumuna düşecekti. Wallerstein'in yarı-çevre ülkeler sınıflandırmasına baktığımızda 16. yüzyılda Venedik ve İspanya, 17. yüzyılda İsveç, 18. yüzyılda Prusya, 19. ve 20. yüzyıllarda Rusya, 19. ve 20. yüzyılda Japonya, bugün ise Brezilya ve Güney Afrika ülkelerdir. Wallerstein'e göre bu yarı çevre ülkeler çekirdek (merkez) statüsü için rekabet ederler. Bu da dünya sistemini sürekli dengesizlik içinde tutar. Wallerstein'e göre bu üç kategoriden sadece üçüncüsü her zaman özgü devletlerden oluşur (Skocpol, 1999: 298).

Özetle modern dünya sisteminde merkez-çevre, Wallerstein'in başvurduğu temel referans noktalarından biridir. Wallerstein, ulus devletleri, sınıfları, etnik gruplar tanımlarken bu kategoriden yararlanmaktadır. Modern dünya sistemi kısaca şöyle özetlenebilir: Modern dünya sistemi, kapitalist dünya sistemidir ve sonsuz sermaye birikimine dayanan bir sistemdir. Bu sistem, 16. yüzyılda doğdu. Başlangıçta dünyanın Avrupa'nın büyük bölümüne hâkim oldu fakat Rus ve Osmanlı imparatorlukları buna dâhil değildi. 21. yüzyıla geldiğimizde ise neredeyse tüm

dünyaya yayıldı. Doğu Asya buna dâhil olan son büyük bölgedir. Wallerstein'e göre Doğu Asya'nın da 19. Yüzyılda bu sisteme dâhil olmasıyla birlikte, bir dünya sistemi haline geldi. Bu anlamda modern dünya sistemi, bütün dünyayı kapsayan bir sistem olarak ilktir (Wallerstein, 2002: 44, 2009a: 45).

Kapitalist modern dünya sisteminde, merkez ve çevre bölgeler söz konusudur. Bu devletlerarası sistemde hâkim devletler merkezde olurken, hâkim olmayan devletler ise çevreyi oluşturmaktadır. Bu sistemde hem merkez de hem de çevrede bulunmayan devletler söz konusudur. İkinci dünya ülkeleri dediğimiz ülkeler buna örnektir. Birinci dünya ülkeleri ise merkezde bulunan egemen devletlere örnektir. Üçüncü dünya ülkeleri ise çevre devletlere örnek verilebilir (Wallerstein, 1999c: 298). Wallerstein'e(2005: 63) göre modern dünya sistemi çeşitli çelişkileri barındırmaktadır. Bu çelişkiler, 500 yıldır kendisini çeşitli yollardan gizleyerek gelmiştir. Modern dünya sistemi bütün sistemler gibi sonlu bir sistemdir. Bu sistem, 500 yıldır varlığını sürdürmektedir. Sistem artık son zamanlarını yaşamaktadır. 11 Eylül saldırısı buna en büyük örnektir. Wallerstein'e göre bu sistem zorla da olsa 50 sene daha gidebilir ondan sonra bu sistem çökecektir. Çökecek olan modern dünya sistemi yerine yeni bir sistem gelecektir. Wallerstein'e göre yeni kurulacak sistem hakkında şimdiden bir şeyler söylemek bizi yanıltabilir. Gelecek sistem modern dünya sistemini aratmayacak türden de olabilir, aksine çok güzel bir sistem de olabilir.

Wallerstein'e göre biz, bu sistemi şu anda bilmemekle beraber şimdiden yapacağımız çalışmalarla gelecek olan sistemi şekillendirebiliriz. En azında bir şeyler yapmak, oturup beklemekten daha iyidir (Wallerstein, 2005: 165).

III. BÖLÜM

MODERN DÜNYA SİSTEMİNİN YAYILMASI

Modern dünya sisteminin tarihine baktığımızda güçlü devletlerin sürekli bir yayılma politikasını izlediğini görürüz. Wallerstein'e (2004: 15) göre bu durum kapitalist dünya sisteminin kurulması için olması gereken bir şeydi. Dünyanın birçok bölgesine yayılma hareketi çeşitli yollarla yapılmıştır. Bu yollar kimi zaman askeri işgâl ile kimi zaman ekonomik sömürüyle olmuştur, kimi zaman da demokrasi ve insan hakları gibi siyasi propagandalarla yapılmıştır. Bunu yapanlar insanlığa daha fazla yarar sağlamak amacıyla yaptıklarını söyleyerek, yapılanları meşrulaştırıyorlardı (Wallerstein, 2005: 156). Wallerstein'e (2007: 15) göre 16. yüzyıldan beri yayılma gösteren güçlü devletlerin temel tezleri ekonomik büyüme, kalkınma ve ilerleme gibi değerlerdir. Tüm bu değerler evrensel değerlerin ifadesi olarak görülmektedir. Güçlü devletler bunu yaparken yayılmanın hem insanlık için fayda getirici bir şey olduğunu, hem de bu yayılmanın kaçınılmaz olduğunu ifade etmekteydiler ve halende etmektedirler.

1. MODERN DÜNYA SİSTEMİNİN GENİŞLEME MANTIĞI

Modern dünya sisteminin yayılması sonunda ortaya çıkan toplumsal gerçeklikle, entelektüel gerçeklik aynı olmadı. Bu düşünce, modern dünya sistemi içerisinde gerçekleşen üç olayla ifade edilebilir. İlk olarak 1492 yılında Çin'e gitmek için yola koyulan Kristof Colomb'un Amerika kıtasını bulduktan sonra yerlilerle olan ilişkisi örnek verilebilir. İkinci örnek 18.yüzyılda oryantalizm adı altında meşrulaştırılan uygulamalardır. Üçüncü örnek ABD sosyal bilim çevresinde geliştirilen modernleşme kuramıdır. Bu üç örnek olayla modern dünya sistemi içinde evrenselcilik düşüncesi adı altında yapılan müdahalelerin ya da ileri sürülen kalkınma düşüncesinin arka planı şöyle izah edilebilir.

1.1. AMERİKA KITASININ İSTİLASI

1.1.1. Kapitalizmin Yayılımının İlk Örneği

Kristof Colomb 1492 yılında denize açıldığında, Çine gitmeyi hedeflemişti. Uzun bir yolculuktan sonra Atlantik okyanusu geçip Karayip denizindeki adalardan karaya çıktı. Fakat geldiği yer Çin değil, Aztek ve İnka medeniyetinin bulunduğu Amerika kıtasıydı. Colomb'tan iki asır sonra İspanyollar da Amerika kıtasına

geçtiler. Bir kaç on yıl sonra İspanyalı fetihçiler Amerika kıtasına hâkim olmak istedi. Çok geçmeden Aztek ve İnka medeniyetlerinin siyasi yapılarını yıktılar. İspanyollar 16. yüzyılda kıtada yaşayan bütün bu medeniyetin yok olmasına sebep olacak uygulamalarda bulundular. Yerli nüfusun büyük bölümünü hastalıklarla ya da saldırılarla yok ettiler (Wallerstein, 2007: 16). Öldürülen insan sayısının ne kadar olduğu konusunda hala tartışmalar vardır, ama birçok akademisyen rakamın korkunç boyutlarda olduğunu ifade etmektedir. Nitekim bu sayının milyonlar olduğu ifade edilmektedir (Casas, 2005: 19). Amerika kıtasındaki yerli nüfusun büyük bir bölümü çok geçmeden hem Avrupalılarla temas yüzünden hem de Avrupalıların kötü muameleleri yüzünden yok oldu (Giddens, 2005: 135). Bu anlamda ABD'nin varlığı tam anlamıyla emperyalist bir temele oturmuştur (Negri ve Hard,2008: 20).

Bu bilgileri insanlığa sunan, döneme damgasını vuran ve Amerika kıtasına papaz olarak giden, fakat daha sonra sistemin adaletsizliğini savunacak olan Bartolome De Las Casas'dı. Las Casas 1484 yılında doğmuş, 1502 yılında Amerika'ya gelmiş ve ilk papaz unvanı almış olan kişidir. Başlangıçta yaptığı işten rahatsız olmayan Las Casas, Amerika yerlilerinin, İspanyolların yönettiği tarım, hayvancılık ve madencilik işlerinde zorla çalışmalarını organize ediyordu. On iki sene boyunca Amerika kıtasında bulunan Las Casas, 1514 yılında İspanyaya gelerek bu sistemin adaletsizliğini anlatmaya başladı. Las Casas İspanya'da hem çeşitli komisyonlarda görev aldı hem de kitap ve hatıratlar yazarak İspanyolların politikalarını etkilemeye çalıştı. Las Casas'ın çalışmaları V.Charles İspanya kralı tarafında destek gördü. Sınırlandırmaya yönelik çeşitli fetvalar² çıkartılsa da, daha sonra hem papalık fetvası, hem de krallık fermanı daha güçlü çıktı. İspanyolların yaptıklarının sınırlandırılması konusunda çıkan fetvalar askıda kaldı (Wallerstein, 2007: 18).

Her ne kadar Las Casas'ın düşünceleri askıda kalsada, Las Casas düşüncelerini ifade etmekten geri kalmadı. Las Casas'ın düşüncelerini çürütmek için teolojik ve entelektüel bir girişim başlatıldı. Bu sistematik girişim belki de en tipik, fakat en önemli örneği, Juan Gines De Sepulveda'dır. Las Casas ve Sepulveda bu

² Papa Paul Sublims Deus adıyla bir ferman çıkartılır. Bu fermanla Amerika yerlilerinin ancak barışçıl yollarla Hıristiyanlaştırılabileceğinden bahsediliyordu.1543 yılında ise 5.Charles Nuevas adıyla çıkan fermanla Encomiendaların (Encomienda, İspanyollar tarafından kurulmuş bir sistemdir. Bu sosyo politik sistemde, yerli kabileler kralların denetiminde bulunmaktadır.) ayrıcalıklarına son verilmesinden bahsedilmektedir.

düşüncelerinden dolayı mahkemelik oldular fakat mahkemede Sepulveda'nın düşünceleri daha baskın çıktı. Sepulveda'nın İspanyolların yaptıklarını meşrulaştıran düşüncelerini dört önerme şeklinde özetleyebiliriz: O dönemde düşünceleri önemli görülen Aristoteles, Aziz Augustine, Aziz Thomas Aquinas gibi entelektüellerin görüşlerine gönderme yapılarak, Sepulveda'nın önermeleri doğrulanmaya çalışılıyordu (Wallerstein, 2007: 18).

Sepulveda'nın ilk iddiasına göre Amerika yerlileri barbar, sıradan, eğitimsiz ve cahil kimselerdir. Bunların ehlileştirilmesi gerekmektedir. Bunlar hiçbir şeyi öğrenemeyen, adeta insan suretinde yaratılan hayvanlardı. Kötülük ve zulüm dolu yaratıklardı. Ötekiler tarafında yönetilmesi gereken canlılardı³. Sepulveda'nın ikinci iddiası “yerliler istemeseler bile özellikle putperestlik ve insan kurban etmek gibi kâfir gelenekleri yaşayarak kirl ettikleri doğa yasaları ile ilahi kudrete karşı çıkmaktan dolayı işledikleri suçların cezalandırılması ve ıslah olmaları için İspanyol boyunduruğunu kabul etmek zorundadırlar” şeklindedir. İspanyolların müdahalesini meşrulaştıran üçüncü önerme, yerlilerin her yıl kurban ettikleri, çok sayıda insana zarar vermeleri gibi büyük felaketleri engelleme fikrine dayanmaktadır. İspanyolların yaptıklarını meşrulaştıran dördüncü ilke ise Katolik rahipler vasıtasıyla bu öldürülmelerinin önüne geçmek için onlara çeşitli telkinlerde bulunmaktır. Bu önermelerden 16. yüzyıldan beri Batı medeniyeti, yani modern dünya uygarlığı, uygar olmayan bölgelere müdahale etmek istemelerinin nedenleri görülmektedir. Fakat bu önermeler, İspanyolların yaptıklarını meşrulaştırmaktan başka bir şeye yaramamaktadır. Ötekilerin barbarlıklarını engelleme, evrensel değerleri hiçe sayan görüntüleri ortada kaldırma, zalimlerin arasındaki mazlumlarının hakkını koruma ve evrensel değerler amacıyla yapılmak istenen ve yapılan çeşitli uygulamaların arkasında maddi dürtüler yatmaktadır. Wallerstein'e göre müdahale etme güdüsü ne kadar gerçekse, işgalcilere büyük maddi çıkarların verdiği güdüde aynı oranda gerçektir (Wallerstein, 2007: 19-21) .

Nitekim aynı düşünceyi biz Casas'da (2005: 18) da görmekteyiz: “Hıristiyanların böyle büyük bir katliama girişmelerinin ve yolarına çıkan herkesi öldürmelerinin sebebi sadece ve sadece hırstır. Ceplerini altınla doldurmak ve mümkün olan en kısa zamanda servet sahibi olmak için işe giriştiler” şeklinde Casas

³ Nitekim biz bu iddiayı 18. yüzyılda oryantalistlerin doğulu toplumlar için de söyleyeceklerini biliyoruz.

durumu ifade etmektedir. Las Casas işgalcilerin o insanların doğal barbar oldukları konusunda ileri sürdükleri tezlerin çoğunu çürütecek düşüncelere sahipti. Las Casas'ın ilk karşı çıktığı husus, barbar kelimesinin kullanımıyla ilgiliydi. Las Casas'a göre barbarlık kelimesi çok esnek kullanılıyordu. İspanyollar barbar olmayı yerlilerin üç özelliğine dayanarak yapıyorlardı: zalimce hareketler, yazılı kültürün olmaması ve canavarca hareketlerde bulunmalarıydı. Wallerstein'e göre Las Casas İspanyolların bu fikirlerini çürütecek fikirlere sahipti. Örneğin, barbarlık dediğimiz yazılı kültürün olmamasıysa, bu sorun giderilebilirdi. İnka ve Aztek medeniyeti yazılı hale getirilebilirdi. Nitekim daha sonraki araştırmalarda bu medeniyete ait özel simgeler bulundu. İspanyolların öne sürdüğü bir diğer barbarlık meşrulaştırması da, oradaki yerlilerin zalimce davranışlarıydı. Oysa bu tür insanlar dünyanın her yerinde bulunuyorlardı. Modern dünyanın içinde bile zalimce davranan bir sürü önder ve insan vardır. Eğer barbarlık denildiğinde anlaşılan canavarca hareketlerse o dönemde bu davranışlar o kadar da yaygın değildi. Las Casas'ın temelde karşı çıktığı nokta, bütün halkın bu genellemeyle karşı karşıya kalmasıydı. Çünkü Las Casas'a göre yaşanan olaylar, siyasi bir azınlığa aitti. Sonuçta azınlık diye tabir edilen bazı sapkın gruplar, barbar diye nitelenen yerlilerin içinde olabileceği gibi, medeni denilen İspanyolların içinde de vardı. Nitekim bir zamanlar Romalılar da İspanyolların atalarını barbar olarak görmekteydi. Las Casas'a göre doğal barbarlık ne kadar soyutsa, İspanyolların kullandıkları iddialarda o kadarda soyuttu. Bundan dolayı yerlilerin yaptığı bazı gelenek ve göreneklerden adeta soykırıma uğratılmaları da bir o kadarda somuttu. Las Casas'ın üzerinde durduğu bir diğer nokta da yargılama ve hüküm verme meselesiydi (Wallerstein, 2007: 18). Wallerstein'in verdiği bir örnekle düşüncemizi daha da netleştirelim.

“Hıristiyan toprakları üzerinde yaşayan Yahudi ve Müslüman toplulukların devletlerin yasalarına uymaları gerekebileceği, fakat kendi dinlerinin gereklerini yerine getirdikleri için cezalandırılmayacakları belirtiliyordu. Bu durumun tersi ancak, Yahudi ve Müslümanların, Hıristiyan bir düzen tarafından yönetilmedikleri topraklarda yaşamaları halinde gerçekleştirilebilirdi. Bu tarzdaki bir hüküm verme ve yargılama anlayışı sadece kilisenin doktrinlerine bağlılığı sürdürmek için gereken kutsal yemini ihlal eden sapkın bir Hıristiyan için geçerli olabilirdi. Kilise Hıristiyan toprakları üzerinde yaşayan ama Hıristiyan olmayan sakinler üzerinde hüküm verme yetkisine sahip değilse eğer, öyleyse doktrinleri hakkında en ufak bir fikri olmayan insanlar üzerinde hüküm verme yetkisini iddia etmesi tamamen mantıksız bir durum oluşturuyordu”(A.g.e.,21).

Elbette bir yerde bazı azınlık gruplar bilerek ya da bilmeyerek masum insanlara hakaret ediyorsa bu insanları kurtarma adına bir şeyler yapılabilir. Özellikle diktatörler tarafında yapılan katliamlar göz ardı edilemez. Fakat müdahalenin belli bir seviyede ve asgari zarar ilkesine göre yapılması gerekmektedir (Wallerstein, 2004: 148). Örneğin İspanyolların yaptıkları asgari zarar ilkesine göre yapıldı mı? Sorusuna sürekli verilen bir cevap vardır: Hayır. Las Casas'a (2005: 20) göre müdahale hiç de asgari seviyede yapılmadı.

Buraya kadar 16. yüzyılda yaşamış olan bu iki teologun görüşleri çerçevesinde bazı saptamalar yapıldı. O tarihten beri bazı tartışmalar süre gelmektedir. Wallerstein'e (2009b: 22) göre 19. yüzyılda da aynı düşünce devam etmekteydi. Avrupa ülkeleri sömürge bölgelerine uygarlık götürme misyonuyla oradaydı. 16. yüzyılda yapılanlar ile 19. yüzyılda yapılanları karşılaştırdığımızda, tarihin tekerrürden ibaret olduğu görülür. 20. yüzyılda görevi Amerika Birleşik Devletleri üstlendi. 1945'ten beri ABD üstlendiği bu rolü yerine getirdi. Yeni tertiplenen bu dünya düzeninde üçüncü dünya ülkelerine hiç bir şey sorulmadan yapıldı. Özellikle siyasi arenada bu ülkelere bahşedilen haklar o kadarda özenilecek şeyler değildi. Sonrada bu haklarda bir düzenlenme olsa da, bu ABD güdümündeki güçlü ülkelerin isteği sonucunda olmadı, aksine üçüncü dünya ülkelerinin zoruyla/baskısıyla oldu (Wallerstein, 2009b: 22).

1.2. MEŞRULAŞTIRMA ARACI OLARAK ORYANTALİZM

İnsanlık tarihi boyunca gücü elinde bulunduran egemenler, ellerindeki gücü meşrulaştırmak için çeşitli yollara başvurmuşlardır. Kullanılan yöntemler zamansal ve mekânsal olarak değişerek günümüze kadar kullanıla gelmiştir. Toplumları ya da insan guruplarını denetim altına tutmak için modern öncesi toplumlarda teolojik ve metafizik öğeler kullanılırken, modern dönemlerde metafizik yöntemlerden çok rasyonel ifadeler ve bilim kullanılmıştır. Oryantalizm, bu düşünce çerçevesinde geliştirilen bir bilimdir. Kültürel bakımından Doğu toplumlarını ilkel olarak ifade eden oryantalistler, pan-Avrupa kültürünü de modern olarak ifade etmişlerdir (Nişancı ve Çaylak, 2010: 225).

1.2.1. Etnografik Bir Çalışma

18. yüzyıla gelindiğinde, Batı da Avrupa'da 16. yüzyılda Sepulveda ile Las Casas arasında başlayan tartışma biraz daha netlik kazanmıştı. 18. yüzyılda Sepulveda'nın düşünceleri Las Casas'a oranla daha çok kabul edilmişti. Artık sömürge düzeninin meşruluğu konusunda hakim bir düşünce ortaya çıkmıştı. 18. yüzyılda bir tartışma olsa da o tartışma da İspanyolların yerli halkla ne şekilde ilişki kuracağından ziyade, Avrupalı güçlerin o bölge üzerindeki hâkimiyet hakkında bahsediliyordu. O dönemde Avrupalılar artık yeni yerli halkla seyahatlerle ve ticaretle ilişki içindeydi. Avrupalılar, özellikle Asya gibi, 19. yüzyılın yüksek uygarlık sahibi bölgeleri olarak bilinen Çin, Hindistan, İran ve Osmanlı imparatorluğu gibi o dönemin önden gelen uygarlıklarıyla yoğun bir ilişki yaşıyordu. Bu alanlardaki devletler büyük bürokratik teşkilatlara sahipti. Bu devletlerin her birinin yazılı bir edebiyatı ve hatırı sayılır bir zenginlikleri vardı. Hepsi temel bir dinin etkisi altındaydı (Wallerstein, 2007: 40). O dönemde toplumları oluşturan hemen hemen her kurum dinin etkisi altındaydı. Siyaset ve ekonomi başta olmak üzere diğer tüm kurumlara da bu etki yansımıştı. 18. yüzyılda Avrupalı devletler, bu bölgelere henüz askeri olarak müdahale edecek bir konumda olmadıkları için onları nasıl değerlendirecekleri konusunda düşünsel bazda bir netlik söz konusu değildi.

Avrupalı devletlerin başlangıçtaki tutumları bu bölgelere nasıl müdahale etmekten ziyade bu bölgelerden öğrenecek bir şeyler olabilir ihtimaline dayanmaktaydı. Bu bölgeler gelişmişlik bakımında ileride oldukları için Avrupa için metafizik alanda ve askeri alanda potansiyel birer düşmandı. Sonraki zamanlarda Avrupa'nın geçirdiği toplumsal değişimler bu düşünceyi değiştirdi. Avrupa'nın üç asırdır içinde bulunduğu modern dünya sistemi, 18. yüzyıla gelindiğinde daha da güçlenmişti (Wallerstein, 2007: 40-44). Modern dünya sisteminin ilk etabını oluşturan ve milli endüstriye, nüfus çokluğuna ve emek gücüne vurgu yapan merkantilizm, gerçek anlamda kapitalizmle sonuçlanmıştı (Güriz, 1993: 191). Avrupa kıtası geçirdiği ekonomik devrimlerle diğer bölgelere oranla önemli bir gelişme eğilimi yakaladı. Toplumsal alanda geçirdiği reformlarla moderniteyi oluşturan ve bunu kendi iç dinamikleriyle yaşayan Avrupa, seküler bir yaşam tarzına dayanan bir uygarlık inşa etti. Gelişen kapitalist ekonomi sistemiyle birlikte bilimin içinde yer alan metafizik öğeler atılmış bilimsel bilgiye dayalı yeni bir toplum tipi

ortaya çıktı. Bu toplumun kökenlerine Antikçağa dayandırılan Greko-Romen kültürü konuldu. Ortaya çıkan bu yeni uygarlık, Avrupa uygarlığı olarak ad edildi (Nişancı ve Çaylak, 2010: 225). Avrupa yarattığı bu uygarlığı evrensel değerlerin özü olarak bunu yaşamayan tüm dünyanın önüne modernlik olarak sundu. Modernite, ahlaki olarak beslendiği tarihsel geçmişe dayandırılarak, gerçek ve evrensel bir değer olarak sunuldu (Wallerstein, 2007: 45).

Seküler bilim anlayışına dayanan Avrupa uygarlığı, dayandığı Greko-Romen kültüründen dolayı doğuştan ilerici olarak kabul edildi. Tek boyutlu akıl ve tek boyutlu insan anlayışına dayanan bu varsayımlar, farklı değerlere sahip olan toplumları öteki olarak kabul etti. Bu uygarlığın dışındaki kültürler ise gerici olarak kabul edildi (Nişancı ve Çaylak, 2010: 225).

Moderniteyi yaşayamamış ve cahil ya da barbar olarak ifade edilen Çin, Hindistan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu kültür ise geliştiği havzalarda “bir tür donmuşluk hali” olarak gösterildi (Wallerstein, 2007: 45). Batılı değerleri benimsememiş olan bu toplumların medenileştirilmesi gerekmektedir. Bu medeniyetler, uygarlıklar donmuşluk hali yaşadıkları için kendi kendilerine moderniteyi yaşayamazlardı. Böylece bu tezle birlikte, Batı, küresel ölçekte meşru olarak yayılma imkânını elde etti (Nişancı ve Çaylak, 2010: 226). Bu tez özellikle 19. yüzyılda diğer medeniyetleri inceleyen Avrupalı araştırmacılar, yani oryantalistler tarafından öne sürüldü. Batı inşa edilirken Doğu öteki olarak kurgulandı. Doğu, oryantalist olarak ifade edilen düşüncenin içine yerleştirildi. Oryantalistler sıkı ve küçük bir gruptu. O dönemde oryantalist olmak da kolay değildi. Çünkü oryantalistler Batı dışı toplumları araştırdıkları için farklı yabancı dil bilmeleri gerekmektedir. Aynı zamanda, bir oryantalist, üzerinde durduğu bölgenin kültürünü iyi bilmeliydi. Ayrıca araştırmacı karşılaştıkları yabancı metinleri derinlemesine anlaması gerekmektedir. Ondan dolayı 19. yüzyılda oryantalist olmak dönemin şartlarına göre zordu (Wallerstein, 2007: 46).

Oryantalizm, bu araştırmacıların yaptıkları çalışmalara dayanarak oluşan bir akımdır. Oryantalizm Latince *Oriens*, Batı dillerinde ise güneşin doğduğu yer anlamında *Orient* şeklinde kullanılmaktadır. Oryantalizmin temel tezi, ben ve öteki ayrımına dayanmaktadır. Böylece Batı uygarlığı kendini özne olarak sunmuş ve Doğu nesneleştirilmiştir (Nişancı ve Çaylak, 2010: 227). 19. yüzyılda bilimsel bir

çaba olarak oryantalizm genel olarak doğu insanına ait olan kültürün incelenmesini içerir. Oryantalizm Batılı araştırmacılar tarafından Batı dışı toplumların medeniyetlerini açıklamak için oluşturulan bir bilimdir. Oryantalizmi sadece bir bilim olarak tanımlamak bizi dar bir düşünceye götürmektedir. Oryantalizmle sadece doğu medeniyeti açıklanmamış; aynı zamanda doğu medeniyeti kontrol altında tutulmak istenmiştir. Oryantalizm, hayali ama bilinçli bir şekilde kurgulanmıştır (Kırpık, 2008: 244). Aslında Batı, oryantalizmle Doğu üzerinde hegomanya kurmak istemişti. Wallerstein'e göre oryantalizm aydınlanma sonrasında ortaya çıkan bir kurumdur. Bu kurumun temel görevi de siyasal, sosyolojik, askeri, ideolojik, bilimsel ve hayali olarak Doğuyu yönetebilmek ve hegomanya kurmaktır (Wallerstein, 2007: 83).

Oryantalizm hakkında çalışan bir diğer düşünür de Edward Said'dir. Edward Said'in, 1978'de yazdığı kitabı oryantalizmi anlamada önemli bir kaynaktır. Ona göre oryantalizm Batı sömürgesini meşrulaştırma politikasıdır:

“Oryantalizm, basitçe, sömürge düzeninin rasyonelleştirme aracı olduğunu söylemek, sömürgeciliğin yaşandığı dönemden sonra oryantalizm sayesinde çok daha ileri düzeyde meşrulaştırıldığını görmezden gelmek olur. Çünkü oryantalizm esas itibarıyla doğunun batıdan daha zayıf olmasından dolayı doğuya dayatılmak üzere oluşturulmuş bir siyasi doktrindir” (Said, 1999: 34).

Oryantalizm ilk başta Hıristiyanlığı yayma ve misyonerlik gibi faaliyetleri amaç edinmişti. Oysa Said'e göre oryantalizm sadece misyonerlik faaliyetlerden kaynaklanmadı. Oryantalizm aynı zamanda maddi güdüler çerçevesinde de şekillenmiştir. Çünkü oryantalizm, bir anlamda Batının doğudaki zenginliklere müdahale etmesinde meşrulaştırıcı bir bilim olarak kullanılmıştır (Said, 1999: 38).

Said oryantalizmin üç türünden bahsetmektedir: Bunlar açık oryantalizm, kapalı/örtük oryantalizm ve modern oryantalizmdir. Açık oryantalizm (manifest oryantalizm) bu tür oryantalistler doğu toplumların dilini, edebiyatını, toplumun sosyolojik olaylarını irdeler. Açık oryantalizmle ilgilenen oryantalistler, incelediği toplumun edebiyatından ve sosyolojik durumundan, o toplumun geri kalmışlığına dair sonuçlar çıkartırlar. Bu oryantalizm çeşidinde tektipleştirme söz konusudur. Çünkü bu yaklaşım Doğu toplumuna nesneleştirici bir bakışla bakmaktadır. Oryantalizm ikinci türü ise örtük oryantalizmdir. Örtük oryantalizm hem oryantalistleri hem de Doğu hakkında fikir beyan eden düşünürleri kapsar (Said, 1999: 269). Örneğin Doğu medeniyeti hakkında fikir beyan eden Marx, bu gruba

örnek verilebilir. Bu düşünür Doğu hakkında analizlerde bulunmuştur. Analizlerinde batının üstünlüğüne ve Doğunun geriliğine vurgu yapmışlardır. Marx Hindistan üzerine yaptığı analizlerde, halkı cahil olarak görmekte ve uygarlaştırma misyonunu İngilizlere vermektedir (Nişancı ve Çaylak, 2010: 229, Said, 1999: 53).

Örneğin Marx gözlemlerinde Doğulu toplumların kendilerini yönetememesinden bu toplumların batılı toplumlar tarafından yönetilmesi gerektiğinden bahsetmektedir (Çıkarman, 2002: 238, Said, 1999: 38). Açık oryantalizm doğu toplumlarının edebiyatını, tarihini, sosyolojisini anlatırken, kapalı ya da örtük oryantalizm o toplumların ruh halini açıklamak ister. Örtük oryantalizm Doğulu toplumların bilinçaltı dediğimiz dokunulması mümkün olmayan rüyaları, arzuları fantezileri ve korkularını açıklar.

Üçüncü ve son tür ise modern oryantalizmdir. Oryantalizmin bu türünde hükmetme ve yeniden yapılandırma söz konusudur. Açık ve örtük oryantalizmle amaç elde edilen analizler ışığında çeşitli sonuçlar çıkartmak söz konusudur. Doğu ve Doğuya ait olanı, çeşitli kuramlarla temsil etmektir (Wallerstein, 2007: 39). Edward Said'e göre oryantalizm kendi içinde sınırları olan ve sorgulanmayan kapalı bir düşünce tarzıdır:

Oryantalist Doğu'ya dağınık duran panoramanın tümünü önüne sermek amacıyla üstten bakıp değerlendirme yapar. Bu suretle bir dizi indirgemeci kategori (semitikler, Müslüman kafası, doğu ve diğerleri) aygıtı içinden bütün detayları görmek zorundadır. Bu kategoriler temelde şematik ve etkili oldukları için ve hiçbir doğulunun şu ya da bu şekilde kendisini bir oryantalistin bilebildiği kadar bilemediği farz edildiği için Doğunun her hangi bir imgelemi, sonunda gelip kişi, kurum ya da söylemin sahibiyle uyuma dayanır. Her türlü kapsayıcı imgelem esas itibarıyla muhafazakârdır ve batının, yakın doğu üzerine olan düşün tarihinin, doğruluğunda şüphe edilme gerçekliğine aldırmadan, bu fikirlerin kendisini nasıl sürdürdüğünü ortaya koyarız. (aslında, bu fikirlerin kendi gerçekliğini ispatlayan olgular yarattığını ileri sürebiliriz.)(Akt. Wallerstein, 2007: 48)

Oryantalizm, Batı dışı toplumlarla ilgili etnografik çalışmalar dayanır. Bu çalışmalar daha çok metinlerin okunmasına dayanır. Bu çalışmalardan elde edilen sonuç batı merkezli bir çerçeveye sahiptir: Pan-Avrupa dünyasında olmayan bu ülkeler, gelişmiş Batı toplumların seviyesine gelmek için Batının yardımına ihtiyaç vardır (Wallerstein, 2011: 27). Bir bilim olarak oryantalizm Avrupa egemenliğinin (kapitalist dünya anlayışının) Doğu'ya yayılmasıdır. Oryantalizm arasallaştırılmış bir bilimdir, bu bilim vasıtasıyla kapitalizm doğuya yayılmıştır.

Modern dünya sistemini genişlemesini sağlayan bir diğer etmen ise modernleşme kuramıdır.

1.3. MODERNLEŞME KURAMI

Yaşadığımız dönemi tanımlamakta güçlük çekmekteyiz. Kimilerine göre postmodern bir dünyada yaşamaktayız. Kimilerine göre modernliğin katı sonuçlar doğurduğu bir dünyada yaşamaktayız. Bu kafa karışıklığının sebebi belki de geçmiş yaşantımızın iyi tanımlanmamasından kaynaklanmaktadır.

Küreselleşmenin sert rüzgârlarının estiği bir dönemde yaşıyoruz. Küreselleşme bütün çıplaklığıyla karşımızda durmaktadır. Bu sertlikle beraber ulus devletler yavaş yavaş tarihteki yerlerini alıyorlar. Çünkü para, teknoloji ve insanlar ulus devletin sınırlarının dışına çıkmakta zorluk çekmiyorlar (Negri ve Hard. 2008: 18). Bir tarafta bunlar yaşanırken diğer tarafta ise küreselleşmeyle birlikte öne çıkan yerellikler hayatımızda daha fazla yer edinmeye başladı. Fakat sözünü ettiğimiz yerellikler hiçte bizim sahip olduğumuz yerelliklere benzememekteydi. Bu yerellikler bir zamanlar modernleşme kuramıyla insanlığın önüne konulmuştu. Sözünü ettiğim bu yerellikler genelde Batı merkezli ama özelde ABD merkezli yerelliklerdi. Modernleşme Kuramı adeta bu yerelliklerin dünyaya tanıtılması ve pazarlanmasıydı (Wallerstein, 2004: 119).

1930'larda başlayan ve 1950'li yılların ortalarına kadar dünya ölçeğinde meydana gelen değişimleri anlamadan, günümüz dünyasında meydana gelen gelişmeleri, özellikle kendini küreselleşmeyle dayatan değişimleri anlamakta güçlük çekilebilir. II. Dünya Savaşından sonra devletler arasında yapılan zorunlu güç değiştirme ile birlikte yeni güçlü devletler ortaya çıktı. Eski güçlü devletler dünya hâkimiyeti konumunu kaybetti. Bu zorunlu değişimler beraberinde yeni gelişmeleri getirdi. Evrensellik ideasını taşıyan ve bir entelektüel toparlama düşüncesi sonucu olan modernleşme kuramı da bu zorunlu gelişmeler sonucunda ABD'de bir grup sosyal bilimci tarafında ortaya atıldı (Wallerstein, 2000b: 115). Modernleşme kuramı genelde Batılı özelde ABD sosyal bilimciler tarafında oluşturulan ve eski sömürgelerindeki değişimleri açıklamak ve bu değişimleri kontrol altına almak için oluşturulan bir kavramdır (Karatepe, 2009: 17). Avrupa merkezli modernleşme anlayışından farklı olan Modernleşme Kuramı, ABD merkezli evrensel bir dünya yaratmak istedi. Bu evrensellik anlayışı yöntem olarak 19. yüzyıldaki evrensellik

anlayışından farklıdır. Çünkü 19. yüzyıldaki evrensellik anlayışında Avrupa merkezli bir çevre/dünya söz konusudur, oysa modernleşme kuramı ile başlayan ABD merkezli dünya anlayışında Avrupa yoktur. 19. yüzyıldaki evrensellik anlayışının bir diğer özelliği de batı dışı toplumları öteki ilan etmesidir (Köker, 2005: 48). 1945’li yıllarda Batı dışı toplumların modernleşmesi konusu sosyal bilimlerde tartışılmaya başlandı. Aslında Batı dışı toplumların değişimi konusu ilk olarak 1954’te tartışılmaya başlanmadı. Bunun kökleri eski dönemlere kadar götürülebilir. Örneğin 18.yüzyılda Avrupa’da çeşitli düşünürler oryantalizm akımı ile doğunun geleceğini tartışıyorlardı (Said, 1982: 44) .

Aydınlanma düşüncesiyle çerçevesi oluşturulan tarihin ileriye yönelik doğrusallığına dair görüşler ve toplumların daha iyiye doğru yöneldiğine ilişkin düşünceler, batı dışı toplumlardaki değişimi açıklamak için II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya atılan ilerlemeci, deneyci, yapısal işlevselci özellikleri barındıran bir Paradigmaya⁴ dayanan modernleşme kuramının temel esaslarını oluşturmaktadır (Köker, 2005: 12). Modernleşme Kuramı, 1920’lerin sonlarında meydana gelen dünya krizi, dünya krizinin hemen sonrasında 1930’ların sonlarına doğru etkileri evrensel ölçekte yankı uyandıran II. Dünya Savaşı ve iki kutuplu bir dünyanın şekil aldığı bir politik ortamda Modernleşme Kuramı oluşturulmuştur. Bu kuramın özüne de Amerikan kültürü konulmuştur (Altun, 2002: 20). Modernleşme kuramı, oryantalizmin bir yansımasıdır (Azman ve Yetim, 2005: 516).

Modernleşme kuramında Amerikan kültürü ve çizgisi gelişmiş ileri bir toplumun prototipidir. Eğer bir toplum ilerlemek istiyorsa, Amerikan kültürünü benimsemelidir. Amerikan kültürü ve Amerikan toplum tipi en gelişmiş olarak kabul edilmektedir. Amerikan kültürü bir uygarlığın varması gereken noktaya varmış bir kültürdür. Çıtanın en yükseğine Amerikan kültürü konulmuş ve ilerlemek isteyen bütün toplumlar bu çıtaya göre kendi konumlarını belirlemelidir (Karatepe, 2009: 17). Bu kültür, alınması gereken, yaşanması gereken, takip edilmesi gereken bir kültürdür. Modernleşme kuramıyla yeni bir toplum tipi oluşturulmak istenmiştir. Bu toplum biçimi, genelde batı dışı özelde ise üçüncü Dünya ülkelerinin önüne konulmuştur. Büyük ölçüde yapısal işlevselci kurama dayandırılan modernleşme

⁴ Paradigma Kavramı İçin Bkz.Thomas S.Kuhn, Bilimsel Devrimlerin Yapısı,Çev.Nilufer Kuyaş,İstanbul:Alan Yay.,1982

kuramı, toplumların geleneksellikten modernliğe doğru gittiğini iddia eden bir teze dayanmaktadır (Köker, 2005: 10-30).

Modernleşme kuramı iki kutuplu bir ortam olan Soğuk savaş döneminde oluşturulmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan gelişmelere bakıldığında, birçok ulus devlet ortaya çıktığı; ayrıca batı dışı dünyada yoğun nüfus artışları meydana geldiği görülmektedir. Böyle karmaşık bir dönemde bir diğer gelişmede Anti komünist bir ideoloji çerçevesinde şekillenen modernleşme kuramını daha da çarpıcı hale getiren şey, belki de en önemlisi, batı dışı toplumların batı tarafından muhatap seçilmesidir (Altun, 2002: 14, Karatepe, 2009: 18).

Modernleşme kuramından önce 19. yüzyılda geliştirilen klasik ilerleme teorilerinde (ki bu teoriler daha sonra modernleşme kuramına kaynaklık edecektir) Batı dünyanın merkezine konulmuştu, Batı dışı dünya ise müdahale edilmesi gereken bir bölge olarak hayal edilmişti. Bu dünyanın insanları varoluşsal olarak ilkel ve kaba olarak kabul edilmişti. Etnosantrik bir dünya algısıyla, doğulu toplumlara ya da batı dışı toplumlara bakılmaktaydı. Bu incelemelerde akıl araçsallaştırılmıştı. Hatta bilimler bile araçsallaştırılmıştı. Özellikle de sosyal bilimler (Sosyoloji, Antropoloji, oryantalizm vb.) Batı merkezli bir dünya anlayışı çerçevesinde oluşturulmuştu. 19. yüzyılda Batı, hem dünyanın, hem de bilimlerin merkezine konulmuştu (Altun, 2002: 14).

Bu anlayış 20. yüzyılın başlarında değişmeye başladı. Toplumların değişimini zorunlu hale getiren çarklar bu sefer yanılısama olarak tersine dönmeye başladı. Peki, ne oldu da böylesi bir anlayış ortaya çıktı? Ne oldu da Batı merkezli bir dünya anlayışı yavaş yavaş sarsılmaya başladı? Ne oldu da araçsallaştırılmış sosyal bilimler bu dönemden itibaren az gelişmiş ulusları geliştirme eğilimine yöneldiler? Batılı olmayan toplumlara karşı oryantalist bir bakış açısına sahip olan bu küçümseyici tavır 1930'lardan itibaren değişmeye başladı? Bunu Altun (2002: 29) iki nedene bağlamaktadır: Avrupa merkezli bu bakış açısının değişmesinin ilk nedeni Avrupa'nın düşüşü ve soğuk savaş dönemindeki gelişmelerin etkisidir. İkincisi ise soğuk savaş döneminde ortaya çıkan ulus devletler ve sömürgeleştirme politikalarıdır.

1.3.1. İkinci Dünya Savaşı ve İki Kutuplu Dünya Algısının Yıkılışı

İkinci Dünya Savaşına kadar uluslararası arenada politikalara yön veren devletlerin başında Avrupa devletleri gelmekteydi. Fakat savaş sonrasında Avrupa merkezli politikalar Amerika merkezli bir anlayışla yer değiştirdi. Artık bundan sonra dünyanın kaderini Avrupa belirleyemeyecekti. Çünkü, II. Dünya savaşıyla birlikte Avrupalı devletler teker teker yıkıldılar (Altun, 2002: 30, Wallerstein, 2005: 46).

Avrupa merkezli bir anlayışın düşmesine geçmeden önce Avrupa merkezli hakim dünya anlayışı nasıl oluştu? Bunu kısaca açıklayalım: Bilindiği gibi batı modernliğinin özünü coğrafi keşifler ve coğrafi keşiflerle batıya akan ama Batı dışı dünyaya ait olan mallar oluşturmaktadır. Coğrafi keşiflerle birlikte Avrupa'ya giren servetler Avrupa'da zenginliğe yol açtı. Bu gelişmelerle birlikte Batı, dünyanın merkezine oturdu, oluşan yeni ticaret yolların denetimini eline aldı. Önceleri Akdeniz merkezli olan ticaret yolları okyanuslara kaymaya başladı. Bunun sonucunda yeni güç odakları meydana gelmeye başladı. Bunların başında İspanya, Fransa, İngiltere ve Hollanda gelmektedir. Bu yeni ticaret yolları bu ülkelere çok fazla paranın girmesini sağladı. Söz konusu bu güç dengeleri arasında öncülüğü belirleyen etmen ise sömürge ilişkilerindeki başarı oldu. Avrupa devletlerindeki bu ittifak 1815 Viyana kongresiyle daha da pekişmeye başladı. Bu güçlü ilişki Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürdü. Bu ülkeler aynı zamanda ortak bir Avrupa kimliğini de temsil ediyorlardı. Söz konusu olan bu birliktelik ve Avrupa kimliği İkinci Dünya Savaşı sonrasında bozulmaya başladı. II. Dünya Savaşıyla birlikte bu temsil siyaseti Amerika Birleşik Devletleri'ne geçti. Artık dünyada iki güçlü devlet vardı: Amerika Birleşik Devletleri ve SSCB (Altun, 2002: 30).

Fransa, II. Dünya savaşı yıllarında hem sömürgelerini kaybediyor hem de ülke içinde yükselen komünizm ideolojisiyle uğraşıyordu. Almanya, Japonya'yı işgal etmişti. Çin ise büyük devletler muvazenesine daha çıkmamıştı. İkinci Dünya Savaşı iki devleti şanslı kılmıştı: ABD ve SSCB. Rus orduları Avrupa'nın soğuk sularının büyük bir kısmını hâkimiyetine almıştı. Kızıl Ordu, Berlin ve Viyana'ya kadar gelmişti. Soğuk savaşın ilk başlarında, yani 1945 yılına gelindiğinde Stalin, Avrupa'nın merkezine büyük bir ordu yerleştirmişti. Rusya'nın bu ilerlemesine engel olabilecek Avrupa'da her hangi bir devlet yoktu. SSCB'nin ilerlemesine engel

olabilecek tek bir devlet vardı; O da Amerika Birleşik Devletleriydi. Soğuk Savaşın başlarında ve daha sonraki dönemlerde hem SSCB hem de Amerika Birleşik Devletleri yayılcı bir politika izliyorlardı. Bu iki yayılcı politika'nın çatıştığı zaman ise Soğuk Savaş dediğimiz durum ortaya çıkıyordu. Bir yanda Rusya komünist ideolojiyi benimserken diğer yandan da bu ideolojiyi diğer Dünya devletleri, özellikle de üçüncü Dünya devletlerine benimsetmeye çalışıyordu. Amerikan Birleşik Devletleri'de aynı yöntemi kullanmaktaydı. ABD komünizm yerine liberalizmi savunuyordu (Altun, 2002: 33, Köker, 2005: 47).

Tıpkı Rusya gibi ABD'de bunu dünyaya yaymak istiyordu. Her iki güçlü devletin Dünya devletlerine sunduğu düşünceler her ne kadar taban tabana zıt olsa da kullandıkları yöntem aynıydı. İki devletin ortak amaçlarından birisi de devletler muvazenesinde söz sahibi olmaktı. Bundan dolayı bu iki devlet sadece askeri alanda mücadele etmediler. İki devlet aynı zamanda bilimsel, teknolojik v.b gibi alanlarda da mücadele ediyorlardı. Modernleşme Kuramı bu mücadele sonucundan ortaya çıktı. Bu anlamda düşündüğümüzde Modernleşme kuramı ABD ile SSCB arasındaki soğuk savaş sonucunda ortaya çıkan ve ABD hegemonyasını meşrulaştıran bilimsel bir çalışmadır (Wallerstein, 2007: 80) .

Tabii; burada dikkat edilmesi gerek bir husus vardır: Modernleşme kuramı batılı olmayan toplumlar için oluşturulmuş bir kuramdır. Yeni bağımsızlığını kazanmış ülkelerin, özellikle de eski sömürgelerindeki gelişmeleri açıklamak ve bu ülkeleri kontrol altına almak için modernleşme kuramı geliştirilmiştir (Karatepe, 2009: 17). Modernleşme kuramında doğrudan batı merkezli bir anlayış yoktur. Dolaylı olarak batı merkezli bir anlayış söz konusudur. Bu anlayış ise ABD'nin çıkarlarıdır. Aslında Modernleşme kuramını oluşturan düşünce de ABD'nin çıkarlarıyla kesişmektedir (Köker, 2000: 28) .

Bu tarih felsefesini belki de en güzel bir şekilde Huntington bize vermektedir:

“Yirminci yüzyıl kuramcılarının iyimserliği; özünde geçmişteki ilerlemeyi kapsayan bir iyimserliktir. Bu günden hoşnut olarak geçmiş hakkında iyimser olmaya ve bu geçmişin başka toplumlar için de açıklayıcı olduğu düşüncesine yol açmaktadır. 1950'lilerin ve 1960'ların modernleşme kuramını modern toplumların geleceği hakkında söyleyecekleri ya çok azdır, ya da hiç yoktur. Batının ileri ülkelerinin mantıkları kabul edilmiştir. Bu ülkelerin geçmişleri kendi gelecekleri hakkında değil geleneksellikten modernliğe geçmek için mücadele etmeyi sürdüren başka ülkelerin gelecekleri hakkında ne söyleyecekleri bakımından önemlidir” (Akt. Levent Köker, 2005: 49).

Modernleşme kuramının oluşmasında rol oynayan bir diğer durumda ABD'nin çıkarlarıdır. Çünkü İkinci dünya savaşında Batı yıkıldığı için Dünyada belki de bu savaştan etkilenmeyen ya da en az etkilenen ABD'dir. Dolayısıyla ABD için pazar ihtiyacı doğmuştu. Modernleşme kuramı kısmen bu ihtiyacı gidermek için oluşturulmuş bir kuramdır (Wallerstein, 2007: 84-88).

Buraya kadar Avrupa merkezli bir dünya anlayışının çökmesinin ilk nedenini ortaya koymaya çalıştık. 20. yüzyılın ilk yarısında tüm dünyayı etkileyen Birinci ve İkinci Dünya Savaşı, bu savaşlar sonunda çıkan ekonomik krizler gibi nedenlerden dolayı, Avrupa üstünlüğünü kaybetti. Altun'a (2002: 30) göre, Avrupa üstünlüğünü kaybetmesinin bir diğer nedeni ise sömürsüzleştirme politikaları ve ortaya çıkan yeni ulus devletlerin direnişleri oldu.

1.3.2. Sömürgeci Anlayışının Sonu

Yirminci yüzyılda Avrupa'da iki önemli bunalım baş gösterdi: Bu bunalımlardan ilki, Avrupa'nın İkinci Dünya Savaşı'nda aldığı yenilgidir. Bu savaşla birlikte Avrupalı devletler yenildi ve Avrupa merkezli anlayış sarsılmaya başladı. Avrupa'yı siyasi kargaşaya sokan bir ikinci olay ise İkinci Dünya Savaşından sonra Avrupa devletlerinin sahip olduğu sömürgelerden gelen direniş hareketleri oldu. Avrupa savaş sonrasında aldığı yenilgiye paralel olarak dünya hâkimiyeti Amerika Birleşik Devletlerine bıraktı. Bundan sonra ABD başta Avrupa adına olmak üzere dünya hâkimiyetini eline geçirdi(Altun, 2002: 33). Amerika Birleşik Devletleri resmi ideoloji olan liberalizmi ve demokrasiyi daha da belirgin hale getirdi. ABD bu resmi ideolojiyi hem kendi içinde hem de dünyada yaymak için çalışmalara başladı. IMF bu amaç için işlevsel hale getirildi ve liberalizm modern dünya sisteminin *jeokültürü* haline geldi (Wallerstein, 1999b: 11). ABD evrensellik iddiasıyla uluslararası arenada en belirgin devletlerden biri oldu. Avrupa merkezli bir dünya algısından ABD merkezli bir dünya algısına geçilmesiyle birlikte sömürsüzleştirme politikaları ortaya çıktı. Sömürsüzleştirme politikaları, Avrupa devletlerine ait olan sömürge ülkelerinde daha da belirgin olmaya başladı. Önce sömürge haline gelmiş devletlerin belli bir oranda sömürsüzleştirilmesi gerektiği konusunda yoğun çalışmalar yapıldı. Bu sömürsüzleştirme politikalarının sonunda, önceleri Avrupa'nın sömürgesi olan bölgelerde yeni birçok ulusal devlet ortaya çıktı (Altun, 2002: 34). Ortaya çıkan bu yeni devletler, ABD'nin ve SSCB'nin

dikkatlerini çekti. Her iki güçlü devlette bu ülkelerin geleceği konusunda söz söylemek istediler (Köker, 2005: 28).

Bir yandan demokrasiyi ve sömürgelesizleştirmeyi vaadeden Amerika Birleşik Devletleri, diğer yanda komünizmi evrensel hale getirmek isteyen Rusya bu devletlerin hem iç işlerine hem de dış işlerine karışmaya başladı. Soğuk savaş tetikleyen etmenlerden biriside her iki güçlü devlette bulunan bu kontrol etme ve yönetme isteğiydi. Kendini dünyanın süper gücü ilan eden her iki devlet arasındaki bu mücadele, daha sonra Rusya'nın aleyhine sonuçlandı (Altun, 2002: 34-35). Bu gelişmeler sonunda eski sömürgeci devletlerin başta sömürgelerinde olmak üzere, egemenlikleri zayıfladı. Zayıflayan bu egemenlik sonucunda o güne kadar çeşitli yollarla sömürge olmuş devletler, bağımsızlıklarını elde ettiler. Sömürgeler tasfiye edildikten sonra batılı devletler bu sömürgelerdeki değişimi kendi lehlerine çevirmek için modernleşme kuramının içeriğini ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan değiştirdiler. Aslında bu yeni devletler Amerika'nın önerdiği bir dünya çerçevesinde bağımsız oldular (Karatepe, 2009: 19) . ABD bağımsızlıktan yana ama yeni bir bağımlılık ilişkisi çerçevesinde bu devletlerle hareket etti. Bu bağımlılık çerçevesini ABD çizmekteydi. Avrupa, Asya'da fiilen üstünlüğünü yitirdi, ama bu sefer de ABD egemenliğinde yeni bir dünya düzeni oluştu. Bu yeni dünya düzeninin istenip istenilmediği üçüncü Dünya ülkelerine sorulmadı (Wallerstein,1999b: 22).

1.3.3. Modernleşme Kuramı ve Aydınlanma Geleneği

Modernleşme kuramı, en temelde hem Batıda yeni ortaya çıkan siyasi ve ekonomik ihtiyaçlara çözüm bulmak hem de batılı olmayan toplumların karşılaştıkları sıkıntılı süreçleri ve gelişmeleri anlamak ve açıklamak için ABD'li sosyal bilimciler tarafından geliştirilmiştir (Coşkun,1989: 289).

Bir entelektüel paradigma olarak ortaya çıkan modernleşme kuramı, aydınlanma geleneğinden yararlanmıştır (Altun, 2002: 33-35). İngilizcede *Enlightenment* kelimesiyle ifade edilen aydınlanma, İngiliz devrimiyle başlatılan ve Fransız devrimiyle bitirilen bir döneme işaret etmektedir. Sonuçları itibariyle tüm dünyada hissedilen aydınlanma düşüncesi temelde özgür bireyi ve özgür bireyin aklını vurgulamaktadır. 18. yüzyılda karşımıza çıkan Aydınlanma düşüncesinde akıl yeni bir kimlik kazanmıştı. Aydınlanma döneminde geçmişe ait bütün inançlar, gelenekler, pratikler, düşünce sistemleri kısacası geçmiş kültüre ait her şey aklın

eleştirisine tabi tutuldu. Bilime olan inanç güçlenmiş, bireycilik ön plana çıkmıştı (Çiğdem, 2001: 13-14).

Bu gelenek modernleşme kuramına kaynaklık etti. Modernleşme Kuramcıları da aynı zamanda Aydınlanma felsefesinden etkilendiler. Bu kuramcıların oluşturduğu öncüllerin büyük bir kısmı, bu geleneğe dayanmaktadır. Aydınlanma düşünürleri gibi modernleşme kuramcıları da eleştirel akla önem vermişlerdir. Bu kuramcılara göre akıl sosyal, siyasal ve dinsel alana ait problemlerin çözülmesinde başvurulması gereken tek ölçüttür (Altun, 2002: 90). Bunun yanında toplumsal sorunlar bilimsel bir analize tabi tutulmalı ve bu analizde akıl en önemli ölçütlerden biri olmalıdır. Aydınlanma düşüncesine göre insanın sahip olduğu efsane, mit, önyargı ve hurafe gibi geleneksel değerler, insanı sınırlandıran değerlerdir. Bu değerler insanın ayağına vurulmuş birer zincirdir (Çiğdem, 2001: 15). Modern insan aklını kullanarak bunlardan arınmalıdır. Eğer insan bu zincirlerden kurtulmazsa köleden bir farkı olmaz. Aydınlanmanın tanımladığı rasyonel bireyin referans noktası geleneksel öğeler değildir. Rönesans, reform gibi süreçlerden sonra Batı dünyası aydınlanmayı yaşadı. Aydınlanma ile birlikte aydınlanmış olan modern batılı birey, çevresiyle ve doğayla olan ilişkilerinde aklını kullanan kimsedir (Altun, 2002: 90). Modern birey, doğaya hakim olan rasyonel bireydir (Köker, 2005: 41). Aydınlanma düşüncesinin öneminin vurgulandığı bu düşünce modernleşme kuramcıları tarafından da dile getirilmiş ve modernleşme kuramının temel dayanak noktası haline getirilmiştir. Aklın vurgusunun yanında, aydınlanmanın üzerinde durduğu bir diğer nokta ise tarihin sürekliliğidir (Altun, 2002: 91).

Aydınlanma düşüncesine göre tarih bir akış halindedir. Tarih sürekli değişmektedir. İnsanlar gibi toplum ve tarih sürekli gelişmektedir. İlerlemektedir. Tarihte ilerleme fikri aydınlanma düşüncesinin sonucudur (Çiğdem, 2001: 17).

İlerlemenin ölçütü ise bilimsel ve teknolojik gelişmelerdir. Eğer bir toplum modern toplum olmaya doğru ilerliyorsa o toplum durağan toplum değildir. Modernleşme kuramında da bu düşünce yatmaktadır. Geri kalmış ülkeler ya da üçüncü Dünya ülkeleri, teknolojik ve bilimsel gelişmelere ağırlık vererek hızlı bir şekilde ileri ülkeler seviyesine yani, ABD'nin yakaladığı seviyeye ulaşmalarıdır. Aydınlanmanın temel esaslarından olan seküler bir dünya anlayışı modernleşme kuramında da mevcuttur. Modernleşme kuramında toplumsal sorunlarda dinin

merkez olmamasına vurgu yapılmaktadır. Aydınlanma düşüncesinde olduğu gibi Modernleşme kuramında da, dinin iktidarı bireysel alanla sınırlı hale getirilmiştir (Altun, 2002: 90-92).

Sonuç olarak modernleşme kuramı ile aydınlanma düşüncesi arasında yakın bir düşünsel bağ bulunmaktadır. Aydınlanmanın temel ölçütlerinin 20. yüzyılın ilk yarısında ortaya atılan modernleşme kuramı içinde kullanıldığını söylemek yanlış olmaz.

1.3.4. Modern Dünya Sisteminin Geliştiren Bir Unsur Olarak Modernleşme Kuramı

Batılıların Doğunun tarihine ve kültürüne yönelik açıklamaları çok eskilere dayanmaktadır. Bu değerlendirmelerin tarihi Antik Yunan'a kadar götürülmektedir. Yunanlılar (medeniler) ve Yunanlı olmayan (barbarlar) ikilemi Herodote'nin yazılarında görülmektedir. Herodot eserinde Yunan halkı dışındaki toplumları barbar olarak tanımlamaktadır (Coşkun, 1989: 298, Azman ve Yetim 2005: 516).

Aynı analizi Homer'in yazılarında da görmekteyiz. Herodote gibi Homer'de Doğulu toplumlarıyla ilgili yazılarında bu önyargılı yaklaşımı sergilemiştir. Doğulu toplumların bu makûs kaderi aslında sürekli devam etmiştir. Aynı düşünce Roma döneminde de devam etmiştir. Roma İmparatorluğu döneminde, Roma sınırları içindeki bölge uygarlığın beşiği olarak görülürken, Roma dışı toplumlar (İran gibi) ise barbar olarak tanımlanmaktaydı. Barbar tanımı toplumdan, topluma değişmekle birlikte tarihte sürekli bir barbar olmuştur. 16. yüzyılda İnkalar ve Aztekler barbarken, 18. yüzyılda Avrupa dışı dünya barbar olarak tanımlanır. 20. yüzyılda bile bu düşünce söz konusudur. Kimi zaman yerliler, kimi zaman Araplar, kimi zaman Türkler barbar olarak görülmüştür. Osmanlı fetihleri batı için tehlikeli olduğu zaman, dönemin batılı tarihçileri tarafından İskit asıllı yabancılar şeklinde tanımlanmıştı (Coşkun, 1989: 290).

Eskiden beri yapıldığı gibi Yeniçağda da Amerika'nın fetihi ile birlikte Batı, direnme olanakları olmayan toplumlar üzerinde hâkim olmaya başladı (Wallerstein, 2007: 15-25.) Buralardan alınan maddi güçle birlikte Avrupa belirli bir yere gelmektedir. Böylece Batı uygarlığı belirli bir üstünlüğü yakalar. Bu üstünlük, Batı dünyasının Doğu dünyasıyla olan ilişkisine de yansımaktadır (Coşkun, 1989: 290). 19. yüzyılda gelişen oryantalizm (batı dışı toplumları açıklamaya yönelik araçsal hale

getirilmiş bir bilim) ideolojisine sahip oryantalistler doğu toplumlarına yönelik çeşitli açıklamalarda bulundular. Bu açıklamalarda Dünya, Batı açısından değerlendirilmekteydi. Bu açıklamalar Avrupa'nın üstünlüğünden, Doğunun ise geriliğinden, onun donmuş halinden bahsetmekteydi. Doğu, geri kalmış ve müdahale edilmesi gereken bir coğrafyanın adı olarak ifade edilmekteydi (Uluç, 2007: 37).

Doğu-Batı arasındaki ilişkiler bu çerçeveye göre yapılmaktaydı. Bu konuda Radinson'un görüşleri bize net bir bilgi vermektedir:

“Doğu ile Batı arasında giderilmesine imkân olmayan başkalıklar vardır... mümkün olan tek bir üniversalite vardır. Avrupa modelinin bütün yönleriyle benimsemek. Bu benimseyiş zorunludur... denir, hemen arkasından da, zorunludur ama Avrupa dışı kavimler için değildir. Çünkü onları Avrupalılardan ayıran çok belirgin özellikleri vardır”(Akt. İsmail Coşkun:1989:291)

Radinson'un bu düşünceleri Batı merkezli yaklaşımın belirgin bir şeklini çizmektedir. Bu belirginlik ise Doğunun geri kalmışlığından, bilgisizliğinden, belki de barbarlığından kaynaklanmaktadır. Radinson'un bize göstermek istediği batı merkezli düşüncenin bir diğer özelliği ise doğulu toplumlar istese de bu kültürü yaşayamayacak olmalarıdır. Radinson'un bu düşüncesini Mill'in yazdığı yazılarında görmekteyiz. Hindistan'da belli bir zaman kalan Mill'e göre Avrupa kültürü, Hindistan'da yaşayan Hintlilere uygulanamaz, çünkü Hintliler hem uygarlık olarak geri, hem fizyolojik olarak gelişmemiş bir ırktır (Coşkun, 1989: 291).

Benzer bir düşünce Lord Cromer'de de görülmektedir:

Doğulular kesin düşünebilme özeliğinden mahrumdurlar. Kesinlik yokluğu Doğu kafasının genel karakteridir. Oysa Avrupalı sağlam düşünür. Meseleleri açıkça ortaya koyar. Mantık öğrenmiş olmasa dahi doğuştan mantıklıdır. Tabii olarak şüphecidir ve bir teklifin doğruluğunu kabul etmeden önce delil ister. Daima canlı duran zekâsı makine gibi çalışır. Doğu kafası ise ülkesinin pitoresk(göz alıcı) görüntüleri gibi en yüksek noktada da simetri dünyasından mahrumdur. Düşünce sistemi düzensiz ve dağınıktır..... Dağınık kafası, yolların ve kaldırımların yürümek için yapıldığını fark eden Avrupalının zevk ve sefasının yanından bile geçemezler. Doğulular sağlam yalancıdırlar. Hareketsiz ve şüphecidirler. Tek kelime ile Anglo- Sakson ırkının açıklığına, doğruluğuna ve asaletine ters düşer (Akt. İsmail Coşkun,1989:291).

Gerek Radinson, gerek Mill, gerekse Lord Cromer'in analizleri bize oryantalist bakış açısını özetlemektedir. Bu analizlerde doğu toplumları geri, kaba ve cahil olarak görülmektedir. Bu toplumlar gelişmek için batı toplumlarını örnek almaları gerekmektedir (Nişancı ve Çaylak, 2010: 227-230). Bu örnek alma bile Doğulu toplumları için çözüm olamaz. Bu bakış açısına göre doğulu toplumlar bir

anlamda hiçbir geçiş özeliği olmayan kast sisteminin en alt tabakasında yer almaktadır. Bu toplumlar sonsuza kadar bu halden kurtulamazlar (Coşkun, 1989: 292). 19. yüzyılda Batının Doğu hakkında düşüncesi böyleydi. Doğu durgun, donmuş ve kendi kendini yönetemeyen uygarlaşmamış bir toplumdur. Nesnelleştirilmiş ve her türlü nezaketten uzak; hak ve özgürlükten mahrum barbar olan bir toplumdur. Doğu gelişmeye ve ilerlemeye kapalı bir bölgenin ismidir. Doğu geriliğin temsilli bir portresi haline geldi (Çoruk, 2007: 194-198)

19. yüzyıl Batı toplumları ile ilgili kuramsal yaklaşımların oluşturduğu bir yüzyıldır. Bu kuramlarda batının tarihteki rolüne vurgu yapılır. Böylelikle batı merkezli bir bilim oluşturulmuştur. Bu kuramlara göre insanlık Batının yol göstericiliğiyle tarımdan -endüstriye, kölelikten- özgürlüğe doğru gitmektedir. Bu evrimsel çizgide tüm Dünya nihai olarak batının geçirmiş olduğu çizgiden akacaktır. Bu çizgi doğrusaldır. Diğer toplumların bu çizgiyi takip etmeleri gerekmektedir. Batının geldiği bu gelişmişlik düzeyine gelemeyen toplumlara uygarlık, adına müdahalede bulunulmalıdır (Coşkun, 1989: 292).

Bu görüşlere Marx'ın düşüncesini örnek verebiliriz. Marx yazılarında İngilizlerin, Hindistan'a müdahalesinden bahsetmektedir (Akt. Said,1999: 38). Marx İngiliz sömürgeciliği üzerinde yaptığı çalışmalarda İngilizler Asya'yı yok etmekle insanlık adına çok önemli bir görevi yerine getirmiştir. Marx'a göre İngiltere Hindistan'da iki önemli görev yapmışlardır. Bunlardan biri yapıcıdır. Diğeri ise yıkıcıdır. İngiltere'nin ilk görevi Asya'yı eski geleneklerinden kurtarmaktır. Barbar olan halkı uygarlaştırmaktır. İkinci görevi ise batı merkezli medeniyetinin temellerini atmalıdır (Nişancı ve Çaylak. 2010: 227-230). Marx gibi Engels de Batının Doğuya müdahalesini olumlu karşılamıştır. Örneğin Engels 1832-1847 yılları arasında Cezayir'deki isyanları ülkenin barbarlık durumu ile açıklamıştır. Yani, Engels'e göre Fransa bu isyanları bastırmalıydı. Çünkü oradaki insanlar barbarlık yapmaktan başka bir şey bilmiyorlardı (Coşkun, 1989: 292).

20. yüzyılın ikinci yarısında dünya çapında geniş çaplı sömürsüzleştirmeler yaşandı. Daha önce sömürge olan devletler teker teker bağımsız devlet yolunda yürümeye başladı. Bunların çoğu birleşmiş milletlerin üyesi oldular (Wallerstein, 2007: 27). Bu devletler Wilson'un "her devlet kendi kaderini tayin etme hakkına sahiptir." İlkesi çerçevesinde kendi kaderini tayin edeceklerini hesaplıyorlardı

(Wallerstein, 2009b: 110). Bu doktrin birleşmiş milletler tarafından da garanti altına alındı. Bu doktrine göre teorik olarak bir devlet değer devletinin iç işlerine karışamayacaktır. Artık Hıristiyanlaştırma ya da emperyalist denetimi meşru kılmak için uygarlaştırma misyonu da işlemez oldu (Wallerstein, 2007: 28) Wallerstein'e göre sömürgecilik sonrasındaki dönemde sömürgeci devletler bu sefer farklı bir dil kullanılmaya başladı. Bu yeni kavram ise uygarlaştırma misyonu ve insan haklarıydı (Wallerstein, 2005: 53). Wallerstein'a göre 1948 yılında Birleşmiş Milletler bu kavramı ideolojik bir temele dayandırarak tüm üyelerine benimsetti ve insan hakları evrensel sözleşmesi haline getirdi. Bu sözleşmenin bir retorikten ibaret olduğunu ifade eden Wallerstein'e göre 1948'deki sözleşmeden bu yana, bu anlaşmayı ihlal eden birçok olumsuzluk yaşandı. (Wallerstein, 2007: 29-30).

Bu ve buna benzer çok sayıda görüş ve düşünce söz konusudur. Batı merkezli tarih felsefesinden kaynaklanan bu görüşler, uygarlık adına batılı toplumların uygulamalarını meşrulaştırmaktan öteye gitmemiştir. Uygarlık adına, medeniyet adına yapılan bu oryantalist analizler aslında batının evrensel önder rolünü daha da genişletmeyi hedeflemiştir (Wallerstein, 2005: 159). Bu analizler batının, doğunun maddi zenginliklerine yönelik itkilerinden gelmekteydi. Nitekim Wallerstein'e göre doğu toplumlarına yönelik üretilen görüşlerin arkasında maddi çıkarlar söz konusudur. Doğu toplumlarına yönelik bu uygulamalar yıllarca devam etti. Bu düşünceler doğuya müdahale etmeyi meşrulaştıran ve batıya elde ettiği üstünlüğü yaymak için zemin hazırlayan düşüncelerdi. 1940'ların ortalarına kadar bu ve buna benzer görüşler üretildi ve tüketildi. (Wallerstein, 2007: 83-84). 20. yüzyılda ABD bilim çevresinde geliştirilen modernleşme kuramı bu çerçevede düşünülebilir (Azman ve Yetim, 2005: 516).

Modernleşme kuramını da bu açıdan değerlendirebiliriz. Çünkü Modernleşme Kuramı gerek aydınlanma düşüncesinde, gerekse klasik sosyoloji kuramlarından beslenerek gelmiştir ve batı merkezli bir anlayışa sahiptir. Modernleşme kuramı geleneksel ve modern olmak üzere ikili bir anlayışa sahiptir. Bu ikili yapıda esas olarak modern olan toplumlar ifade edilmiş, tanımlanmış ve geleneksel yani modern olmayan toplumlara bir ilk örnek olarak sunulmuştur. Modern toplumlar medeni olarak ifade edilmiş ve bu toplumlar medenileştirme misyonuyla görevlendirilmiştir (Köker, 2005: 40).

Modernleşme kuramının arifesinde ve Birinci Dünya savaşıdan sonra Batıda kurulan siyasi denge umulan sonucu vermedi çünkü savaş öncesinde verilen sözler ya da paylaşılan bölgeler savaş sonrasında istenildiği gibi dağıtılmadı. Örneğin İtalya'ya vaat edilen Akdeniz'in Fransa'ya verilmesi gibi nedenlerden dolayı batıda iç çekişmeler meydana geldi. Bu iç çekişmeler 1928 ekonomik krizin ardında gittikçe şiddetli bir hal aldı. Mevcut durumun devamını isteyen ülkelerle, memnun edilmeyen ülkeler arasında yaşanan bu iç çekişmeler 2. Dünya savaşına neden oldu. Savaşın sonrasında belki de en şaşırtıcı sonucu bugüne kadar barbar, geri, mantıksız, kuşkucu irrasyonel gibi küçük düşürücü tabirlerle anılan sömürge ülkeler ya da bölgeler artık uyanmışlardı. Artık beyaz adama karşı bir başkaldırı olmaktaydı. Oryantalizmle tasvir edilen durgun, donmuş olan Doğu'da çok büyük bir canlılık başlamıştı. Savaş sonrasında bütün Doğu'da siyasi hareketler başladı. Sömürgeci ülkelere karşı başkaldırı başladı (Coşkun, 1989: 294). İkinci dünya savaşıyla Avrupa âdete yıkıldı. ABD dışında nerdeyse tüm ekonomiler çöktü. Dünyanın dört bir yanında sömürgeleri olan bu ülkeler sömürgelerinde hâkimiyetlerini kaybetmeye başladı. ABD'nin sömürgeleştirme politikalarıyla ve sömürgeci ülkelerin hâkimiyetlerini kaybetmesiyle birlikte yeni bağımsız devletler ortaya çıktı (Wallerstein, 1999: 26).

II. Dünya Savaşıyla birlikte hem Batıda meydana gelen iç mücadeleler, hem de Doğu toplumlarında yaşanan bağımsızlık hareketleri, Atlantik Okyanusundan, Pasifik Okyanusuna kadar batı egemenliğini sarstı (Wallerstein, 2004: 20). Batılı ülkeler artık dünya ekseninde egemen, önder olmakta sıkıntı çekiyorlardı. Batının varlığına yönelik bu sarsıcı tepkiler kontrol edilmesi gerekmektedir. Gittikçe yükselen bir dalga şekline gelen yeni bağımsızlığını kazanmış ülkelerin direncinin kırılması gerekmektedir. Bu ve buna benzer sorunların çözümü için genelde batıda özelde ABD sosyal bilim çevresinde çalışmalar yapıyordu (Altun, 2002: 9). Modernleşme kuramı bu çalışmalar sonunda ortaya atılan kuramlardan birisidir. Modernleşme kuramı Edward Said'in ifadesiyle “*cümlesi doğu kokan kuram*” genelde batı egemenliğini, özelde ise ABD egemenliğini korumak için ortaya atıldı. Bu kuramla doğuda özellikle yeni bağımsızlığını kazanmış ülkelerde, batıya karşı olumsuz havayı kaldırmak ve yeni ülkelerin batılıyla bütünleşmesini sağlamak için ortaya atıldı. Coşkun modernleşme kuramının amacını şöyle ifade etmektedir:

Tek bir sistem ve ortak payda, batının üstünlüğünün tartışılmazlığı, doğunun sistemle bütünleşmesi (Coşkun, 1989: 295).

Coşkun'un sözü ettiği sistem iktisadi olarak kapitalizm siyasi olarak ta liberalizm getirmekteydi. 19. yüzyılda Batıda hakim olan evrimci ilerlemeci anlayıştan beslenen modernleşme kuramı, dünyayı farklı gelişmişlik seviyelerine göre bölmektedir. Toplumları Gelişmiş, azgelişmiş ve gelişmekte olan şeklinde ifade eden modernleşme kuramı, gelişmemiş ve gelişmekte olan toplumların gelişmiş ileri toplumları takip etmesi gerektiğini ifade etmektedir. 19. yüzyılda ilkel ve uygar dikotomisine dayan toplumsal değişme anlayışı modernleşme kuramıyla beraber geleneksel ve modern anlayışıyla yer değiştirdi. Bu yeni anlayışta modern olan ifade edilirken geleneksel olan olumsuzlanmaktadır (Azman ve Yetim, 2005).

Modernleşme kuramına yüklenen bu anlayış, bizi, modernleşme kuramları modern dünya sistemini genişletmektedir savına götürmektedir. Çünkü modernleşme modern olmayan toplumların önüne kapitalizmin parametrelerini götürmektedir. Modernleşmeyle birlikte toplumlar kapitalistleşmektedir.

Modernleşme kuramları belli bir siyasi hedef doğrultusunda oluşturulmuştu. Çünkü 1950'lere gelindiğinde dünyanın bir numaralı ülkesi ABD olmaya başladı. ABD devletlerarası sitemde önderlik rolünü eline aldı. Nükleer silahı olan tek ülke Amerika Birleşik Devletleri oldu. Birinci ve İkinci Dünya Savaşında neredeyse en az zarar alan ülke olarak ABD dünyanın süper gücü haline gelmeye başladı (Wallerstein, 1999: 25). O dönemde Avrupa, sanayi olarak çökmüş ve savaş sonrasında ortaya çıkan hastalıklara mücadele edemeyecek kadar zayıf bir duruma düşmüştü. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki şirketler ise seri üretime çok hızlı bir üretim sürecine girdi. Aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri bu üretilen mallar için pazar arayışına girdi. Bir yanda bunlar yaşanırken bir yandan da Asya'da Afrika'da Büyük Britanya, Fransa, Belçika, Portekiz, Hollanda gibi sömürgecilerin zayıflamasıyla birlikte bağımsızlık hareketleri baş gösterdi. Bu gelişmeler ABD için hem bir tehdit hem de bir ümit taşıyordu. Bu gelişmelerle birlikte yeni ülkeler ABD için bir pazar olabilirdi. ABD sonunda dünya çapında kendine pazar oluşturabildi. Bu gelişmeler ABD için bir tehdit unsuru olabilirdi çünkü eski sömürgeci ülkeler eski sömürgelerinde ABD'nin yayılımına sıcak bakmıyorlardı (Wallerstein, 1999: 26-28).

ABD hem pazar bulmak için hem de bu yeni bağımsız ülkeleri kendi önderliğindeki sisteme dâhil etmek için modernleşme kuramına başvurdu. Bir zamanlar barbar, şüpheli, irrasyonel, kaba olarak görülen toplumlar modernleşme kuramı ve benzeri kalkındırma programıyla bu toplumların gururları okşanarak bir sisteme dâhil edilmek istendi. 19. yüzyılda ki düşünceye neredeyse taban tabana zıt gelişmeler olmaktadır (Wallerstein, 2007: 45). Marshall Planı, Truman Doktrini, gibi kalkındırma politikalarıyla bu ülkelerle iş birliği yapılmak istendi (Köker, 2005: 28-29). Modernleşme kuramıyla bu yeni ülkeler dünya sisteminin bir parçası haline getirilmek istendi. Modernleşme kuramı genel olarak üçüncü Dünya ülkelerinin önüne ekonomide kapitalizmi, siyasi anlamda da liberalizmi sunmuştu. Modernleşmek aynı zamanda kapitalistleşmek ve liberalleşmektir. Dolayısıyla, modernleşmek modern dünya sisteminin parçası haline gelmek demektir (Köker, 2005: 47).

Modernleşme kuramı ABD merkezli bir dünyaya kapı açmaktır. Kuramla Amerikan toplumun değer yargıları tüm yeni ulus devletlere sunulmuştur. ABD merkezli dünya sisteminde doğulu toplumlar, bu sisteme dâhil edilmek istenmektedir. Amaç yeni ortaya çıkan ulus devletleri kontrol altında tutmaktır. (Köker, 2005 : 81). Modernleşme kuramı doğu karşısında batının üstünlüğüne vurgu yapar. Doğulu toplumlar için modernleşme kuramı batıya açılan bir kapıdır. Bu anlamda modernleşme kuramı araçsallaştırılmıştır (Azmaç ve Yetim,2005).

Modernleşme kuramı genelde Avrupa özelde ABD merkezli bir anlayışa sahiptir. ABD merkezli dünya sisteminin aksine Avrupa merkezli dünya siyasetinde doğulu toplumlar istese de modern batılı anlamda bir hayat yaşamayacaklardır. Eskiye göre belki gelişecektir ama hiç bir zaman en ileri toplum haline gelmeyecektir. ABD merkezli dünya anlayışında ise doğu ile ilişkiler geliştirilir ve eğer doğulu toplumlar isterse bir gün batının seviyesini yakalayabilir.

ABD merkezli bu anlayışta dikkat edilmesi gereken bir nokta söz konusudur: Modernleşme kuramı ile birlikte doğulu toplumlar muhatap seçilmiştir ama dünya sistemine dâhil olması için seçilmiştir. Aksi halde doğu hegomanya altına alınamayacak bir konuma gelmiştir. ABD ancak modernleşme dediğimiz çeşitli kalkındırma planlarıyla doğuda egemenlik kurabilirdi (Altun 2002).

1945'ten beri Arap dünyası ile İsrail arasında devam etmekte olan çeşitli sorunlardan biriside petrol sorunudur. Dünyanın petrol rezervlerinin büyük bir kısmı

bu merkezdedir. Bu mesele 19. yüzyılda bilinmiyordu. Ancak 1. Dünya Savaşından sonra bu gerçeklik açığa çıktı. O dönemden beri petrol rezervleri dikkatleri kendi üstüne çekti. ABD bu gerçeklikten dolayı o konuda siyaseti hiç bırakmadı. Modernleşme çalışmalarını bu gelişmelerden ayrı düşünmek gereğinden fazla iyimserlik olur (Wallerstein, 2004: 105).

Aslında, batı kendisine rol biçtiği uluslararası arenada, kendisine müdahale hakkını nasıl tanıdığını Bernard Kouchner'in 2 Mart 2004'te Carnegie Etik ve Uluslar Arası İlişkiler Meclisinde yaptığı konuşmasında bulunur:

İnsani müdahalenin, uygulaması oldukça zor olan bir yönü bulunmaktadır: devlet egemenliği ile içişlerine karışma hakkı arasındaki gerilimi kastediyorum. Uluslararası toplum, BM güvenlik konseyi aracılığıyla, insanı koruma konusunda yeni bir sistem üzerinde çalışıyor, fakat küreselleşme açık bir biçimde, istikrarlı bir dünya düzeninin siperi olarak var olan devlet egemenliğinin sonunu müjdelemiyor. Başka bir deyişle ifade etmek gerekirse, devletlerin egemenliği olmaksızın bir BM sistemine ya da küresel yönetime sahip olamayız (Akt. Wallerstein, 2007: 31).

Wallerstein'e göre Bernard Kouchner'in⁵ bu konuşmasının bize gösterdiği şey: 16. yüzyılda yerlilere yapılan Hıristiyanlaştırma hareketinin 20. yüzyıldaki teorik haline getirilmiş şekli değil. 16. yüzyılda Sepulveda'nın medeni toplumlar için temel kriteri Hıristiyan olup olmamasıydı. 16. Yüzyılda kapitalistleşme ve Batılaşma, Hıristiyanlaştırma adı altında yapılırken 20. yüzyılda ise bu ölçüt, Kouchner için demokratik olup olmaması olarak yer değiştirdi. Bu da demek oluyor ki arada geçen zaman sadece bazı meşrulaştırma kalıplarının şeklini değiştirmişti (Wallerstein, 2007: 32).

Las Casas'ın 16. yüzyılda üzerinde durduğu ve çoğu zaman tam açıklanamayan bir sorusu söz konusudur: Müdahale etmek kimin hakkı ve bu hak ne derece doğru kanıtlara dayanmaktadır? Bu soru 16. yüzyılda olduğu gibi 20. yüzyılda da can alıcı bir sorudur. Wallerstein'e göre burada bir soru karşımıza çıkmaktadır. Bu soru, kim barbardır? Sorusudur. Suçluların tanımlanması, bu suçların kimler tarafından tanımlandığı, ne derece doğru tanımlandığı ve ne amaçla tanımlandığı konusunda büyük bir anlaşmazlık söz konusudur. Diğer sorularda olduğu gibi bu soruların tanımlanmasında da masum insanların korunması itkisi yatmaktaydı, savaşlar sonunda ortaya çıkan maddi çıkar çoğu sorunun cevabını kendisiyle beraber getirmekteydi. Wallerstein'e göre çoğu zaman bu hedefler

⁵ Bernard Kouchner sınır tanımayan doktorlar derneğinin kuruculuğunu, BM genel sekreterliğinin Kosova'daki özel BM temsilciliğini yapmıştır. Şuan Fransa'nın dışişleri bakanıdır.

netleştirilmeden hareket edildi ve hedefler çoğu zaman yanlış seçildi (Wallerstein, 2007: 32). Aynı düşünceyi 2003'te IRAK savaşında da görüldü. ABD Dünyayı tehlikeli ve gaddar bir diktatör olan Saddam Hüseyin'in esaretinden kurtarmak adına Birleşmiş Milletlerin kararını beklemeden müdahale etti. Amaç barışı sağlamaktı (Nişancı ve Çaylak, 2010: 231).

Bu soru 16. yüzyılda olduğu gibi 20. yüzyılda da can alıcı bir sorudur. Bu belirsizlik Irak savaşında da kendini gösterdi. ABD Irak'a müdahale etmek için güvenlik konseyinin onayını almak istedi. Fakat 15 üyesinden 5'inin oyunu alabileceğini öğrendiğinde önergeyi geri çekti. Daha sonra Birleşmiş Milletlerin onayını almadan kendi başına davranma kararını aldı ve Irak'a müdahale etti (Wallerstein, 2007: 32). ABD Irak'a müdahale ettiği zaman gerekçesi belliydi: Kitle imha silahları, demokrasi ve ülkeyi diktatör olan Saddam Hüseyin'in esaretinde kurtarmak (Nişancı ve Çaylak, 2010: 225).

Fakat daha sonra ortaya çıktı ki, Irak hükümeti bu silahlara sahip değildi. Saddam Hüseyin'in teröristlerin eline geçecek bir silahı yoktu. Üstelik dünya devletleri büyük bir çoğunluğu bu işgale karşı olmasına rağmen büyük devletler Irak'ı işgal etti. Sonuçta ABD'nin Irak'ı işgal etmeden önce savunduğu tezler savaş sonrasında tam tersi çıktı

1960'lara gelindiğinde modernleşme kuramının varsayımları çok yoğun eleştirilere maruz kaldı. Kuram hem içten, yani modernleşme kuramcılarından, hem diğer düşünürlerden eleştiri almıştır. Ama öncelikle içsel eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır. Altun'a göre, bu eleştirilerin amacı modernleşme kuramının eksikliklerini gidermektir. Modernleşme kuramını bu anlamda eleştirenler arasında Robert N. Bellah, Barrington Moore, Reinhard Bendix, Cyril E. Black vardır. Bellah'a göre geleneksellik modernleşme sanıldığı gibi aksine bir birlerine zıt şeyler değildir. Geleneksel kültür modernleşme için bir basamak olabilir. Bellah bu konuda Türkiye ve Japonya örneklerini vermektedirler. Geleneksel değerlere sırt çevirmekle aslında Bellah'a göre Türkiye kendisini sıkıntılı bir sürece soktu. Türkiye bu yüzden tam olarak modernleşmeyi gerçekleştirememektedir. Japon, modernleşmesinde ise geleneğe sırt çevirilmedi. Modernleşme kuramına bir diğer eleştiri ise Barrington Moore'dan gelmiştir. Bellah gibi Moore de gelenek ile modernliğin ortak taraflarının olabileceğini ifade etmektedir. Moore'a göre zaman üstü ve tüm toplumlarda geçerli

bir kuram yoktur. Moore'un Modernleşme Kuramına eleştirisi bu anlamda da olmuştur. Moor'a göre değişik modernleşme şekilleri olabilir. Modernleşmeyi tek bir boyuta indirgemek yanlıştır. Toplum yapıları dikkate alınmadan yapılan modernleşmeler sağlıklı sonuçlar veremez (Altun, 2002: 160-161).

Modernleşme kuramına yönelik benzer eleştiriler Cyril E. Black'tan da gelmiştir. Black'ta diğer eleştiriler gibi gelenekselciliği vurgulamaktadır. Black'a göre modernleşme geleneksel alt yapıdan yoksundur, bir kopuşu ve bir reddedişi temsil etmektedir. Böylece toplumları bir arada tutan tarihsel ve sosyal bağlar yok olmaktadır. Bu anlamda modernleşmek yabancılaşmaktır. Black'a göre modernleşmek isteyen toplumların hem iç dinamiklerinden hem de dış dünyada meydana gelen değişimlerden yararlanmaları gerekmektedir (Black ,1989: 100). Modernleşme Kuramına yapılan eleştirileri çeşitli başlıklar altında toplayabiliriz: Gelenek ve modernliğin birbirini dışladığı tezini yeniden değerlendirmek, tarihin evrensel yasaları olan belirlenmiş zorunlu ve vazgeçilmez bir süreç olduğu tezinin sorgulanması, geleneksel toplumlardaki bazı özelliklerin modernleşmeyi hızlandırabileceğinin düşünölmeye başlanması şeklinde özetlenebiliriz (Köker, 2005: 71).

Özetle, modernleşme kuramı, pozitivist bir nesnelcilik anlayışını açıklama gayretinde olsa da taraflı bir bakış açısına sahiptir. Çünkü ABD, 1950'lerde bir yaşam biçimi benimsemiş ve bu yaşam biçimini modernleşme kuramını kullanarak tüm dünya'ya benimsetmek istemiştir. Aynı zamanda kuram, İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği ve ABD kutuplaşmasında, toplumlara Amerika'nın temsil ettiği dünya görüşü çerçevesinde bakmıştır. Kuram kısmen de SSCB önderliğinde yayılan komünizm dalgasını kırmak için oluşturulmuştur. Altun'a (2002: 30) göre kuram genelde batı, özelde ise Amerika'nın çıkarlarını korumak için oluşturulmuştur. Amerikalı sosyal bilimcilerin, gelişme konusuna ilgi duymalarının bir diğer sebebi ise ABD'nin dünya siyasi dengesinde elde ettiği üstün konumun devam ettirilmek istenmesidir.

Wallerstein'a göre de, modernleşme kuramı, medenileştirme misyonuna sahip, genel olarak Avrupa'nın, özel olarak da Amerika'nın, merkez dışı ya da üçüncü Dünya ölkelerini evrensellik iddiasını taşıyan bir süreçle kendi değerlerini benimseyen toplumsal-siyasal sistemlere doğru geliştirmeyi öngören 'etnosantrik' bir

yaklaşımıdır(Wallerstein, 2009b: 114). Modernleşme kuramının yanlış önermeler üzerinde temellendirildiğini söyleyen Giddens'a göre de kuram, bir ölçüde Batı kapitalizminin dünyanın geri kalan bölümü üzerindeki egemenliğine ideolojik bir savunma aracı olarak hizmet etmiştir. (Giddens, 2005: 131).

1.4.MODERN DÜNYA SİSTEMİ MODELİNE YÖNELİK ELEŞTİRİLER

Wallerstein dünya sistemi modeli ile çok az sosyologun sahip olabileceği bir üne sahip oldu. Wallerstein akademik alanda, kült haline gelmesinin nedeni dünya ölçeğinde meydana gelen gelişmelere mantıklı açıklamalar getirmiş olmasıdır. Wallerstein'nın 1970'lerde akademik bir kült oluşturmasının çeşitli sebebi vardır. Bu başarının ilk sebebi, Wallerstein'ın modern dünya sisteminin pratik alanda meydana gelen gelişmeleri tutarlı bir şekilde ifade etmesidir. 1950'lerde meydana gelen değişimleri açıklamak için çeşitli gelişme kuramları oluşturuldu. Bu kuramlar, liberal ve kapitalist bir ifadeyle, tüm toplumların gelişmiş ülkeleri takip etmesi gerektiğini ifade ediyordu. Eğer bir toplum gelişmek, ilerlemek ve çağdaş medeniyetlerin seviyesine gelmek istiyorsa gelişmiş ileri toplumları takip ederek bunu başarabilir. Bunun gibi çeşitli argümanlara sahip olan modernleşme kuramı 1960'larda eleştiri aldı. Bu kuramların başarısızlığı ve Batı merkezli olması, Wallerstein'nın düşüncesinin benimsenmesini sağlayan etkenlerden biri oldu. Wallerstein'nın başarısını belirleyen bir diğer sebep ise Wallerstein'nın fikirlerini kabul eden bilim insanlarının öğrenciliklerini 1960'lı yıllarda yapmış olmasıdır. Öğrencilerde bulunan Amerikan hayalinin sarsılması, özellikle de Amerikan toplumunda beliren sınıf ayrımı ve sömürünün olması, Marksizmi kurtuluş reçetesi olarak sundu. Wallerstein'nın fikirlerinin benimsenmesinin üçüncü nedeni de Marksizminde bir tarih felsefesi olarak beklenmeyen gelişmeleri açıklamak istemesidir. Bir diğer ve son etmen de işlevselci pozitivizmden yorulan bilim insanlarının somut tarihsel bilgiye ulaşmak istemeleridir(Skocpol, 1999: 278).

Wallerstein, Dünyanın farklı yerlerinde düşünce üreten akademisyenlere ilham kaynağı olabilecek eserler vermiştir. Dünyanın farklı üniversitelerinde çalışan bu insanlar, Wallerstein'in çizdiği çerçevede çeşitli çalışmalar yapmaktalar. Fakat, bunların yanında Wallerstein'nın çalışmalarını eleştirel bir yaklaşımla değerlendiren bir o kadar da düşünür söz konusudur. Burada, bu eleştirilere değinilecektir.

Wallerstein'nın çalışmalarını eleştiren düşünürlerden birisi Ahmet İnseldir. İnsel'e (2000: 216) göre Marks'ın ve Marksizm'in düştüğü hataya bazı noktalarda Marksizm'in eleştirisi yapan Wallerstein de düşmüştür. Ona göre, Wallerstein da, Marks gibi, meydana gelen gelişmeleri kapitalist ekonomi sisteminin bir ürünü olmasına bağlayarak tek nedenselli ve ekonomist bir yorum yapma hatasına düşmüştür. İnsel, Wallerstein'nın hatasını, "İktisadın her durumda belirleyici olduğunu hiç düşünmeden kabullenip, alalecele bir dünyasal evrim modelini kurmasına" bağlamaktadır (İnsel, 2000: 218).

Wallerstein'ın çalışmalarına eleştiri getiren bir diğer düşünürde Andre Gunder Frank'tır. Frank'ın eleştirileri oldukça dikkat çekicidir. Çünkü Frank ile Wallerstein yaklaşık yirmi sene birlikte çalıştı. İkili birlikte çok sayıda çalışmaya imza attı. 1960'lardan 1980'lere kadar birlikte çalışan iki düşünür, 1990'larda yollarını ayırdı. Frank, Wallerstein ile olan ilişkisini "Y" harfinin şekline benzetiyor. Ona göre 1960'larda başlayan bu ilişki 1970 ve 80'lere gelindiğinde aynı yönde devam etmekteydi, ancak 1990'lara gelindiğinde bu birliktelik farklılaştı. Frank ve Wallerstein yollarını ayırdı (Frank, 2000: 216). Frank, modern dünya sistemi kuramının başlangıç noktası ve geleceği konusunda Wallerstein'a katılmamaktadır ve bunlara çeşitli eleştiriler getirmektedir. Örneğin Frank ve Gills'a (2003: 41) göre modern dünya sistemi beş yüz yıllık değil beş binlik bir tarihe sahiptir:

Bizler, çağdaş dünya sisteminin en azından 5000 yıllık bir tarihe sahip olduğunu iddia ediyoruz. Bu dünya sisteminde Avrupa ve Batı egemenliğinin yükselişi, yalnızca yakın geçmişe ilişkin (beklide geçici) bir olgudur. Dolayısıyla bizim tezimiz, Avrupa merkezçiliğine karşı daha insan merkezli bir meydan okumadır.

Oysa Wallerstein'a göre sistem beş yüz yıllık bir tarihe sahiptir. Frank'ın bir diğer eleştirisi ise Wallerstein'nın sistemin geleceğine konusundaki düşüncesine yöneliktir. Wallerstein'a (2005: 63) göre modern dünya sistemi kriz içindedir. Bu krizden dolayı bu sistem er geç yıkılacaktır. Çöken bu sistem yerine, şimdiden etkisini ve niteliğini tam kestiremeyeceğimiz bir sistem gelecektir. Oysa Frank ve Gills'a (2000: 221) göre böyle bir şeyin olacağı hakkında elimizde somut deliller yoktur, aksine gün geçtikçe bu düşüncenin gerçekleşeceğine dair elimizde daha az delil kalmaktadır.

Frank ve Gills'ten gelen bir diğer eleştiride modern dünya sisteminin niceliğine yöneliktir. Wallerstein'a göre içinde yaşadığımız dünya birden çok sisteme

tanıklık etmiştir. Beş yüz yıllık bir sistem olan modern dünya sistemi de bunardan bir tanesidir. Modern sistemler tezine karşın Frank ve Gills ise modern sistem tezini savunmaktadır. Onlara göre çeşitli farklılıklar yaşanmasına rağmen beş bin yıldır dünyada bir sistem vardır (Frank ve Gils, 2003: 527-531).

Wallerstein'a çalışmalarında kültür faktörünü ihmal ettiğine dair bir diğer eleştiride Ragin ve Chirot'tan (1999c: 305) gelmiştir:

“Dünya sistemi teorisinin en göze batan kusurlarından biri, ekonomik gelişmenin kabaca benzer kültürel geleneklere sahip geniş alanları, dünya sistemindeki güç ya da konum bakımından köklü farklılıklarına rağmen çok benzer biçimlerde etkilenmesinin nedenini açıklayamamasıdır. Bu yüzden kuzeybatı Avrupa dünyanın geri kalan kısmından önce sanayileşti; fakat bu Belçika, kuzey Fransa, batı Almanya, İsviçre ve Hollanda'nın yakın izlediği İngiltere'yi kapsamıyordu.”

Ragin ve Chirot tarafından Wallerstein'a yapılan eleştirilerin başında modern dünya-sistemleri kuramının yerel tarihleri ve o toplumlarda bulunan sınıf ilişkilerini açıklamakta yersiz kalmasına yöneliktir. Ragin ve Chirot, modern dünya sistemi kuramının, çevre dediğimiz bölgelerde kalan ülkelerin kendilerine has yerel tarihlerini yok saydığını ve dolayısıyla tüm toplumları açıklamakta yetersiz kaldığını ifade etmektedir.

Üzerinde durulması gereken bir değer noktada 15. ve 16. yüzyılda Doğu coğrafyasında meydana gelen gelişmelerin modern dünya sistemi üzerindeki etkilerinin Wallerstein tarafından araştırılmamasıdır. 1453 yılında yapılan Konstantinopolis'in Osmanlıların eline geçmesi, örnek gösterilebilir. Wallerstein kuramını oluştururken Konstantinopolis'in Osmanlılar'ın eline geçmesinden bahsetmemiştir. Fakat Amerika Kıtası'nın bulunuşu Konstantinopolis'in fethinden bağımsız düşünülemez. Amerika Kıtası'nın bulunuşu ise modern dünya sisteminin yayılmasının ilk örneklerinden birisidir. Ayrıca, Konstantinopolis'in Osmanlılar'ın eline geçmesi Batı'yı yeni arayışlara itmiştir. Batı yeni ilişkiler geliştirmek zorunda bırakıldı. Kaya'nın (2005: 76) ifadeleri, bu konuda net bir tablo çizmektedir:

“Batı'yı yeni ilişkiler geliştirmek zorunda bırakan olayların başında 1453'te İstanbul'un fethi geliyor. İstanbul'un fethi ile birlikte Batı rüyalarını süsleyen Doğu'nun zenginliklerine ulaşmak için farklı yollar aramak zorunda kalacaktır; çünkü Batı, Doğu ticaretinin denetimini tamamıyla Osmanlı'ya kaptırmıştır. Bu yeni durum, onları Osmanlı'yla karşılaşmadan alternatif yollar aramaya itecektir ve bu arayış 1492'de Amerika kıtasının keşfi ile sonuçlanacaktır. Dolayısıyla Wallerstein her ne kadar kuramında kapitalizmi doğuranın feodalizmin krizleri olduğunu dile getirirse de, Ortaçağ döneminin

Wallerstein'in sunduğu türden bir başarıya kaynaklık edebileceğini düşünmüyoruz''.

Özetle diğer düşünürler gibi Wallerstein de çalışmalarından dolayı eleştiri aldı ve almaya devam etmektedir. Eleştirinin de bilimsel faaliyetlerin bir parçası olduğu ifade etmek isteriz. Frank ve Gills'in aksine dünyanın birden fazla sisteme kaynaklık ettiğini ifade eden Wallerstein'a göre, hali hazırda bulunan sistem ise modern dünya sistemidir. Bu sistem 16. yüzyılda Avrupa'da başladı ve zamanla tüm dünyayı içine alan bir genişliğe ulaştı. Wallerstein, diğer tüm sistemler gibi modern dünya sisteminin de ölümlü olduğuna vurgu yapmaktadır. Ona göre modern dünya sistemi kriz içindedir ve son anlarını yaşamaktadır.

SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Son yarım yüzyılda gerek toplumsal alanda gerek sosyal bilimlerde gerekse diğer alanlarda meydana gelen gelişmelere bağlı olarak çeşitli tartışmalar ortaya çıkmıştır. 1950'lerden önce ve sonrasında meydana gelen değişimler toplumları hem içte hem de dışta çeşitli arayışlara sevk etmiştir. 1950'lere gelindiğinde dünya ulusları iki büyük savaşı yaşamıştır. İki kutuplu bir dünyanın olduğu bu savaş sonrası ortamda yaşanan savaşların sonuçları, kimi ülkeleri (ABD gibi) fazla etkilemezken kimi ülkeleri de (Almanya, Japonya vb.) harabeye çevirmişti. Yaşanılan bu olumsuzluklar sosyal bilimlerde de çeşitli sorunlara kaynaklık etmişti. Savaşlarla birlikte Avrupa'nın egemenliği sarsılmaya başlandı. İkinci Dünya savaşı ile birlikte Avrupalı devletler bir taraftan savaş enkazını kaldırmaya çalışırken diğer taraftan da yoğun göçle baş etmek istiyordu. Avrupalı devletler, sahip olduğu sömürgelerde iktidarlarını kaybettiler. Avrupa iktidarının eksildiği yerlerde yeni devletler kuruldu. Yeni kurulan devletler hem içte hem de dışta çeşitli sorunlar yaşamaya başladılar. Bağımsızlığını elde eden bu ülkeler iki kutuplu dünyada sıkışıp kaldı. Aslında bağımsızlığını elde eden yeni ülkelerle birlikte (ABD ve SSCB hariç) bütün dünya bu iki kutuplu siyasi arada kaldı. ABD ve SSCB dışında dünyanın şekillenmesinde söz hakkı almak isteyen başka ülke kalmamıştı

Bir taraftan liberalizmi öneren ABD diğer taraftan sosyalizmi savunucusu SSCB arasında kalan dünya, özellikle de gelişmemiş Batı dışı toplumlar, hem ulusal hem de uluslar arası alanda mevcut olan sorunlarını (sosyal, siyasal, iktisadi, vb) çözmek için çeşitli reçeteler bulmaya girişti. Değişim yaşayan bu ülkelerin gelişim problemi ve siyasi arenada meydana gelen iktidar değişimi gelişmiş ülkelerin (ABD gibi) ve sosyal bilimlerin önüne bir engel olarak çıktı. Modernleşme kuramı bu sorunları çözmek amacıyla ABD sosyal bilim çevresinde geliştirildi.

Çalışmada Wallerstein'nın modern dünya teorisi çerçevesinde modernleşme kuramı ifade edilmiştir. Modernleşme kuramları ifade edilmeden önce modern, modernite, modernleşme ve modernizm kavramlarına açıklık getirildi. Modernite 16. yüzyılda batılı toplumların kendi iç dinamikleriyle yaşadığı bir hayat biçimidir.

Modern “şu ana” vurgu yapan ve sürekli değişmeyi ön görür. Modernleşme ise modernliğin talep edilmesidir. Modernleşme batı dışı toplumların batının, yaşadığı hayat tarzını yaşama çabasıdır. Bundan dolayı Batının kendisi modernleşmeyi yaşayamaz. Modernleşmeyi Batı dışı toplumlar yaşayabilir. Moderniteyi ise Batı dışı toplumlar yaşayamaz. Çünkü batı moderniteyi kendi iç dinamikleriyle altı yüz senede gerçekleştirebildi. Bundan dolayı modernite batının malı olduğu düşünülür. Modernleşme kuramı ve modernleşme kavramı çok kez karıştırılan bir ikilidir. Modernleşme kavramı Modernleşme kuramından daha geniştir. İki kavram arasında içeriksel olarak da fark söz konusudur. Modernleşme kavramı moderniteyi yaşamak için, eylem halindeki modernite şeklinde ifade edilebilir. Bu yüzden modernite kadar eskidir. Modernleşme kuramı ise 1950’li yıllarda ABD’li sosyal bilimciler tarafında geliştirilen bir kuramdır. Modernleşme kuramı aynı zamanda bilinçli ve planlı bir kuramdır. Modernleşme kavramı ile modernleşme kuramı arasındaki bir diğer fark ise içerikleriyle ilgilidir. Modernleşme kavramı Avrupa merkezli bir bakış açısına sahiptir. Modernleşme kuramı ise Amerikan merkezli bir bakış açısına sahiptir. Bu farklılıklar dışında iki kavram birbirlerinin yerlerine kullanılacak kadar benzer nitelikler taşımaktadır.

Gerek modernleşme kuramlarının gerekse bağımlılık okulunun tezlerine katılmayan Wallerstein var olan gelişmeleri açıklamak için kendi modelini oluşturdu. Bağımlılık okulunun merkez çevre, dünya pazarı gibi kavramlarından yararlanan Wallerstein, içinde yaşadığımız dünyanın tek bir sistemden geçmediğini ifade etmektedir. Dünya sistemi tezine karşı olarak geliştirdiği dünya-sistemleri tezi ile bu güne kadar meydana gelen sistemleri ifade etmek istedi. Bağımlılık okulunun temel iddiası kendi tarihi sürekliliği ve yapısal örüntüleriyle dünyada beş bin senedir kendini sürdüren bir sistem vardır. Bu sistem ise ‘*dünya politik- ekonomi* sistemidir. Sürekli olarak aynı kalmasa da devam eden bir yapı mevcuttur. Sistemin kuramcılarına göre sermaye birikimi 1500’lerde başlamamıştır. Bu sermaye birikimi, dünya tarihi boyunca var olmuştur. Bağımlılık okulunun bu temel tezinin aksine Wallerstein ve Amin ise birden fazla sistemden bahsetmektedirler. Dünya gezegeninde insanların gördüğü ilk sistem, MÖ 8000 ya da MÖ10000 öncesinde var olan sistemdir. Wallerstein bu sistemin kendi arasında küçük parçalara ayrıldığını ifade etmektedir. Bir diğer sistem ise ilk sistemden itibaren MS 1500’lere kadar

gelen sistemdir. Bu sistemde kendi içersinde dünya imparatorlukları, dünya ekonomileri ve mini sistemler olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Wallerstein'nın ifade ettiği bir diğer sistem ise modern dünya sistemidir. Wallerstein içinde bulunduğumuz ekonomik yapıyı, modern dünya sistemi olarak ifade etmektedir. Bu sistemin en belirleyici özelliği ise *kesintisiz sermaye* birikimidir. Kesintisiz sermaye birikimi modern dünya sistemini diğer sistemlerden ayırmaktadır. Diğer sistemlerde sermaye söz konusudur ama sürekli biriktirme özelliğine sahip değildir. Wallerstein, bu sistemin köklerini 16. yüzyıla kadar götürmektedir. Bu sistem kapitalizmdir.

Wallerstein modern dünya sistemi kuramını dünyanın yeni bir çehreyle karşılaştığı bir ortamda geliştirdi. Dünyanın bu yeni çehresi 2. Dünya savaşı, sömürgeleştirme hareketleri ile yeni ulus devletlerin kurulduğu bir ortam olup 20. yüzyılın ortalarına denk gelmektedir. Wallerstein'a göre modern dünya sistemi kapitalist dünya sistemidir. Modern dünya sistemi sosyal bir sistemdir, sınırları, kuralları vardır. Wallerstein'a göre modern dünya sistemi 16. yüzyılda kurulan ve zamanla tüm dünyaya yayılan bir ekonomik sistemdir. 20. yüzyılda ise neredeyse tüm dünyada hâkim olan modern dünya sistemi Wallerstein'a göre 1970'lerden beri geçiş çağını yaşamaktadır. Bu sistem 2050 yıllarına doğru çökecektir. Beş yüz yıldır devam eden modern dünya sistemi sosyal, siyasal, politik ve ekonomik boyutları olan bir sistemdir. Modern dünya sistemi yaygın iş bölümüne dayanan bir sistemdir. Bölünmeler hem mesleki hem de coğrafidir. Bu bölünme dünya yüzeyine eşit bir şekilde dağılmamıştır. Bu dünya sisteminde kimi bölgeler hem ekonomik bakımdan hem de teknoloji bakımından gelişmişken kimi bölgeler ise tam tersi bir konuma sahiptirler. Bu bölünmenin nedeni hem coğrafidir ama büyük çoğunlukla sosyal organizasyonun bir sonucudur. Bu organizasyonda merkezdeki ülkeler fazla gelir elde ederken, çevredeki ülkeler de ise daha az gelir elde etmektedir.

Wallerstein modern dünya sisteminde üzerinde durduğu bir diğer kavram üçlüsü ise merkez, çevre ve yarı çevre kavramlarıdır. Modern dünya sisteminde genelde üç bölge söz konusudur. İlk ve en önemli bölge merkez ülkelerin oluşturduğu bölgelerdir. Sistemin merkezini oluşturan devletler, kurumlar organizasyonlar hep o bölgededir. Örneğin günümüz dünyasında Dünya Ticaret Merkezi, Dünya Bankası, IMF, gibi hem ticari hem de siyasi kuruluşlar merkezde yer almaktadırlar. Merkez eğitim, sağlık ve teknoloji gibi alanlarda gelişmiştir. Modern

dünya sistemini oluşturan bir diğer alan ise merkezin uzağında bulunan çevre olarak adlandırılan bölgedir. Bu bölge merkezin aksine geri kalmıştır. Eğitim olarak, teknoloji da olarak gelişmemiştir. Çevre bölge ile merkez bölge arasında eşitsiz bir yapı söz konusudur. Gelir oranı merkezde daha çokken bu oran çevre bölgede daha azdır. Modern dünya sisteminde çevre bölgeler merkez bölge için bir sömürü bölgesi olmuştur. İki bölge arasında bağımlılık çerçevesinde ilişki oluşmuştur. Çevre bölgeler, hep merkez bölgeye bağımlı haldedir. Çevre ülkelerde devletlerin zayıf bir yapısı söz konusudur. Merkez devletlerin etki alanı çevre bölgelerde oldukça fazladır. Modern dünya sisteminde bulunan bir diğer bölge ise merkezle çevre arasında bulunan yarı çevredir. Semi periferi olarak da ifade ettiğimiz yarı çevre bölgelerinde bulunan ülkeler hem çevreye ait hem de merkeze ait özellikler barındırır. Yarı çevre olan ülkeler merkezden kopan ya da çevreden yarı çevreye yükselen ülkelerdir. Günümüzde yarı çevre ülkelerine örnek olarak Rusya ve Güney Afrika ve Türkiye verilebilir.

Modern dünya sisteminin gelişimi ise farklı zamanlarda ama hep aynı mantık çevresinde gelişmiştir. Bu mantığa üç örnek verilebilir. İlk örnek 1492 yılında İspanyolların Amerika kıtasını bulmalarıdır. İspanyollar daha sonra orada yaşayan yerlilere gerek ateşli silahlarla, gerekse hastalıklarla müdahale ettiler. İspanyollar kıtayı fethetmeden önce, yaptıklarını meşrulaştırmak için çeşitli fetvalar çıkardılar. İspanyolların meşrulaştırıcı gerekçelerinden birisi ise yerlilerin medenileştirilmesi tezine dayanmaktaydı. İspanyollara göre yerlilerin uygarlaştırılmaları gerekiyordu. Birileri onlara medeniyet götürme adına müdahale etmeliydi. Nihayetinde bu işi Avrupalılar yaptı. İspanyolların Amerika kıtasını kolonileştirmesiyle birlikte kapitalizm Avrupa kıtasından Amerika kıtasına geçti. Aynı mantığı dört yüz sene sonra Marx bu düşünceyi neredeyse aynı cümlelerle ifade etmiştir. Oryantalist bir düşünce tarzıyla “doğulular kendilerini yönetemiyorlar, birileri gidip onları yönetmelidir” diyerek ve modern dünya sisteminin yayılmasının aynı eksen etrafında yapıldığını ortaya koymaktadır.

Modern dünya sisteminin mantığına ilişkin bir diğer örnek ise oryantalizmdir. Oryantalizm diğer toplumları yönetmek için Batılı düşünürler tarafından oluşturulan bir bilimdir. Orta çağ üniversite anlayışının yıkılmasıyla birlikte yeni oluşturulan üniversite anlayışında oluşturulan oryantalizm bilimi, ilk önce doğu toplumların ilkel

olduğunu ifade etti. Oryantalizmle, ilkel olarak varsayılan bu toplumların kültürden kaynaklanan bir donmuşluk halini yaşadıkları ifade edildi. Doğu toplumların donmuş halde olduğunu ifade eden oryantalistler, bu donmuşluk halinin kaldırılmasını Pan Avrupa'nın müdahalesine bağlamıştı. Doğulu toplumların moderniteye doğru ilerlemesini sağlamak için moderniteyi yaşayan ülkelerin yardımı, elzem olarak gösterildi. Oryantalizm bu çerçevede geliştirilen bir bilimdir. Edward Said daha sonra oryantalizm adlı eserinde bu düşünceyi anlaşılır bir şekilde ifade etmektedir. Bu çalışmada oryantalizm de modern dünya sistemini geliştiren bir unsur olarak ifade edilmiştir.

Modern dünya sisteminin genişleme mantığına ilişkin bir diğer örnek ise modernleşme kuramıdır. Modernleşme kuramı Said'in ifadesiyle kelimeleri Doğu kokan bir kuramdır. Modernleşme kuramı 1950'li yıllarda ABD sosyal bilimciler tarafından geliştirildi. Modernleşme kuramı Avrupa merkezli bir anlayışının yıkıldığı bir coğrafyada ABD merkezli bir anlayışı hakim kılmak için oluşturulan bir kuramdır. Modernleşme kuramları genel olarak pozitivist, evrimci, yapısal işlevselci etkileşimcilik ve yayılmacılık gibi yaklaşımların bir karışımıdır.

Bu çalışmada, Modernleşme kuramları, modern dünya sistemi kuramını geliştiren birer unsur olarak ele alındı. Yukarıda ifade edildiği gibi modernleşmek, kapitalistleşmektir. Kapitalizmin gelişmesinde etkin olan parametreler modernleşme dediğimiz sürece de kaynaklık etmiştir. Aslında modernleşmek kapitalizmin değerlerini Batı dışı toplumlara taşımaktır.

1950'lerde çerçevesi çizilen modernleşme kuramlarını bu çerçevede değerlendirildi. Bu kuramlar, modern Batı toplumunun değerlerini modern olmayan Batı dışı toplumların önüne sundu. Gelişmek, ilerlemek isteyen toplumlara bu değerler reçete olarak sunuldu.

Bir toplum ancak bu değerleri benimserse gelişebilir. Dolayısıyla gelişmenin ilerlemenin yolu Batı tarzı hayat çeklinden geçmektedir. Modernleşme kuramlarıyla kapitalizmin parametreleri diğer gelişmemiş ülkelere sunulmaktadır. Bu sunma, modern dünya sistemi dediğimiz kapitalizmin 20. Yüzyılda tüm dünyada kökleşmesini sağlamaktadır. Modern Batı değerleriyle yoğrulmuş olan kapitalist ekonomi yapısı, modernleşme kuramlarıyla neredeyse dünyada gitmediği yer bırakmamaktadır.

Bu çalışma da elde edilen sonuçlardan birisi de modernleşme kuramları modern dünya sisteminin gelişmesinde önemli bir rol üstlenmiş olmasıdır. Çünkü modernleşme kuramları, iktisadi olarak kapitalizmi siyasi olarak da liberalizmi önermiştir. Bir diğer sonuç ise geri kalmış ülkelerin gelişmişlik sorunuyla ilgilenen modernleşme kuramlarının siyasi bir amaç içermesidir. ABD sosyal bilim çevresinde geliştirilen modernleşme kuramları aynı zamanda ABD'nin dünya hâkimiyetini elde etme çabasının bir sonucudur.

Çalışmada Temel varsayım, “modernleşme kuramları modern dünya sistemini geliştirmiştir” olmasıdır. Bu varsayımdan hareketler elde ettiğimiz sonuçlar varsayımımızı destekler niteliktedir. Çünkü modernleşme modern olanın talep edilmesidir. Modern olanın talep edilmesi, bir ekonomik sistem olan kapitalizmin de talep edilmesi demektir. Modernleşme kuramı siyasi olarak liberalizmi, iktisadi olarak da kapitalizmi içermektedir.

Üzerinde durulması gereken bir diğer konuda modern dünya sisteminin sunulma şeklidir. Kapitalizmin kullandığı meşrulaştırıcı ifade şekli zamana göre değişmiştir. Kapitalizm, 16. yüzyılda kendini dünyayı medenileştirme misyonu ile görevlendirmişti. 18. yüzyıla geldiğimizde bu görev oryantalizm adı altında diğer toplumlar donmuşluktan kurtarma girişimine döndü. Günümüzde ise insan hakları demokrasi adı altında bu misyon, hala yürütülmektedir.

Çalışma sonucunda elde edilen bir diğer sonuç ise yapılan askeri ve siyasi müdahalelerin arkasındaki ekonomik çıkarlardır. İster medenileştirme uygulamaları adı altında yapılan Amerika kıtasının istilası olsun, ister oryantalizm ile doğunun donmuş halden kurtarılma istenmesi ya da modernleşme kuramlarıyla gelişmiş Batılı devletlerin gelişmişlik seviyesini yakalamak olsun, yapılan müdahalelerin ve çizilen projelerin arkasında maddi çıkar güdüsü yatmaktadır. Günümüz dünyasında Ortadoğu'da meydana gelen gelişmeler bu zaviyede değerlendirilebilir. 2003 yılında ABD ve müttefikleri tarafından yapılan Irak müdahalesi buna örnek gösterilebilir. Bu müdahalenin temel iddiası dünyayı zalim bir diktatörlükten kurtarmak ve güvenilir olmayan insanların elinde bulunan kimyasal silahları geri almaktır. Bu ve buna benzer meşrulaştırıcı nedenlerle gerçekleştirilen müdahale sonucunda elde edilen gerçeklik çok farklı oldu. Sonunda kimyasal silah bulunmadı ve savaş binlerce insanın ölümüyle sonuçlandı.

Çalışmamızda öte yanda, Wallerstein'a yönelik eleştirilere değinildi. Wallerstein ile ilgili eleştirilere bakıldığında eleştirilerin yakın çevresinden geldiği görülmektedir. Özellikle bağımlılık okulu kuramcılarında gelen eleştiriler buna örnek verilebilir. Yapılan eleştiriler, Wallerstein'ın çalışmalarının çeşitli açılardan eksik olduğunu göstermektedir. Kuramını geliştirirken kültür ögesini ihmal etmesi, devletlerin rolünü önemsiz kılan bir sistemden bahsetmesi ve kuramını oluştururken 1453 yılında Konstantinopolis'in Osmanlıların eline geçmesi sonucu meydana gelen gelişmelere değinmemesi, Wallerstein'ın çalışmaları ile ilgili çeşitli eksikliklerin olduğunu göstermektedir.

Kanımızca son olarak, ifade edilmesi gereken bir diğer eksiklikde, çökeceğini iddia ettiği modern dünya sisteminden sonra gelecek alternatif bir sistemden bahsetmemesidir. Wallerstein modern dünya sisteminin 50 yıl içinde çökeceğini ifade etmektedir. Ama Wallerstein çökecek olan sistemin yerine gelecek sistemin niteliği ve niceliği hakkında pek bilgi vermemektedir.

KAYNAKÇA

- Alain, T.(2002). *Modernliğin Eleştirisi*, (H. Tufan. Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Albertini, J.M.(1995). *Ekonomik Sistemler*, (C. Unay. Çev.). 4. Baskı, Bursa Ekin Kitap Evi Yayınları.
- Altun, F. (2000). *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*, İstanbul: Yöneliş Yayıncılık.
- Ashford, N.(2009). *Özgür Toplumun İlkeleri*, (C. Madenci. Çev.). Ankara: Liberte Yayınları
- Aslan, S. ve Yılmaz, A. (2001) “**Modernizme Bir Başkaldırı Projesi Olarak Postmodernizm**”, Sivas: *C.Ü.İktisadi İdari Bilimler Dergisi*. 2/2, İçinde (93-108).
- Aydın, K.(2003). “Kapitalizm ve Kriz”, Sayı2, İçinde (1-10) Kocaeli: *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Azman,A.,Yetim,N.,(2005), Modernleşme/Kalkınma ve Doğu Asya,E.(1. Baskı), *Sosyoloji Yıllığı* 12, İstanbul: Kızılelma yayınları, İçinde(515-530).
- Bauman, Z.(2003). *Modernlik ve Müphemlik*, (İ. Türkmen Çev.).İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bilton,T., Bonnet,K.Jones,P. (2008). *Sosyoloji* (K.İnal Çev.),İstanbul: Siyasal Kitap Evi
- Baykan, S.(1979). *Türk Sosyolojisinin Ana Başlıkları*, İstanbul: Sümer Kitap Evi.
- Bayram, A.K.(2008).“İdeoloji ve Dönüşüm”,K.Çağan,Ed.,*İdeoloji*,İçinde (179-218). Ankara: Hece Yayınları.
- Berger,P.L.,Berger,B.Ve Kellnerh.(1985). *Modernleşme ve Bilinç*, (C. Cerit. Çev.). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Berman, M. (2002). *Katı Olan Her Şey Değişiyor*, (B. Peker., Ü. Altuğ.Çev). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Black, C.E.(1989). *Çağdaşlaşmanın İleri Güçleri*, (M. Fatih Gümüş Çev.). Ankara: Teori Yayınları.
- Callinicos, A.(2005). *Toplum Kuramı Tarihsel Bir Bakış*, (Y. Tezgiden. Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Canatan, K.(1995). *Bir Değişim Süreci Olarak Modernleşme*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Casas, B.D.L.(2005). *Kızılderili Katliamı*,(Ö. F. Birpınar Çev.).İstanbul: Bky Yayınları
- Coşkun, İ.(1989).“Modernleşme Kuramı Üzerine” ,*Sosyoloji Dergisi*, 3.Dizi, Sayı 1,(İçinde).299-304.
- Cirhinlioğlu, Z.(1999). *Az gelişmişliğin Toplumsal Boyutu*, Ankara: İmge Kitapevi
- Çırakman, A.(2002) “Oryantalizmin Varsayımsal Temelleri: Fikri Sabit İmgelem Ve Düşünce Tarihi” , *Doğu Batı*, Yıl:5sayı20, İçinde (181-198).
- Çiğdem, A.(2001). *Aydınlanma Düşüncesi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çiğdem, A.(2004). *Modernleşme ve Batıcılık*, C.III, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çoruk, A.(2007). “Oryantalizm Üzerine Notlar”. Afyon: *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 9,Sayı.2, 193-204
- Çulhaoğlu, M.(2004). *Modernleşme ve Batıcılık*, C.IIı, İstanbul: İletişim Yayınları, İstanbul.
- Demir, Ö.(2000). *Bilim Felsefesi*, (Baskı 2). Ankara: Vadi Yayınları
- Demir,Ö.,Acar,M.(1997) *Sosyal Bilimler*,(Baskı 2). Ankara: Vadi Yayınları.
- Denis, H. (1965). *Kapitalizm ve Değer*,(O. Suda. Çev). Ankara: Sol Yayınları.
- Dobb, M.(2001). *Kapitalizmin Dünü ve Bugünü*, (F. Kantur Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eryiğit, S. (2001). Modernizm Postmodernizm ve Organizasyon Yaklaşım. *Kamu-İş* , 6 (2)
- Eisenstadt, S.N.(1964). Modernization And Conditions Of Sustained Growth World Politics, *Cambridge University Press*, Vol. 16, No. 4 (Jul., 1964), Pp. 576-594
- Eisenstadt, S.N.(1989). Cultural Tradition, Historical Experience,And Social Change:The Limits Of Convergence, *The University Of California, Berkeley* (443-505)
- Eisenstadt, S.N. (1965) Transformation Of Social Political, And Cultural Orders İn Modernization *American Sociological Review*, Vol. 30, No. 5 (Oct., 1965), Pp. 659-673
- Eisenstadt, S.N. (2007). *Modernleşme Başkaldırı ve Değişim*, (U. Coşkun. Çev). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

- Esgin, A.(2008). *Anthony Giddens Sosyolojisi*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Frank,A.G.,Gills,B.K.(Ed.)(2003). *Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık Mı, Beş Binyıllık Mı?*,(E. Soğancılar),Ankara: İmge Kitapevi.
- Frank, A.G. “Immanuel And Me With-Our Hypen”, Journal Of World Systems Research,Volume ,Number 2, Summer/Fall 2000.
- Giddens, A.(1998). *Modernliğin Sonuçları*, (E. Kuşdil Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A.(2005). *Sosyoloji Kısa Ama Eleştirel Bir Giriş*,(Ü.Y. Battal Çev.). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Göle, N.(2002).*Melez Desenler: İslam ve Modernlik Üzerine*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Gülerce, A.(2005).“Postmodernist Düşünen Siyaset Açısından Türkiye Toplumunun Özneleşmesi”,*Düşünce Dergisi*, S.21, 11-31.
- Güliz U,Soydan M.(2007). “Said, Oryantalizm, Resim Ve Sinemanın Kesişme Noktasında Harem Suare”., *Bilimtürk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı. 42, 35-53
- Güriz, A.(1993). “Kapitalizm ve Hukuk”*Anayasa Dergisi*, Çilt 10,191-222.
- Gürüz, A.(2010). *Kapitalist İdeoloji*, Ankara: Phoenix Yayınları.
- Halis, Ç.(2003). *Modernleşme Türkiye’de Modernleştirme Krizleri*, Ankara: Siyasal Kitap
- Harrison, D.(2005). *The Sociology Of Modernizationand Development*, London: By Routledge
- Harvey, D. (1999). *Postmodernliğin Durumu*, (2. Baskı). (S. Savran Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hollinger, R.(2005). *Post Modernizm ve Sosyal Bilimler*,(A. Cevizci) İstanbul: Paradigma Yayın Evi.
- Huntington, S. P.(1971) “The Change To Change: Modernization, Development, And Politics, Comparative Politics”, Vol. 3, No. 3 (Apr., 1971), 283-322
- Huntington, S. P.(2002). *Medeniyetler Çatışması ve Yeni Dünya Düzeninin Kurulması*,(M. Turan, C. Soydemir Çev). İstanbul: Okuyan Us Yayın,
- Ilgaz, T. (2005).“Postmodernist Düşünen Siyaset Açısından Türkiye Toplumunun Özneleşmesi”,*Düşünce Dergisi*, Sayı.21,53-63.

- Inkeles, A.(1969) Making Men Modern: On The Causes And Consequences Of Individual Change İn Six Developing Countries, *The American Journal Of Sociology*,No2, 208-225
- Inkeles, A.(1975) Becoming Modern: Individual Change In Six Developing Countries,*Wiley Blackwell American Antropological Association*,No:2,323-324.
- İnaç, H.(2003). “Makro Toplumsal Teoriler Açısından Postmodernizm”, *Dpü Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 8, 341-351.
- İnsel, A.(2000). *İktisat İdeolojisinin Eleştirisi*, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Kahraman, H.B.(2002).“İçselleştirilmiş, Açık ve Gizli Oryantalizm Ve Kapitalizm”, *Doğu Batı*, Sayı:20,153-180.
- Kaya, T.(2005). Immanuel Wallerstem’in Toplumsal Değişim Kuramı, İstanbul Üniversitesi: Yüksek Lisan Tezi
- Kaldırımcı, N.(2010). *Rekabet Terimler Sözlüğü*, Ankara.
- Karatepe, Ş.(2009). *Darbeler Anayasa ve Modernleşme*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Keyder, Ç.(2009).*Toplumsal Tarih Çalışmaları*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kırpık, G.(2008). “Oryantalizm ve Necip El Akiki’ye Göre Oryantalizmin Bazı Önemli Temsilcileri” *akademik Bakış*,Cilt2, Sayı. 3,243-256.
- Kızıılçelik, S.(1996). *Postmodernizm Dedikleri*, İzmir: Saray Medikal Yayıncılık,
- Kongar, E.(2000). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, İstanbul: Remzi Kitap Evi.
- Köker, L.(2000). *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, İstanbul: İletişim Yayınlar.
- Köker, L.(2008). *Demokrasi Eleştirisi ve Türkiye*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Küçük, M.(1994). *Modern Versus Postmodernite*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Kumar, K. (1999). *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, (M. Küçük Çev.). Ankara: Dost Yayınları
- Lerner, D. ve Robinson R.(1960) Swords And Ploughshares: The Turkish Army As A Modernizing Force,*World Politics*,Cilt :13 No:1 ,20-44.
- Mardin, Ş. (1999). Bağımsız Makaleler. (M. Türköne ve T. Önder Drl.), *Türk Modernleşmesi* (6. Baskı) İçinde (249-364). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Marshall, G. (2003). *Sosyoloji Sözlüğü*, (Osman A.Çev). Ankara: Bilim Ve Sanat Yayınları.
- Negri, A., Hard, M.(2008). *İmparatorluk*,(A.Yılmaz).İstanbul: Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Nişancı,Ş.,Çaylak,A.(2010). “Medeniyet Ve Kültürler Arası İlişkide Anti-Pozitivisit ve Diyalojik Yeni Paradigma Arayışı”. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,Cilt7,Sayı.13,224-236
- Ofluoğlu,G., Toraman,C.(2002).“Mali Anayasanın Temel Faktörleri Olarak Piyasa. Ekonomisi Ve Finansal Liberalleşmenin Türkiye Ekonomisi Açısından Değerlendirilmesi”**, *Kamu-İş*, C.7,Sayı.1
- Okumuş, E.(2007). “Modernleşme, Sekülerleşme Ve Din”,1-21.
- Ölmezoğulları, N.(1999). *Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm*,(3. Baskı). Ankara: Ezgi Kitap Evi Yayınları.
- Özkalp, E.(1998). *Sosyolojiye Giriş*, Eskişehir: Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları.
- Reinhard, B.(1983).“Sanayileşme, Modernleşme ve Kalkınma”,İ.Sezal,Ed., *Sosyoloji Yazıları*, İçinde (79-82).Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.
- Rostow, W.W.(1999). İktisadi Gelişmenin Merhaleleri,(E.Güngör Çev).Ankara: Ötüken Neşriyat
- Erbaş. H.(2007).Çağdaş Sosyoloji ve 1970’ler Sonrası Sosyolojisinde Gelişmeler ve Sonuçları, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, İçinde (1-26).Ankara: Eos Yayınevi.
- Said, E.(1999). *Oryantalizm*, (S. Ayaz. Çev.). İstanbul: Pınar Yayınları.
- See, H.(2000). *Modern Kapitalizmin Doğuşu*,(T. Erim. Çev) İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Skocpol, T.(1999). *Tarihsel Sosyoloji Bloch’tan Wallerstein’e Görüşler ve Yöntemler*, (A. Fethi. Çev.).İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Swingewood, A.(1999). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi* (O.Akınhay) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları
- Sombart, W.(1998). *Aşk Lüks ve Kapitalizm*,(N. Aca Çev.). Ankara: Bilim Sanat Yayınları.
- Tuna,M., Şen, H., Durdu, Z.(2011). *Modern Toplumun İnşası*, Ankara: Detay Yayıncılık
- Taylor, C.(1995). *Modernliğin Sıkıntıları*, (1.Baskı),İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Tekeli, İ.(1999). *Modernite Aşılırken Siyaset*, Ankara: İmge Kitapevi.
- Tekeli, İ.(2001). *Modernite Aşılırken Kent Planlaması*, Ankara: İmge Kitapevi.
- Tolan, B.(1996). *Toplum Bilimlerine Giriş*, Ankara: Adım Yayıncılık.
- Topçuoğlu, A. Aktay, Y.(1999). *Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm*, Ankara: Vadi Yayınları, Ankara.
- Topses, M.D.(2005). Baykan Sezer'in Modernleşme Kuramlarına Yaklaşımı ve Max Weber Eleştirisi, *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*, İçinde,(1-9)
- Wallerstein, I (1991). *Sistem Karşıtı Hareketler*, (C. Kanat, B. Somay, S. Sökmen, Çev.). İstanbul: Metis Yayınlar.
- Wallerstein, I.(1974). *The Modern World System I: Capitalist Agriculture And The Origins Of The European World-Economy In The Sixteenth Century*, New York Academic Press Inc.
- Wallerstein, I.(1993). *Jeopolitik ve Jeokültür*, (M. Özel Çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Wallerstein, I.(1996). *Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine*, (Ş. Tekeli Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, I.(2001). *Ütopistik ya da 21. Yüzyılın Tarihsel Seçimleri*, (T. Doğan Çev.). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Wallerstein, I.(2002). *Tarihsel Kapitalizm*, (N. Alpay Çev.).İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, I.(2005). *21. Yüzyılda Siyaset*, (T. Doğan- E. Abadoğlu Çev.), İstanbul: Aram Yayınları.
- Wallerstein, I.(2005). *Yeni Bir Sosyal Bilim İçin*, (E. Abadoğlu. Çev.). İstanbul: Aram Yayınları.
- Wallerstein, I.(2007). *Avrupa Evrenselciliği*, (S. Önal Çev.). İstanbul: Aram Yayınları.
- Wallerstein, I.(2009a). *Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyılın Sosyal Bilimi*, (Tuncay B.Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, I.(2009b). *Liberalizmden Sonra*,(E.Öz Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, I., Etienne B.(2007). *İrk Ulus Sınıf Belirsiz Kimlikler*, (N. Ökten Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

- Wallerstein, I.(1999).*Sosyal Bilimleri Düşünmemek: 19. Yüzyılın Paradigmasının Sınırları*, (T. Doğan. Çev.), İstanbul: Avesta Yayınları.
- Wallerstein, I.(2011).*Dünya-Sistemleri Analizi Bir Giriş*, (E.Abadoğlu, N.Ersoy Çev.).İstanbul: Bgst Yayınları.
- Wallerstein, I.(2000). *Geçiş Çağı / Dünya Sisteminin Yörüngesi (1945-2025)*, İstanbul: Avesta Yayınları
- Weber, M.(2005). *Sosyoloji Yazıları*,(T. Parla Çev.).İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yayla, A.(2004). *Siyasi Düşünceler Sözlüğü*, Ankara: Adres Yayınları.
- www.yale.edu/sociology/faculty/pages/wallerstein/ 02.06.2011
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Immanuel_Wallerstein 02.06.2011
- [www.zmk.unifreiburg.de/Wallerstein default.htm](http://www.zmk.unifreiburg.de/Wallerstein_default.htm). 03.06.2011
- [www. iwallerstein.com](http://www.iwallerstein.com) 06.06.2011
- [www.zmk.unifreiburg.de/Wallerstein default.htm](http://www.zmk.unifreiburg.de/Wallerstein_default.htm) 07.06. 2011